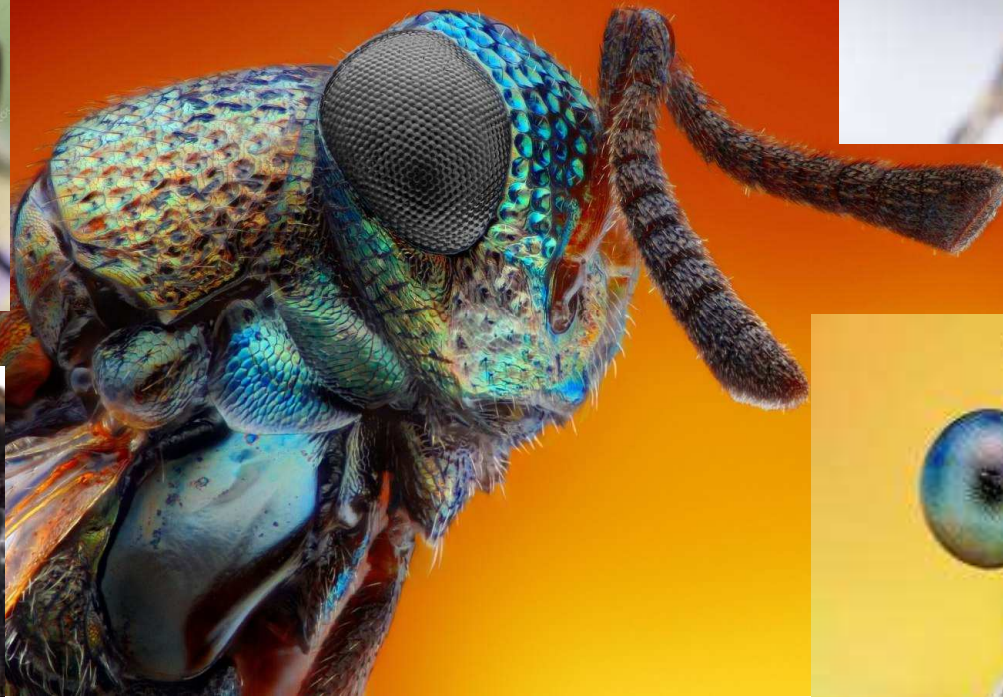
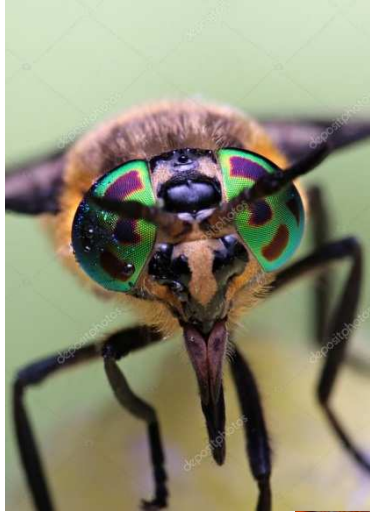

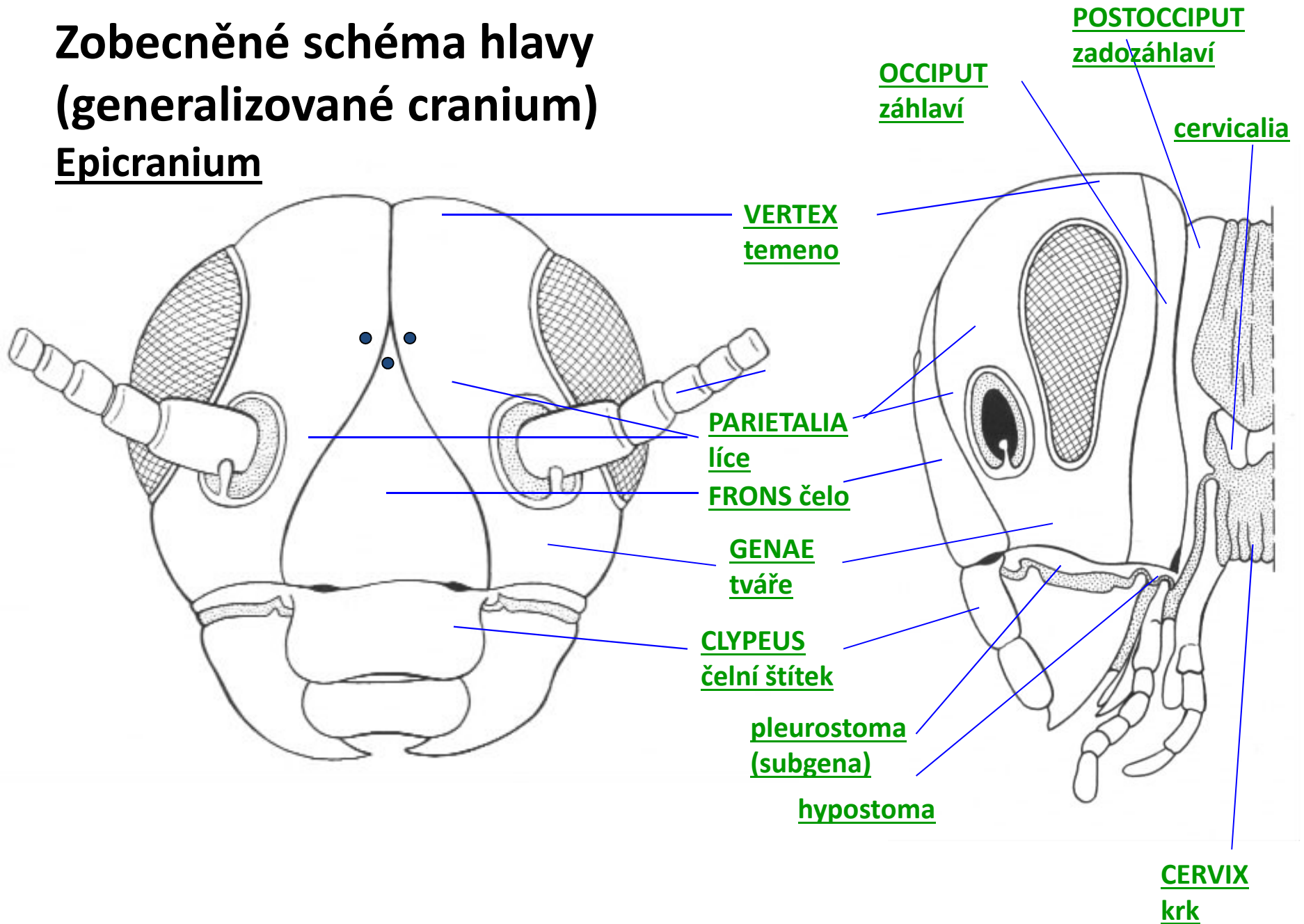
Bi6760 Základy entomologie

2. Hlava

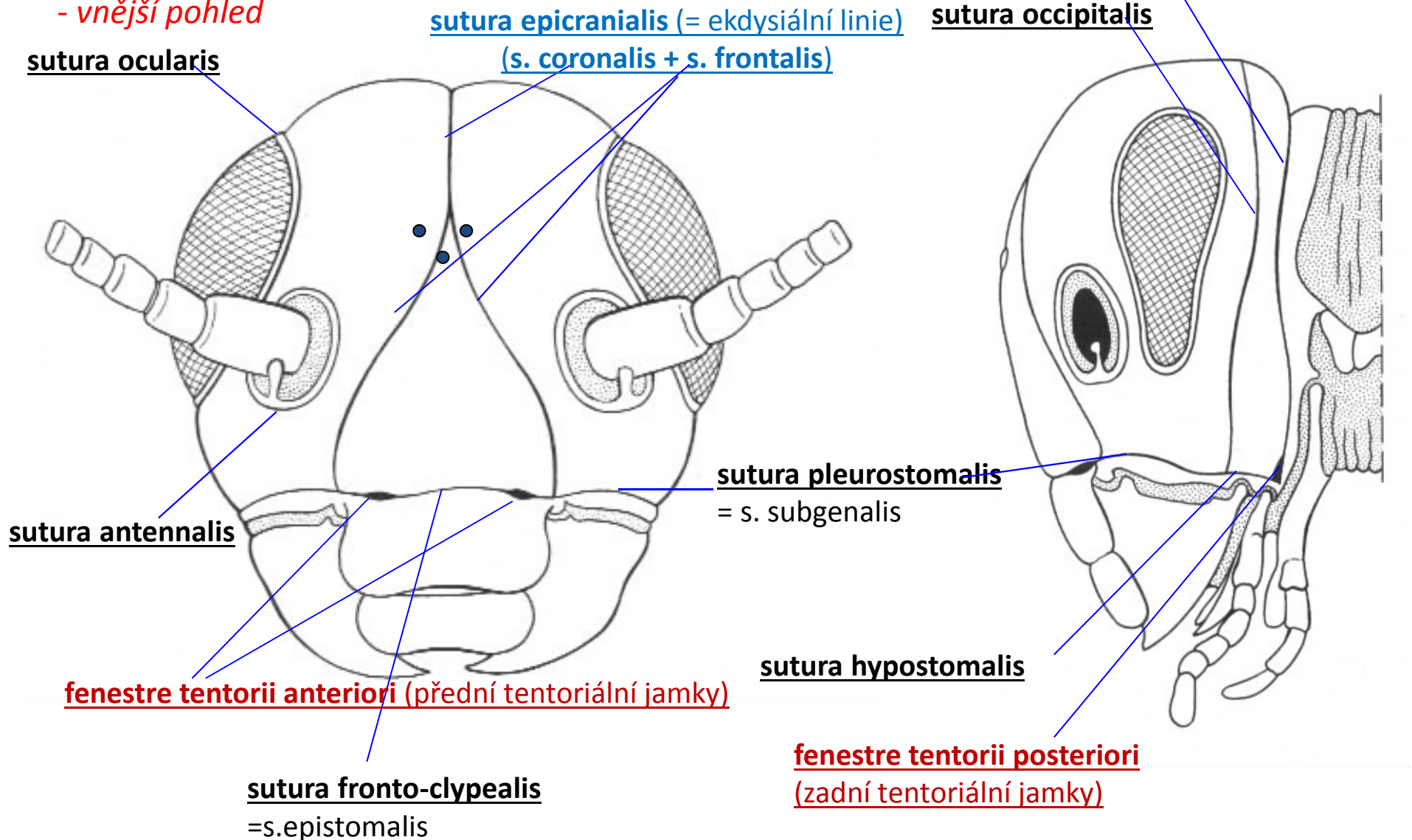
Andrea Tóthová, Igor Malenovský
A31-111, tothova@sci.muni.cz

Zobecněné schéma hlavy (generalizované cranium) Epicranium

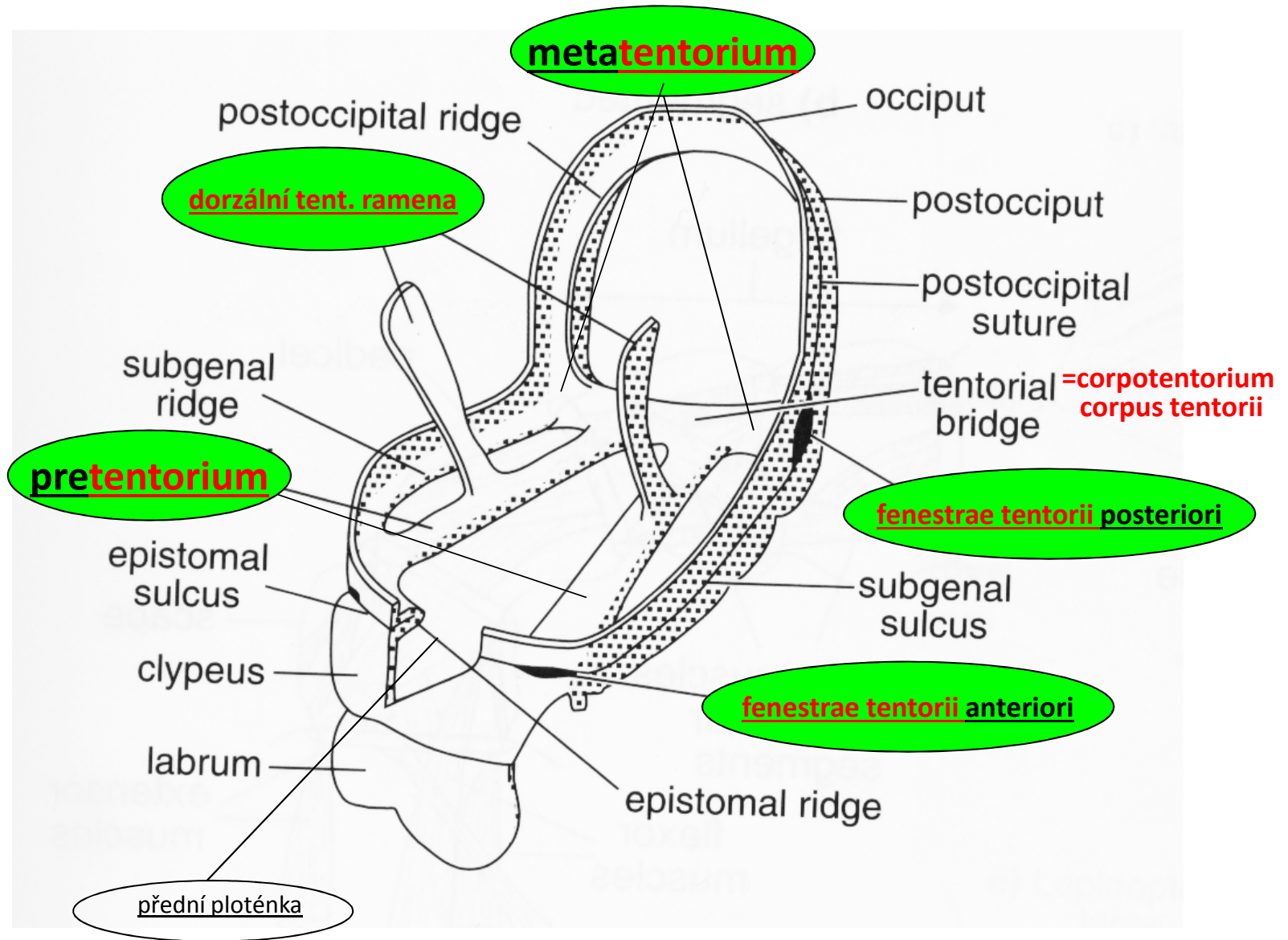

Hlavové švy (suturae, sulci) a tentorium

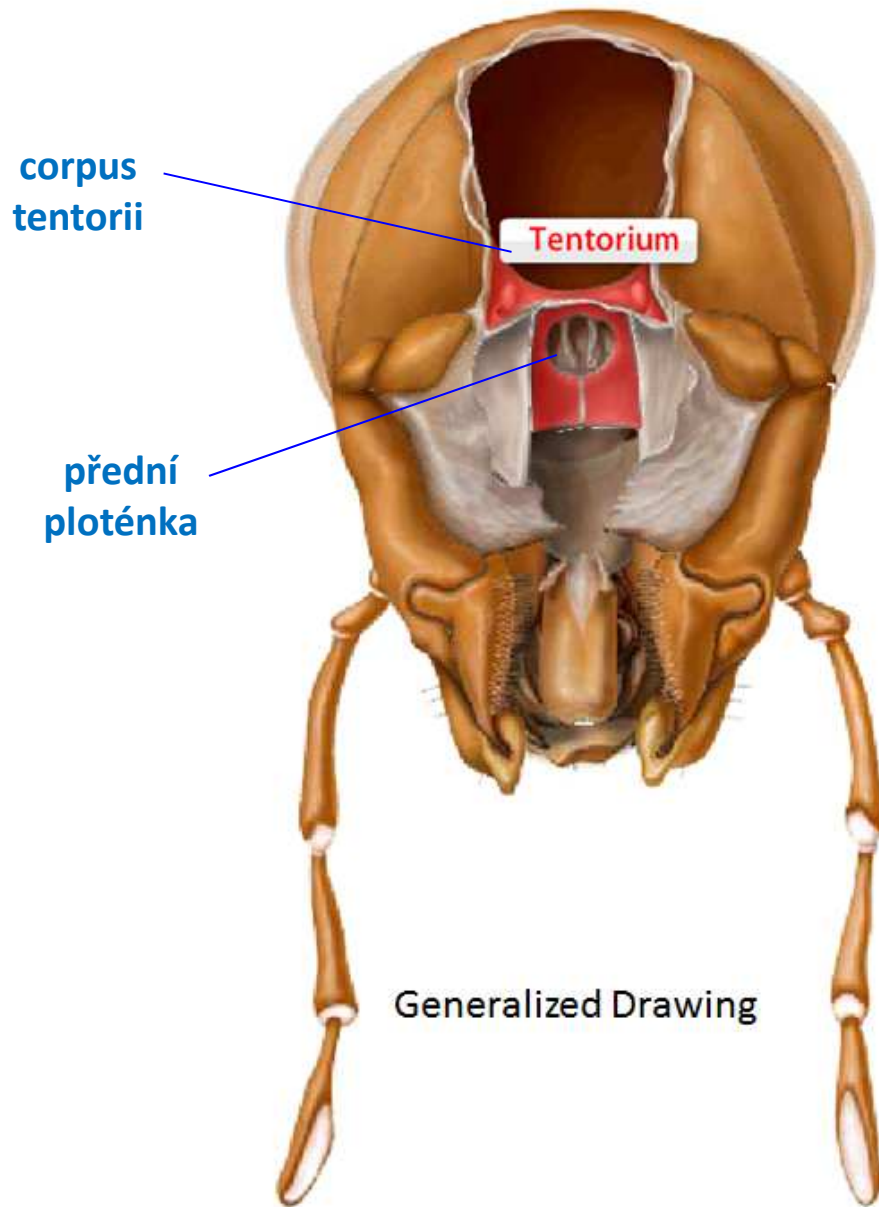
- vnější pohled

Tentorium (vnitřní kostra hlavy, apodemy) - *vnitřní pohled*

DICTYOPTERA (kudlanky, švábi, termiti)

Blattodea: *Periplaneta americana* (šváb americký)

Protažení hlavy

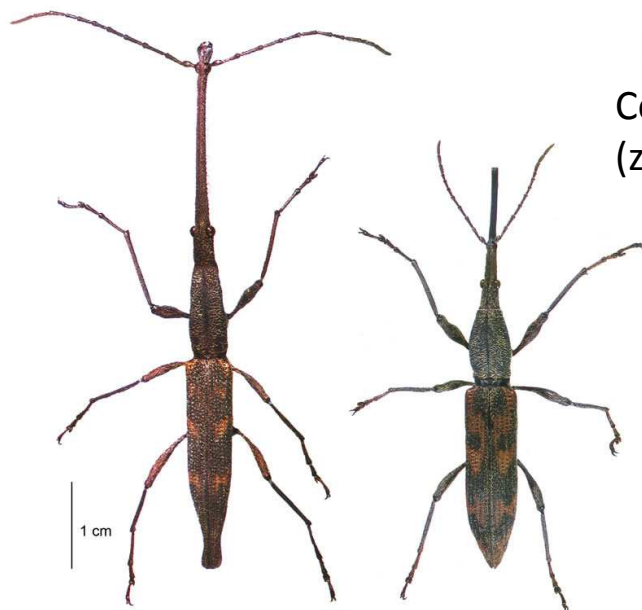
Hemiptera: Heteroptera:
Hydrometridae (vodoměrkovití)

Coleoptera:
Curculionidae
(nosatcovití)

Blattodea: Termitidae: Nasutitermitinae
(kasta nasuti)

Coleoptera: Brenthidae (dlouhanovití)

Coleoptera: Attelabidae
(zobonoskovití)

Diptera: Tipulidae
(tiplicovití)

Mecoptera (srpice)

Výrůstky na hlavě

Hemiptera: Auchenorrhyncha:
Fulgoridae (svítkovití)

Hemiptera: Auchenorrhyncha:
Dictyopharidae (čelnatkovití)

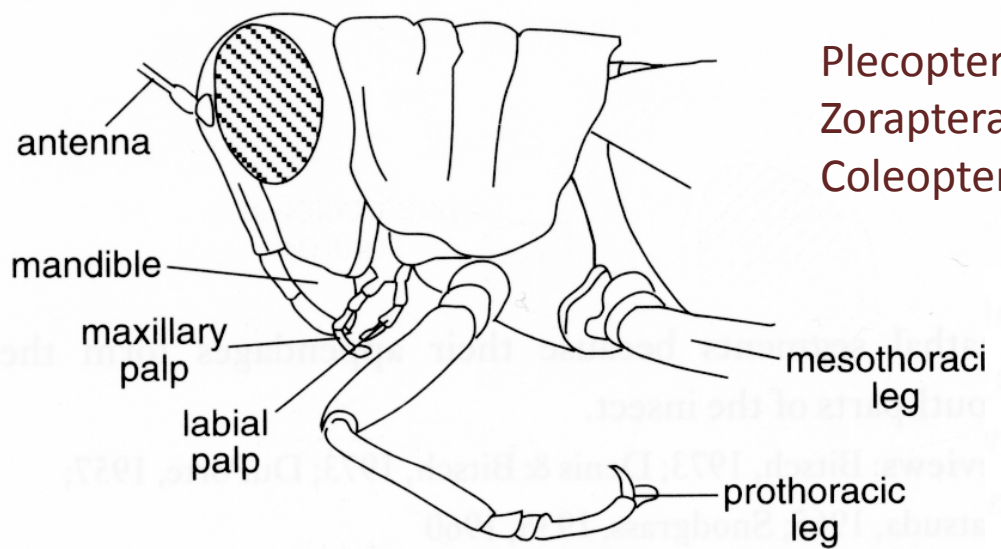
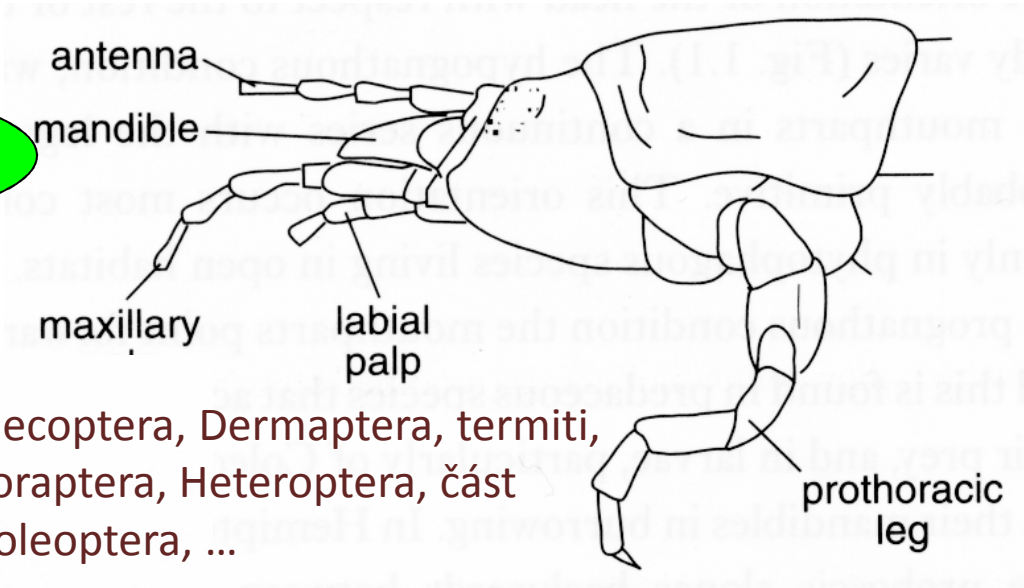
Coleoptera: Scarabaeidae: Dynastinae
(nosorožci)

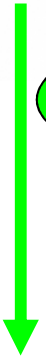
Coleoptera: Scarabaeidae:
Scarabaeinae (vrubouni)

Orientace hlavy

prognátní

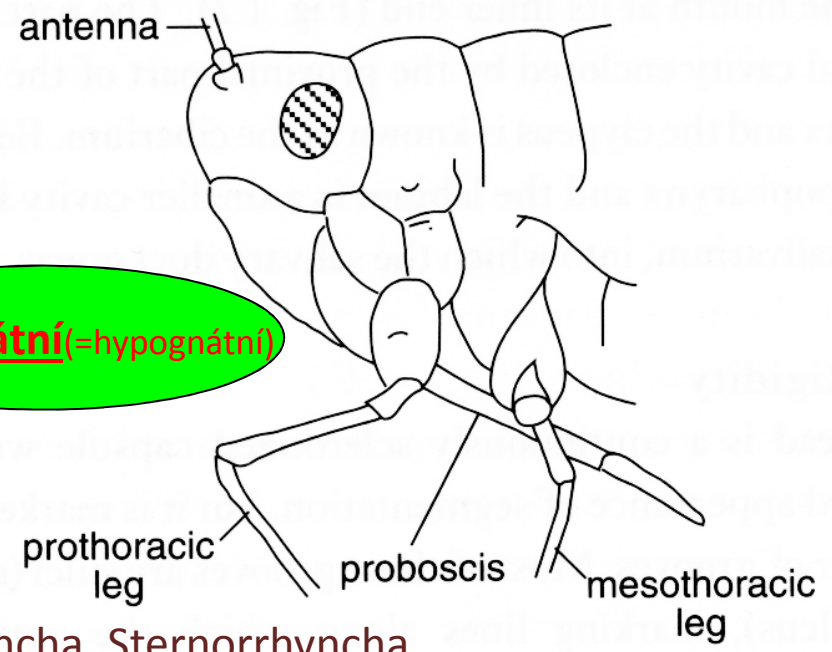

hypognátní (=ortognátní)

plesiomorfni:
Ephemeroptera, Odonata, Orthoptera

opistognátní (=hypognátní)

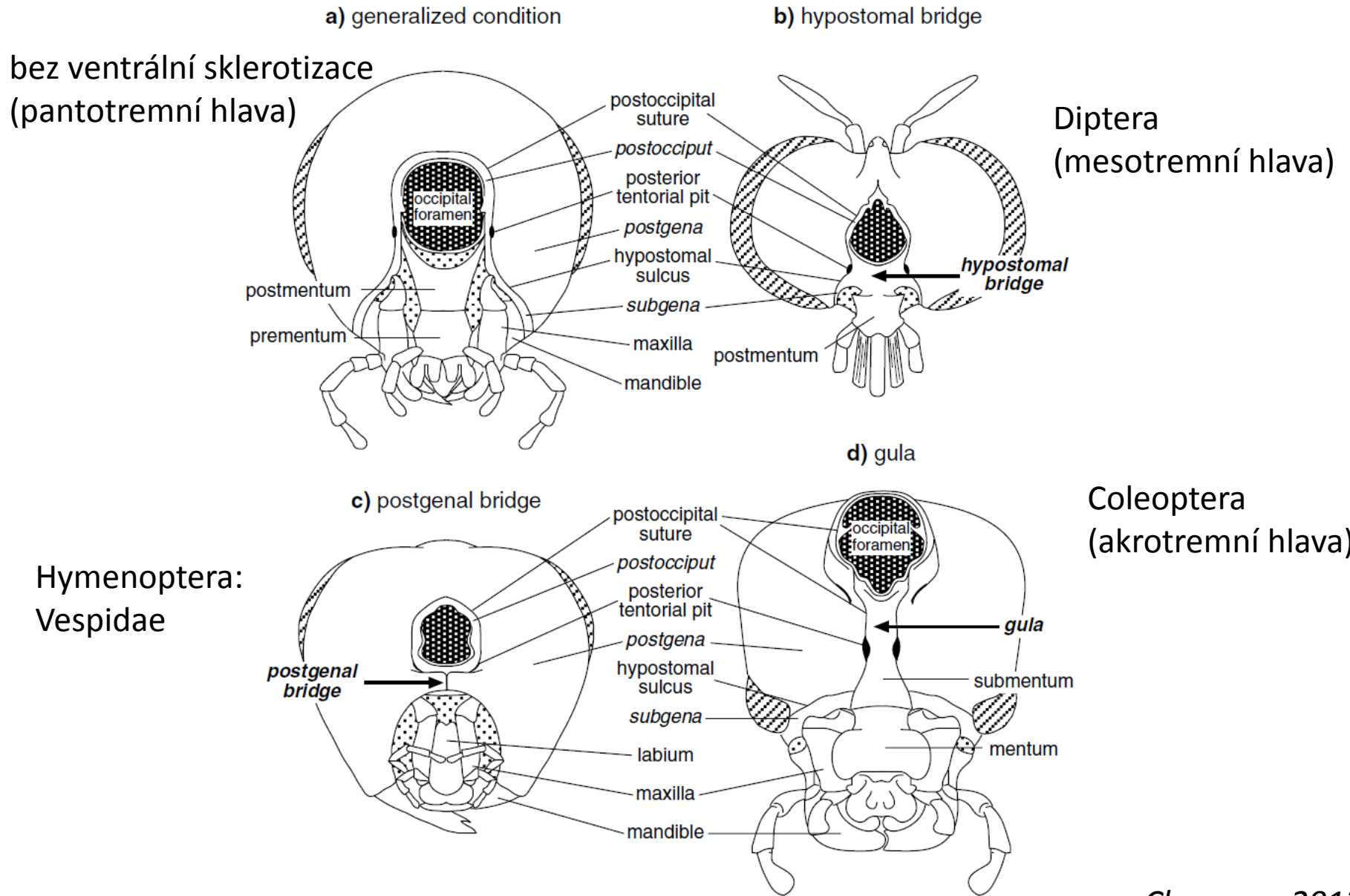

Auchenorrhyncha, Sternorrhyncha

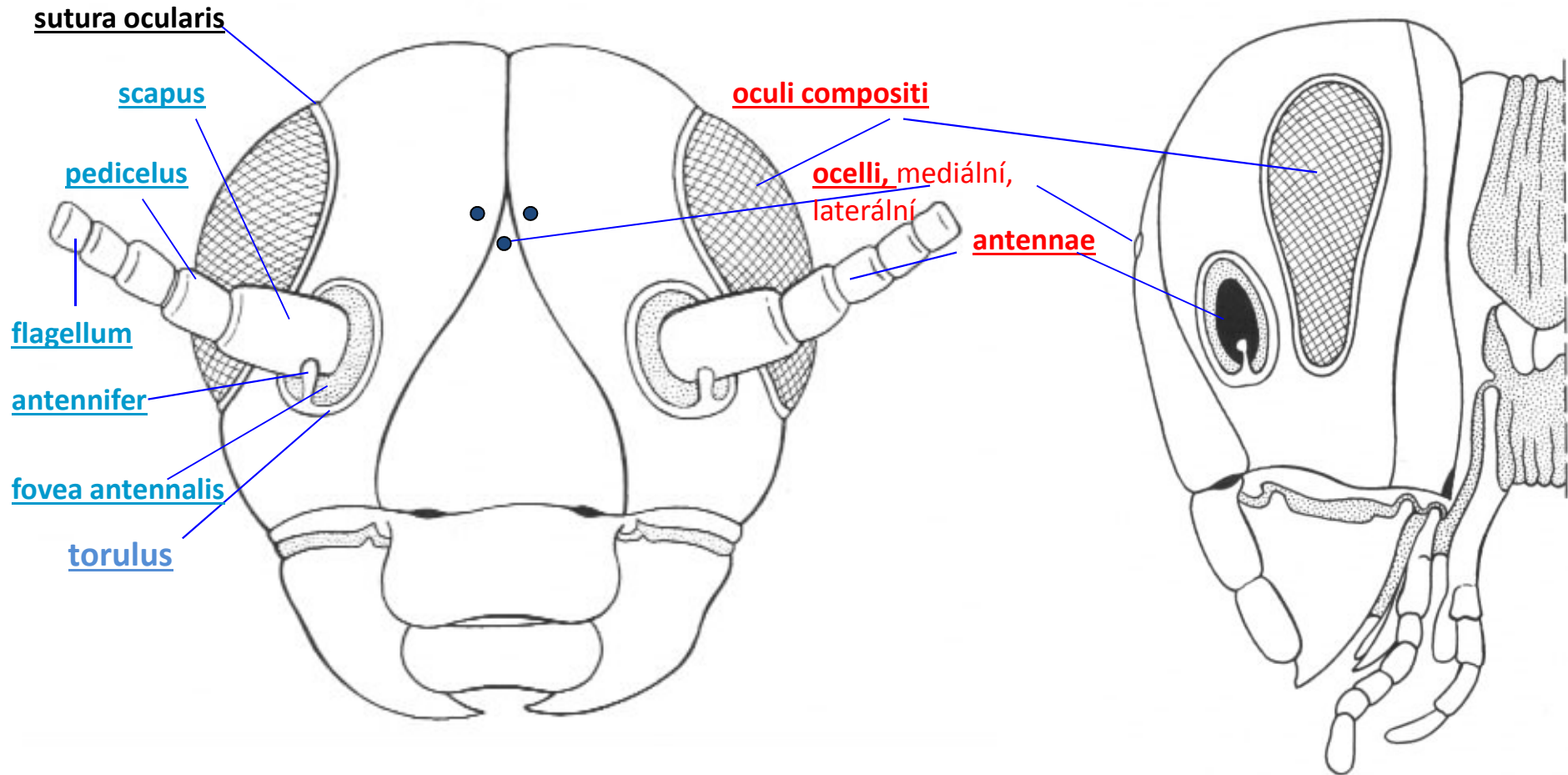
Diptera: Nycteribiidae (muchulovití)
epignatie – ú. ú. stočeno nahoru (reverze o 180°)

Sklerotizace ventrální (spodní) části hlavy

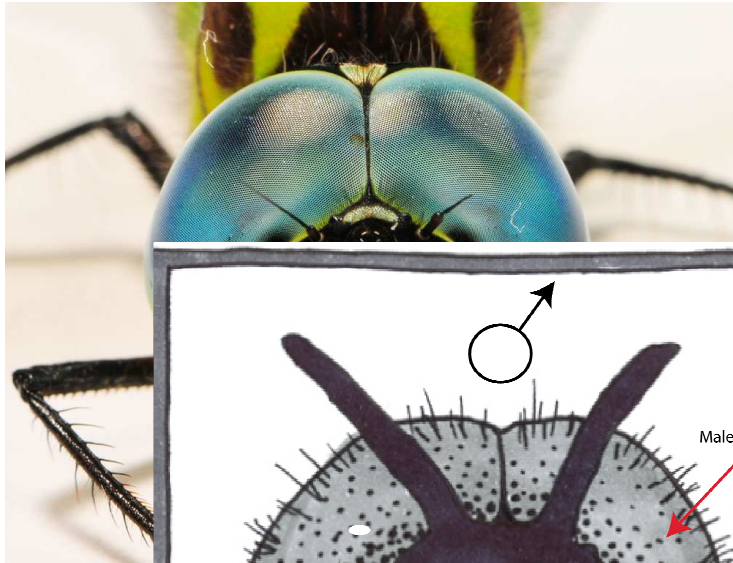

Generalizované cranium

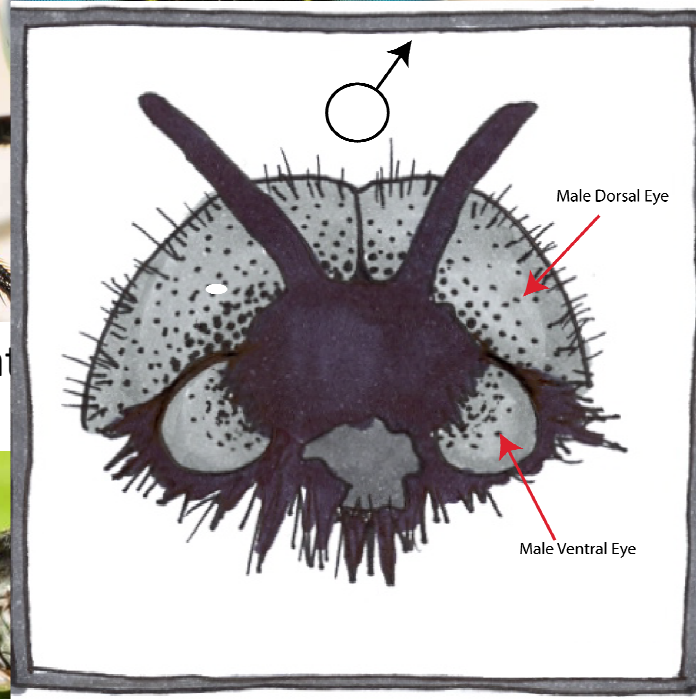
Oči a tykadla

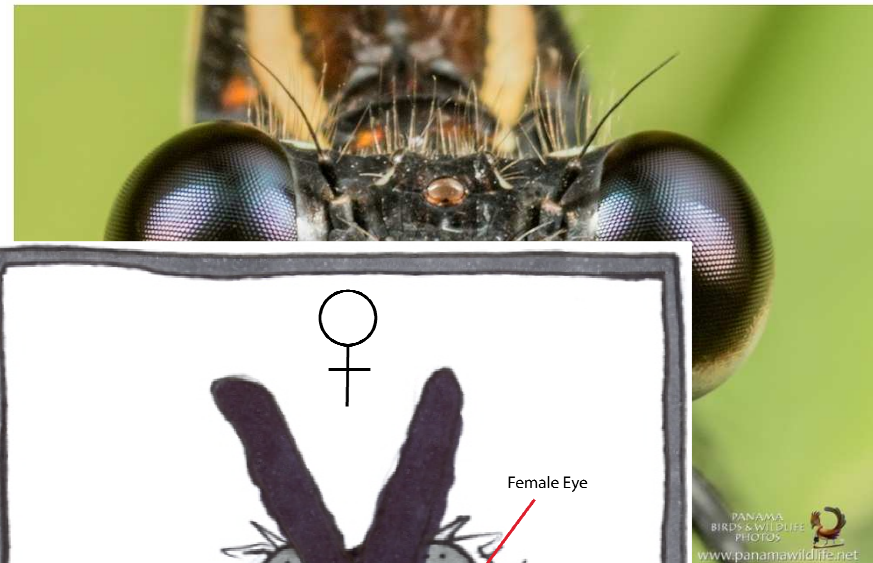
- holoptická hlava

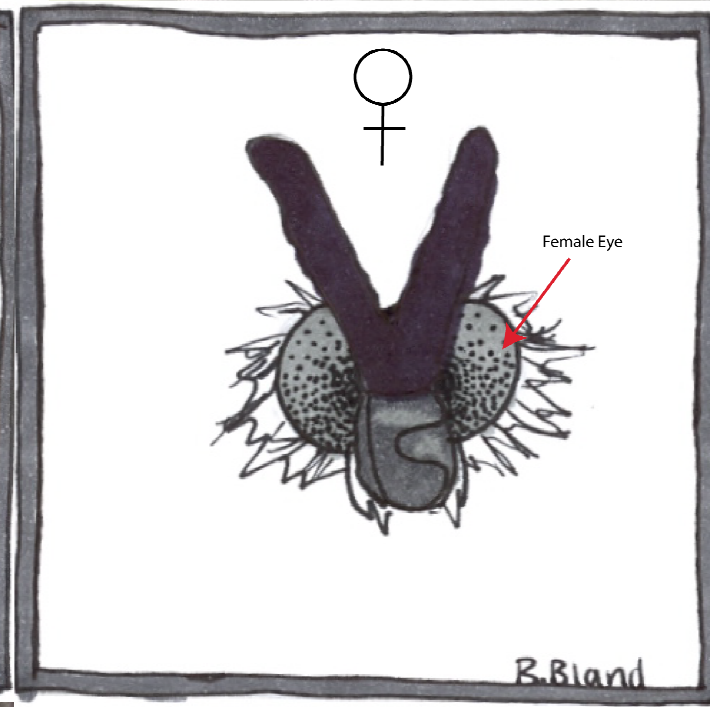
Odonata

- dichoptická hlava

PANAMA BIRD & WILDLIFE PHOTOS
www.panamawildlife.net

Diptera: Pipunculidae

Diptera: Bibionidae (samec)

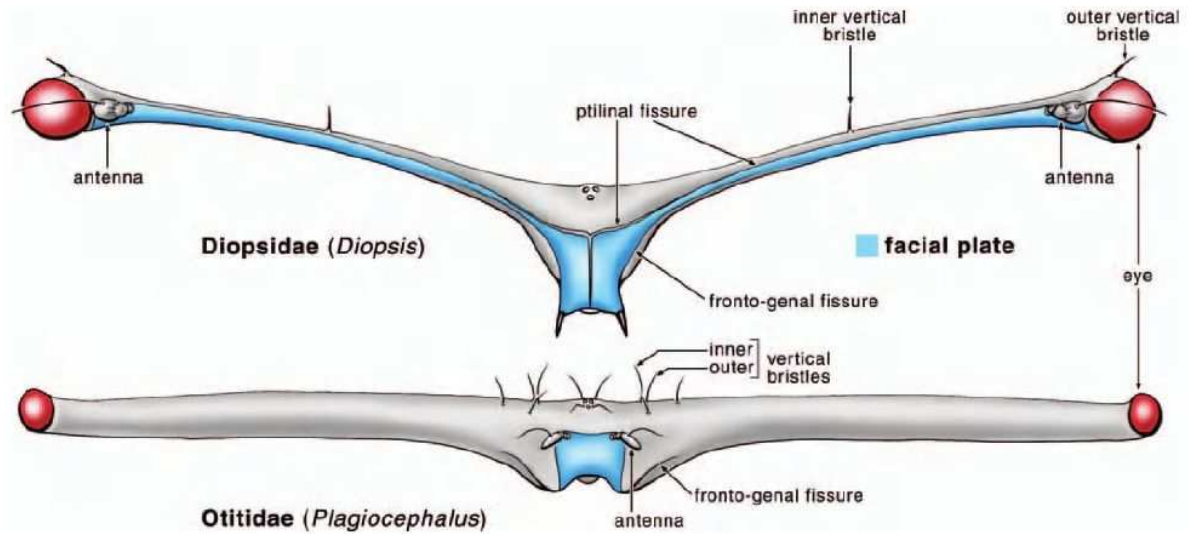
Diptera:
Bibionidae (samice)

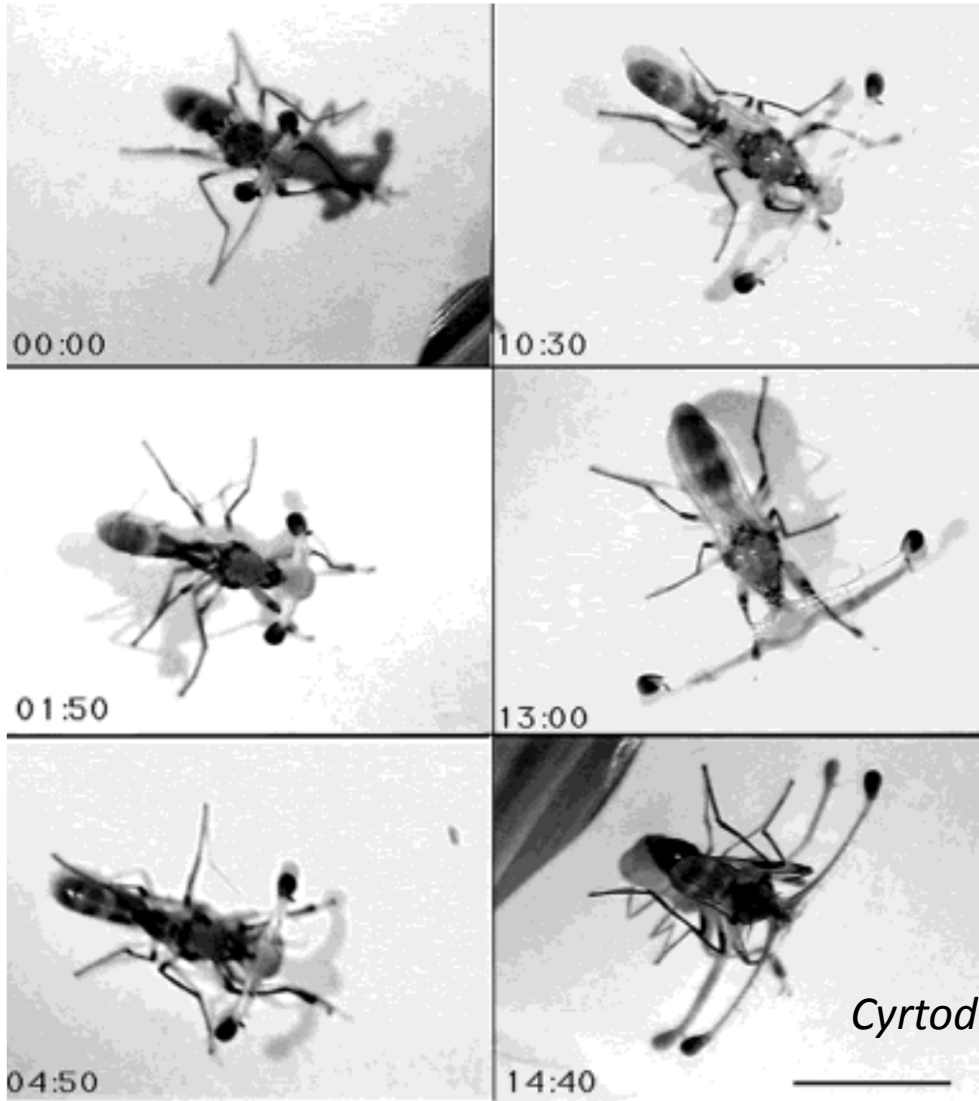

Diptera: Diopsidae

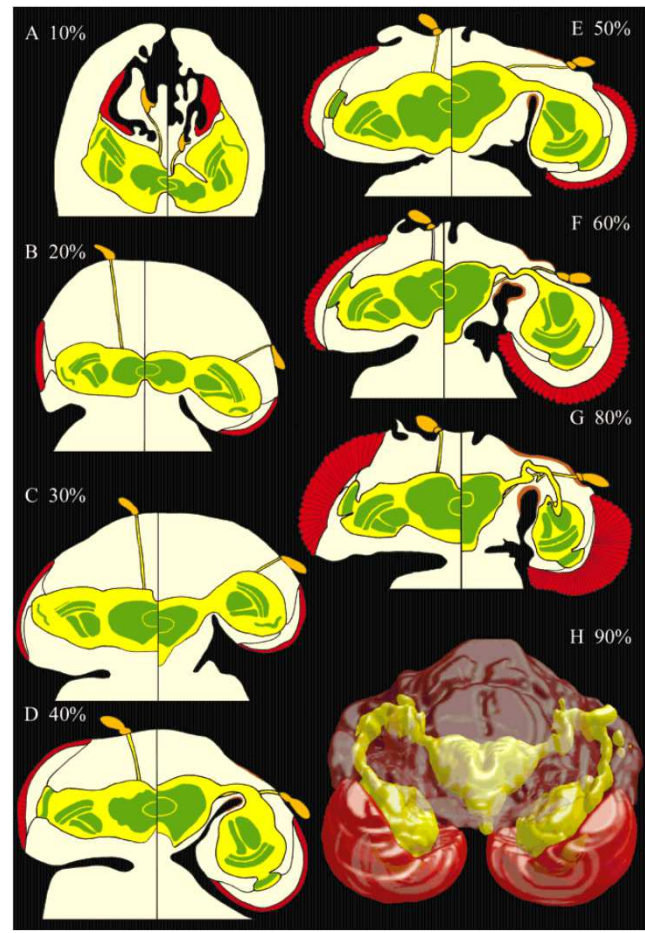

Diptera: Ulidiidae: *Plagiocephalus*

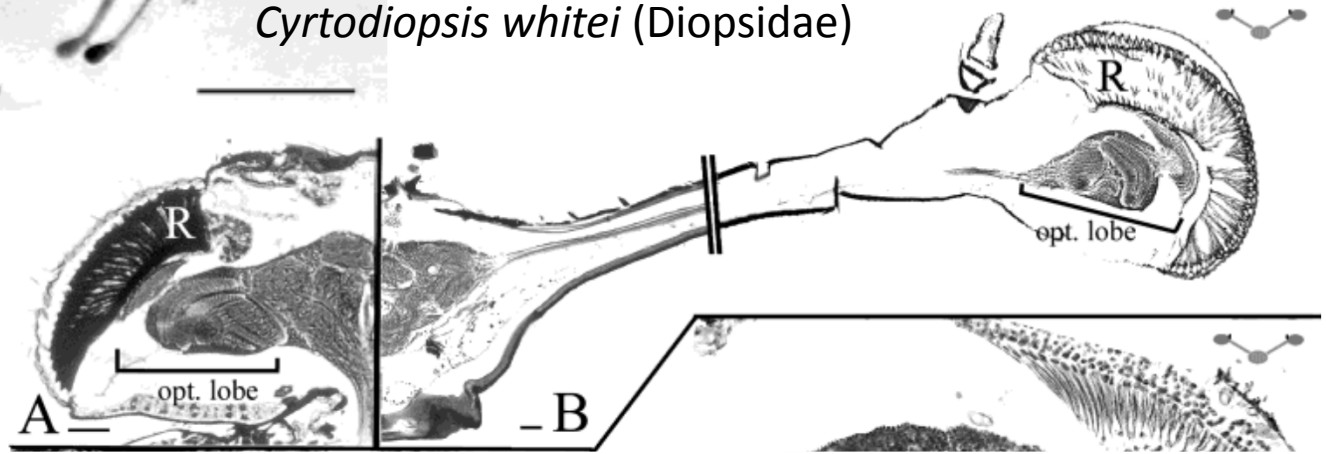

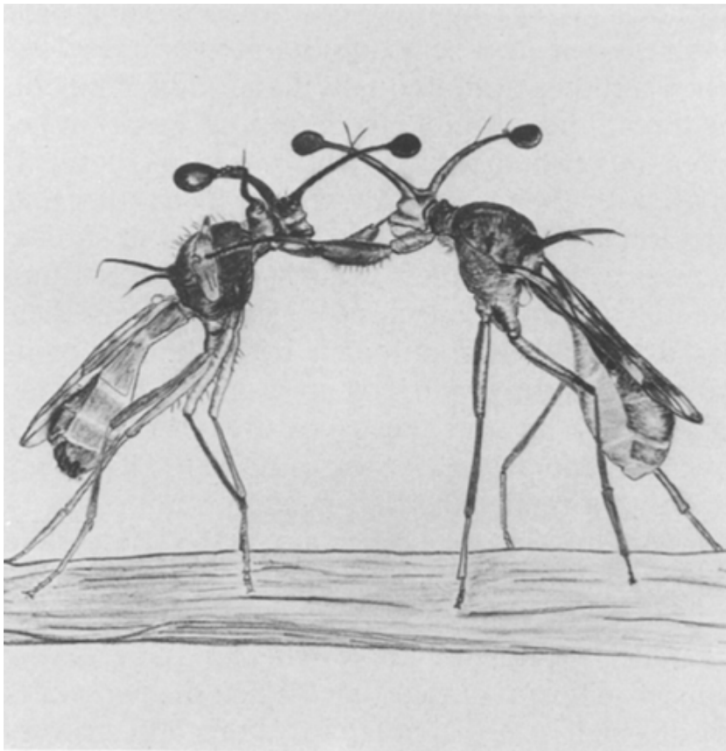
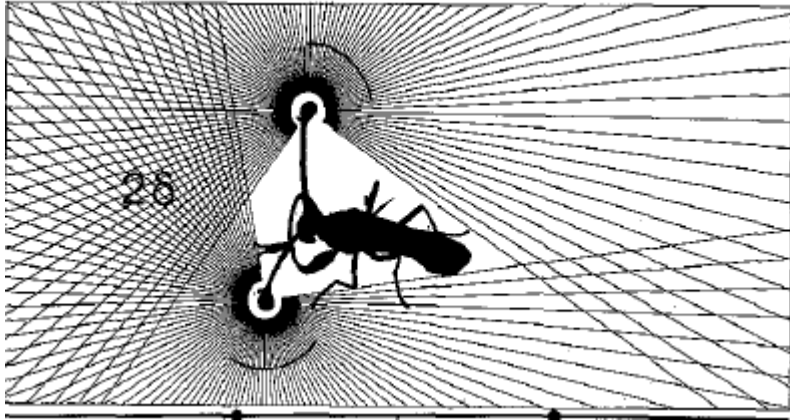
Buschbeck et al. 2001

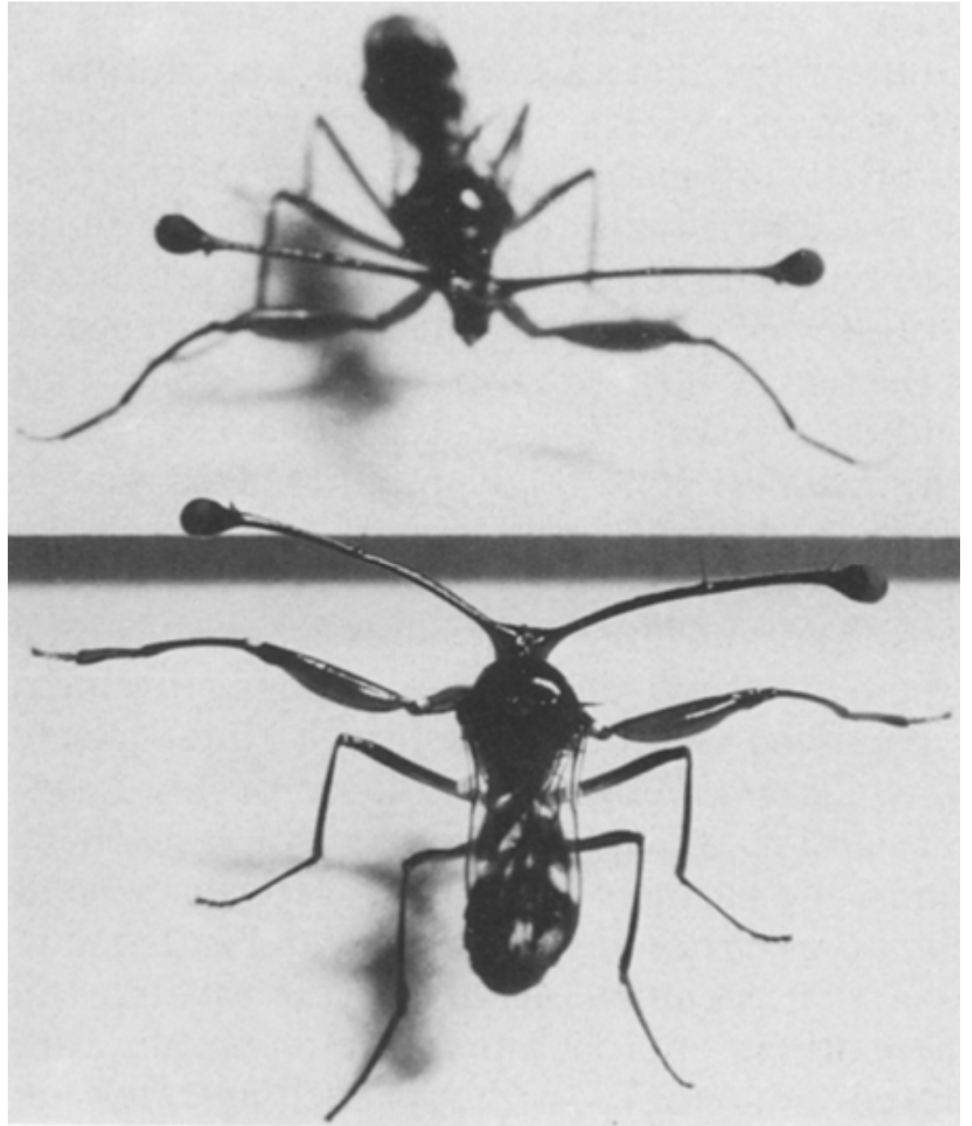
Cyrtodiopsis whitei (Diopsidae)

Drosophila melanogaster

De la Motte & Burkhardt 1983

© Durham
www.DurmPhoto.com

Coleoptera: Gyrinidae (vírníkovití)
- rozdělené oči nad a pod hladinou

Ephemeroptera (jepice)
- turbanové oči u samců

© Matthias Lenke

Redukce složených očí

- parazité a jeskynné druhy (trogllobionti)

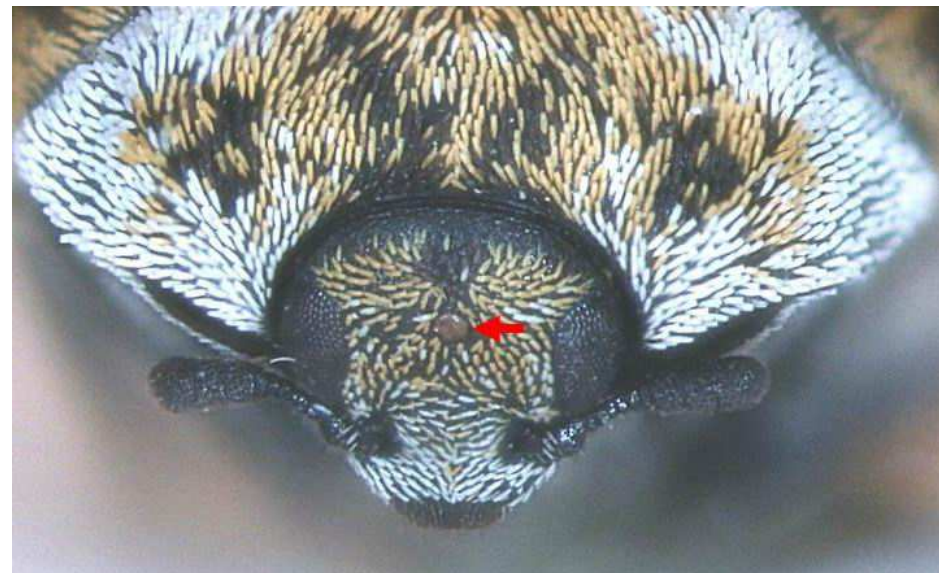

Coleoptera: Leiodidae: *Leptodirus*

Coleoptera: Dermestidae: *Anthrenus*

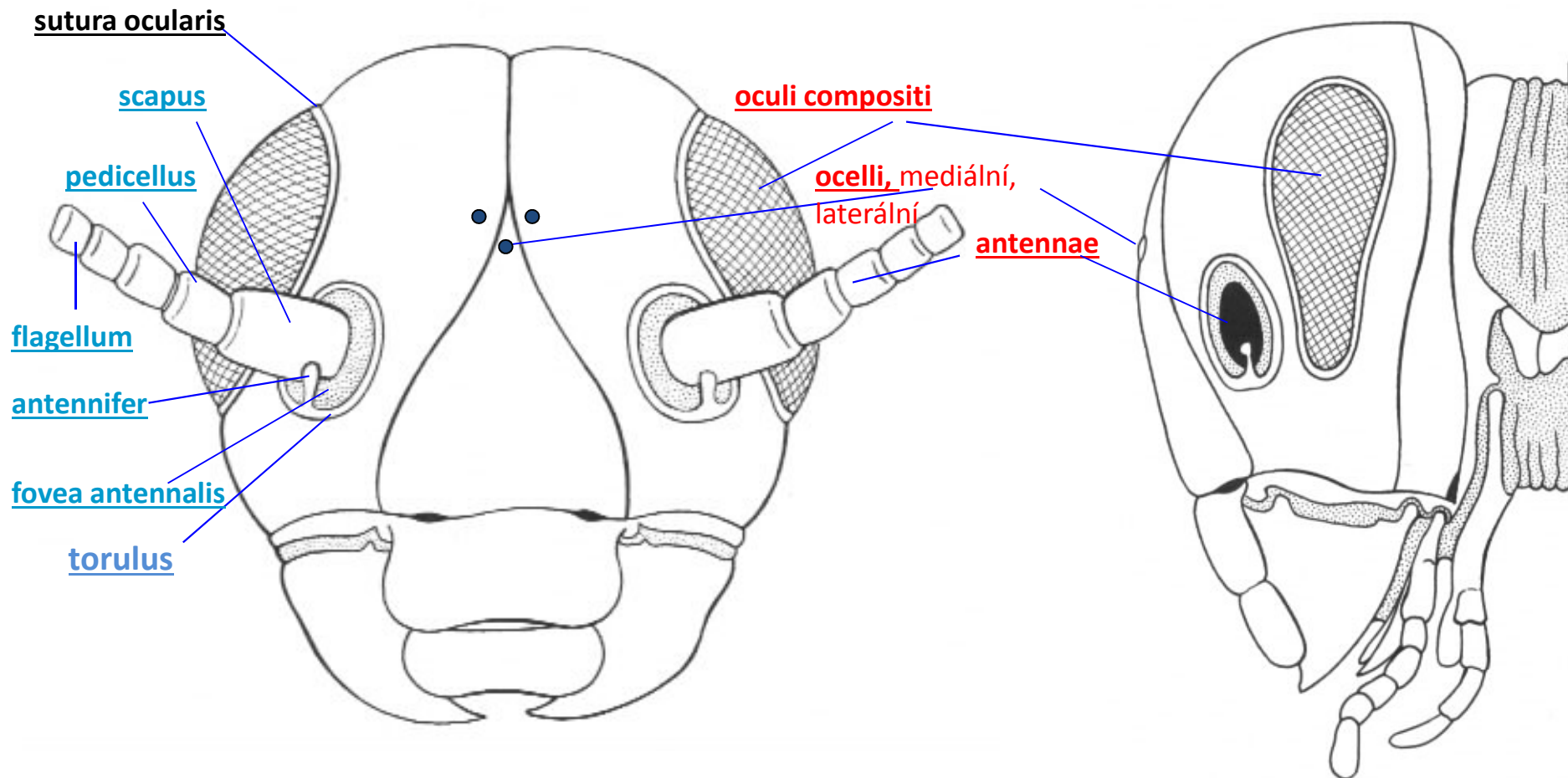
Redukce jednoduchých oček

- často u larev
- samci třásněnek a červců
- apterní mšice
- vodní ploštice
- většina brouků (jedno očko – mediální - u kožojedů - Dermestidae)

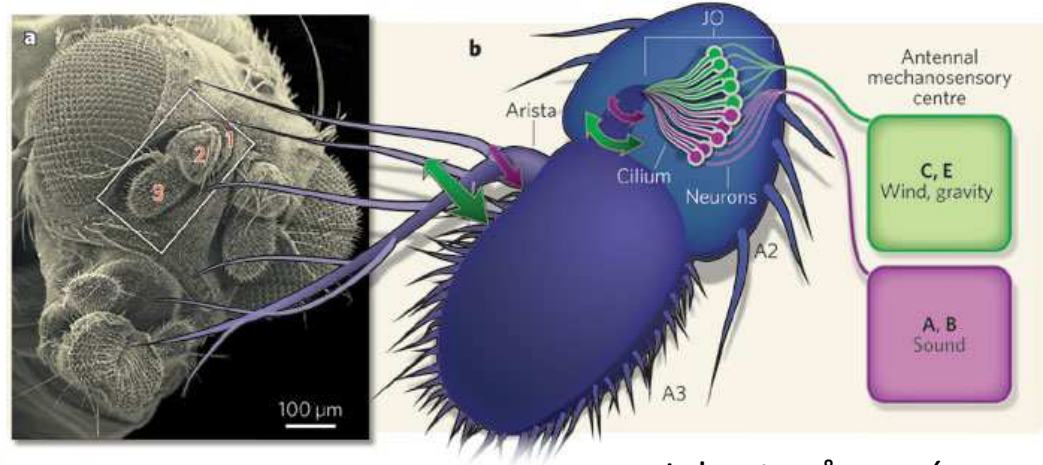

Generalizované cranium

Oči a tykadla

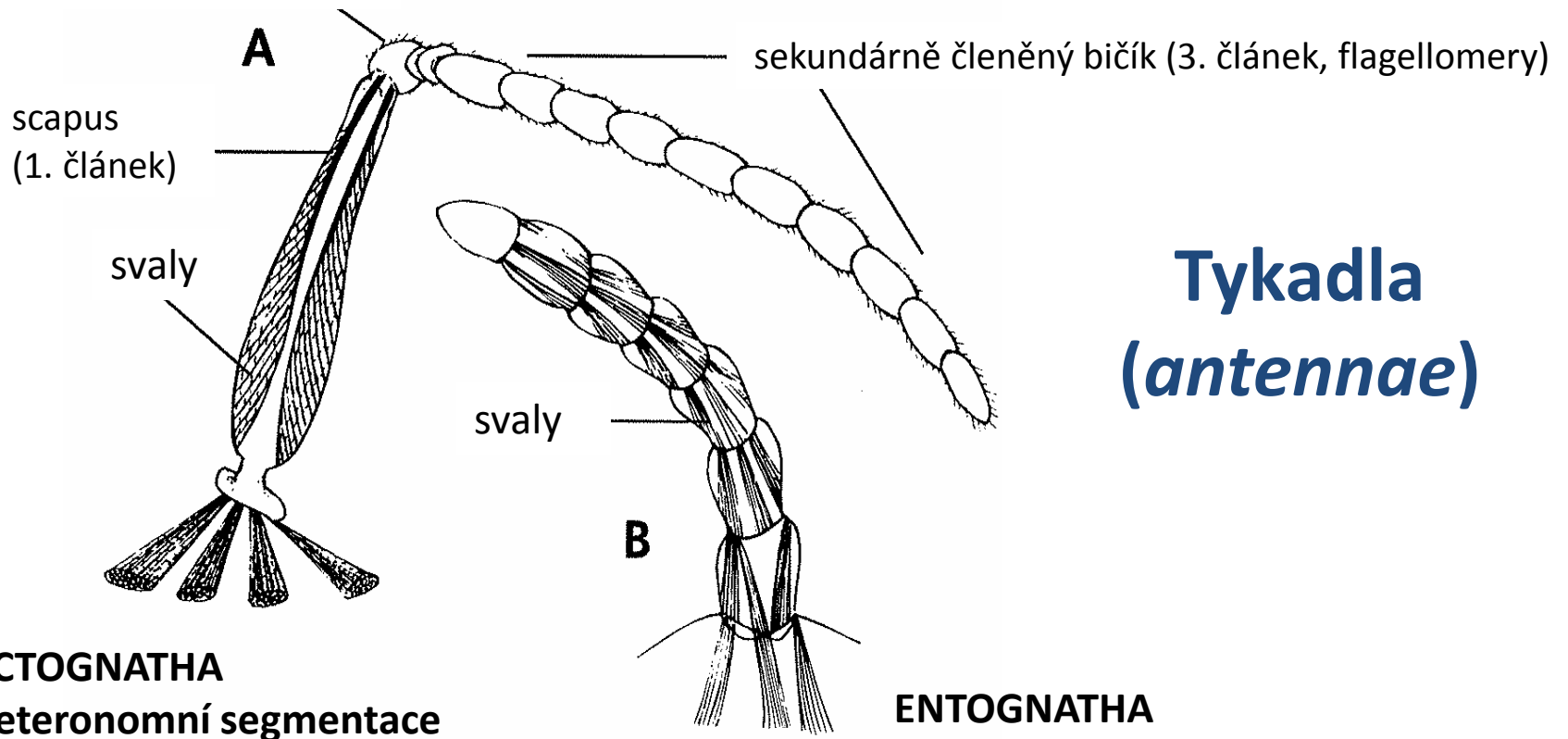

- ztráta svaloviny od 2. článku tykadel u Ectognatha
- přítomnost chordotonálního (Johnstonova) orgánu ve 2. tykadlovém článku u Ectognatha

Johnstonův orgán

pedicellus (2. článek)

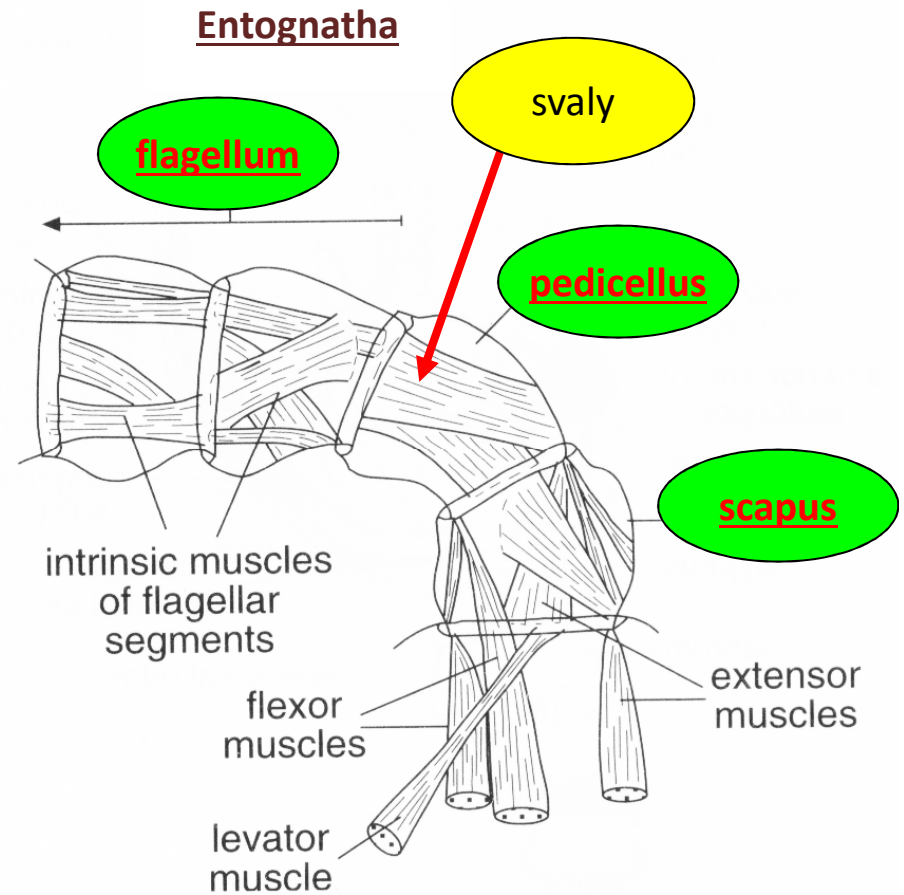
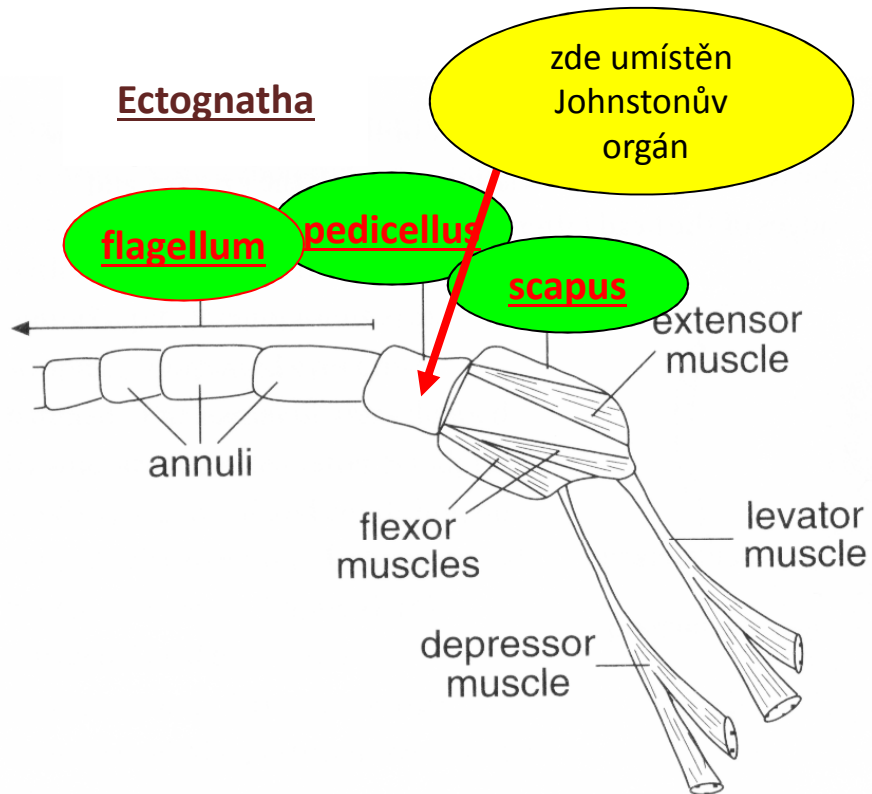

ECTOGNATHA
heteronomní segmentace

ENTOGNATHA
homonomní segmentace

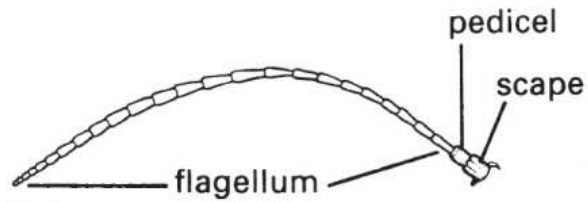
Tykadla (*antennae*)

Tykadla (*antennae*)

Tvary tykadel

nitkovitá (filiformní)

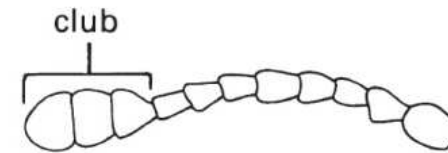
(a)

růžencovitá (moniliformní)

(b)

paličkovitá (klavátní)

(c)

pilovitá (serátní)

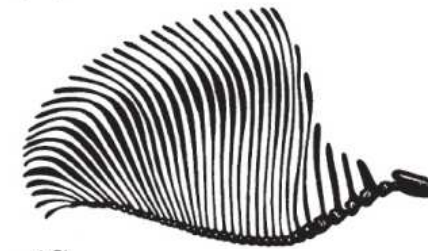

(d)

hřebenovitá (pektinátní)

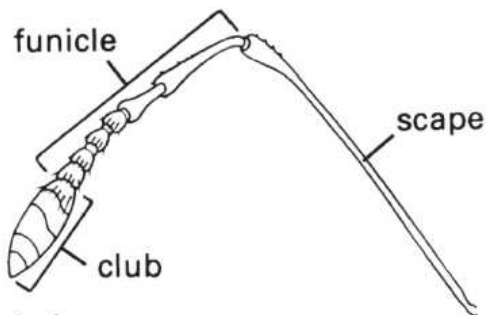

(e)

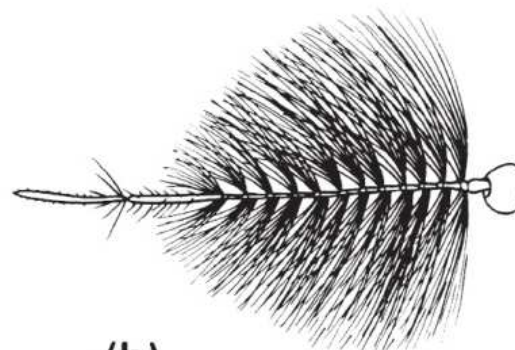
(f)

vějířovitá (flabelátní)

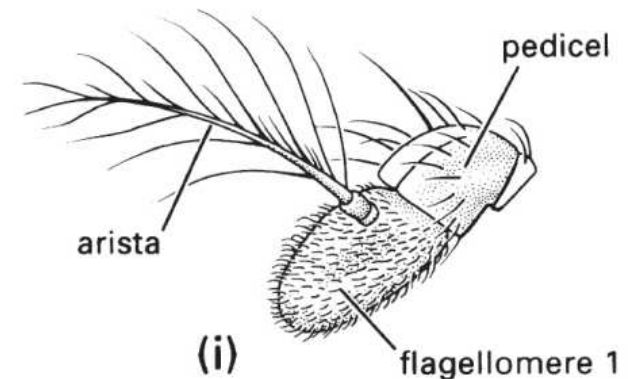
(g)

lomená (genikulátní)

(h)

péřitá (plumózní)

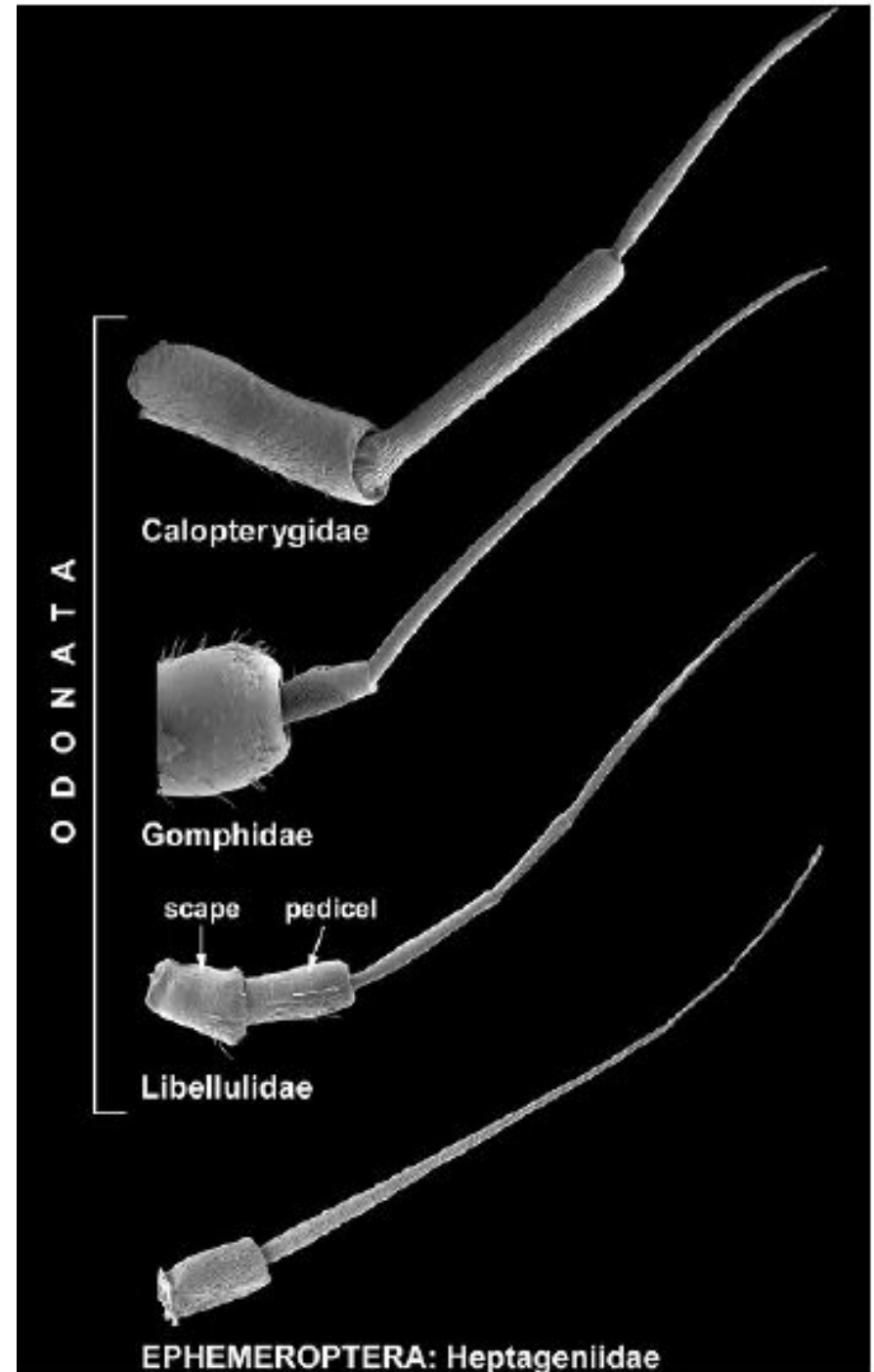
(i)

aristátní

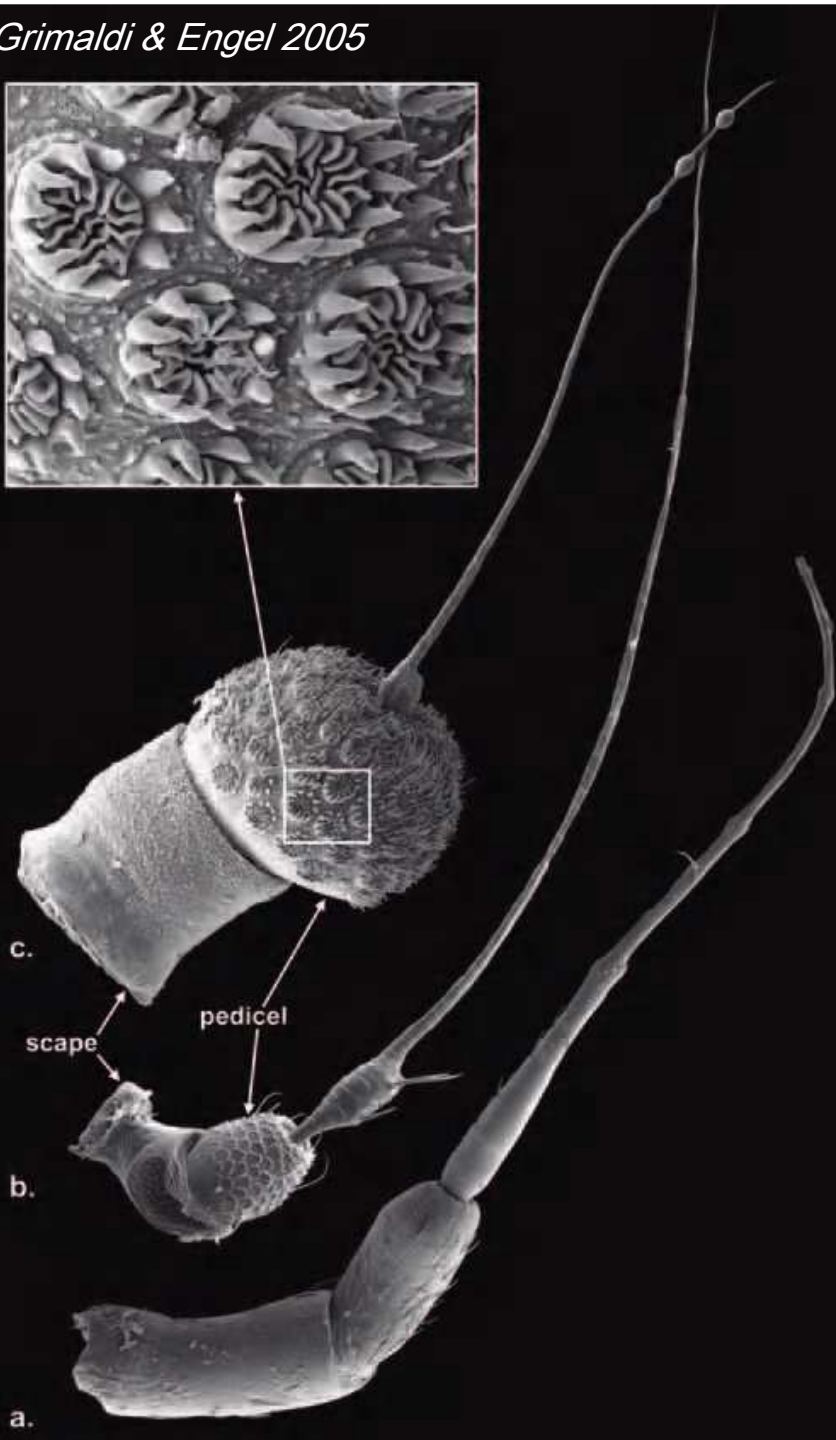
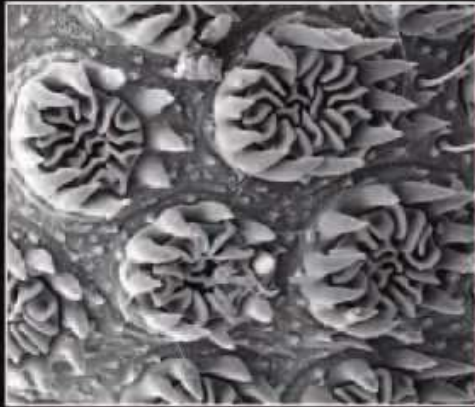
- Ephemeroptera, Odonata:
krátká tykadla se
štětínovitým bičíkem,
pedicel delší než scapus

Grimaldi & Engel 2005

Grimaldi & Engel 2005

Hemiptera: Auchenorrhyncha (křísí)

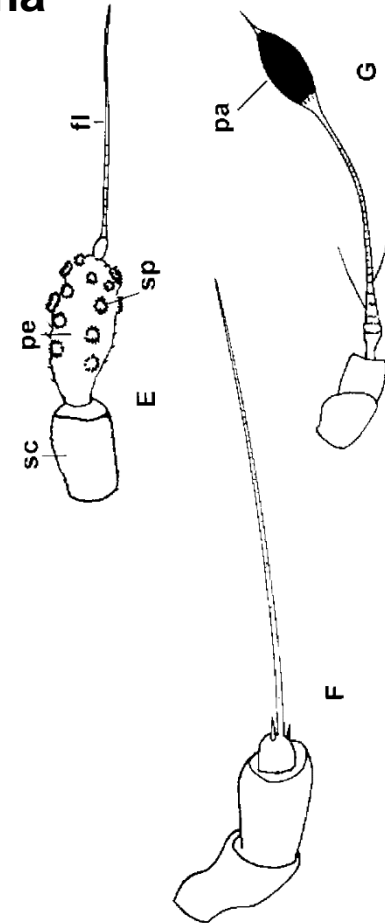
Fulgoromorpha

flagellum

sensilla
placodea

pedicellus

scapus

Cicadomorpha

Ossiannilsson 1978

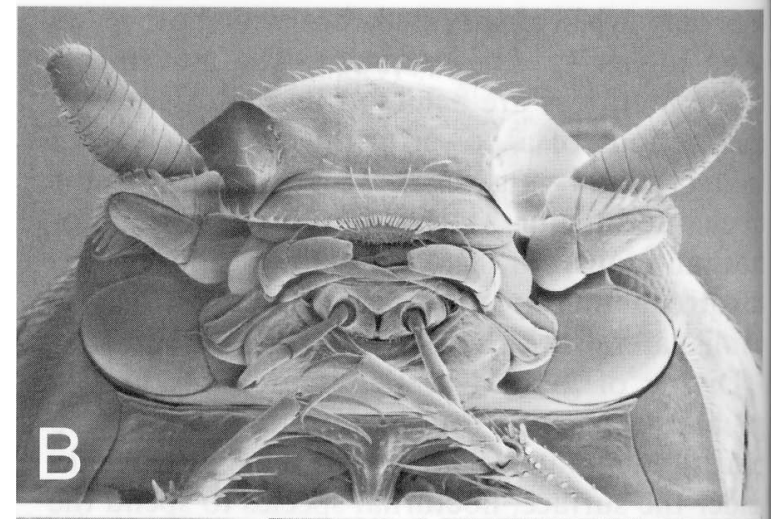
- *Platypsyllus castoris* (Coleoptera: Leiodidae, blecháč bobří), vodomilovití (Hydrophilidae), vodanovití (Hydraenidae): tykadla uzpůsobená k zachycení bubliny vzduchu (*antennae respiratores*)

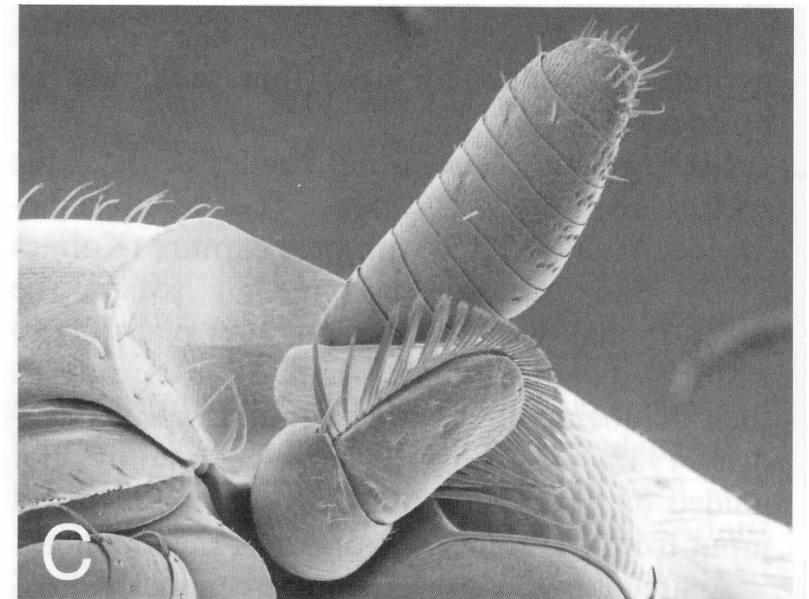
Platypsyllus castoris

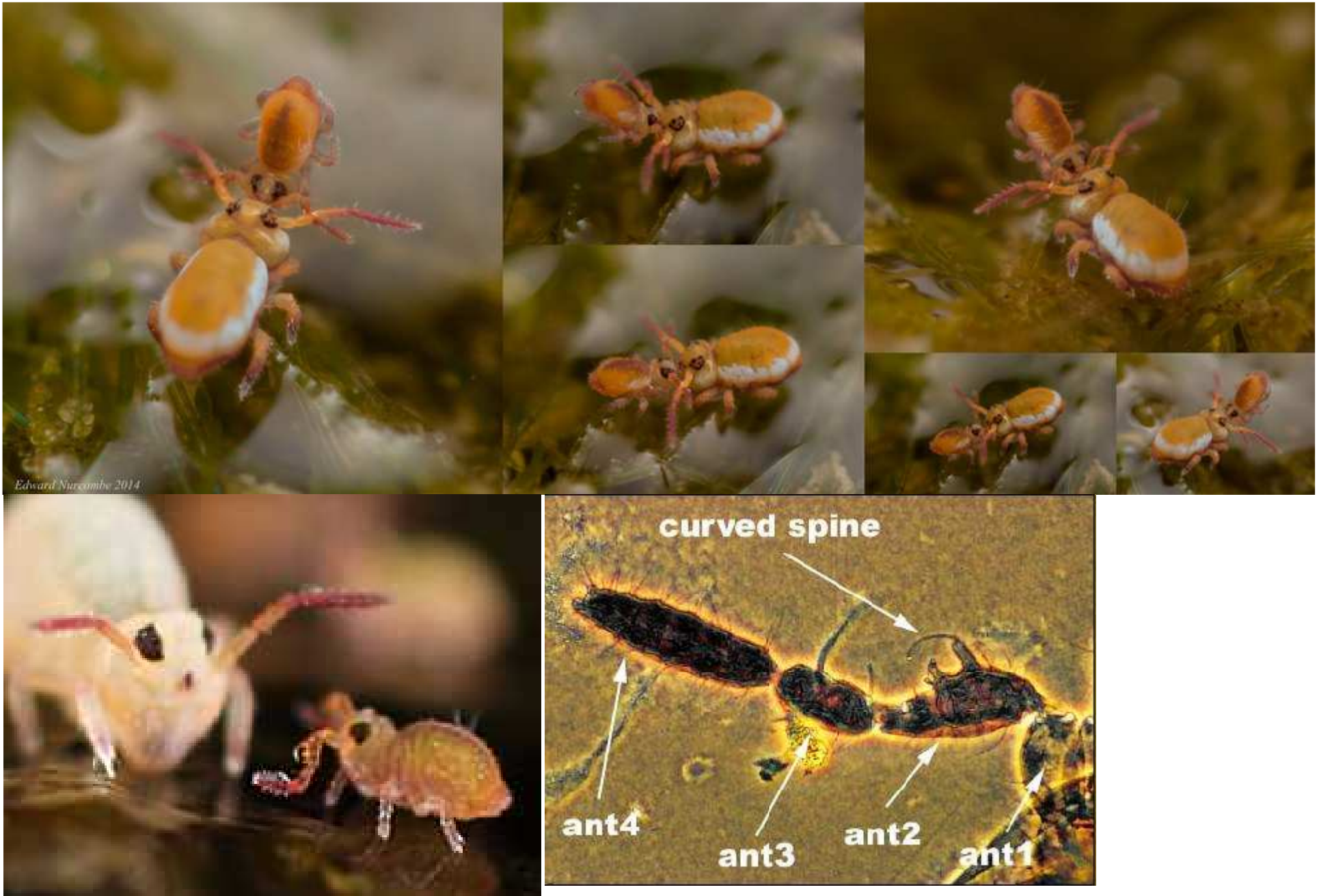

Hydrophilus piceus

- Coleoptera: Gyrinidae (vírníci): tykadla uzpůsobená k vnímání vlnění vodní hladiny

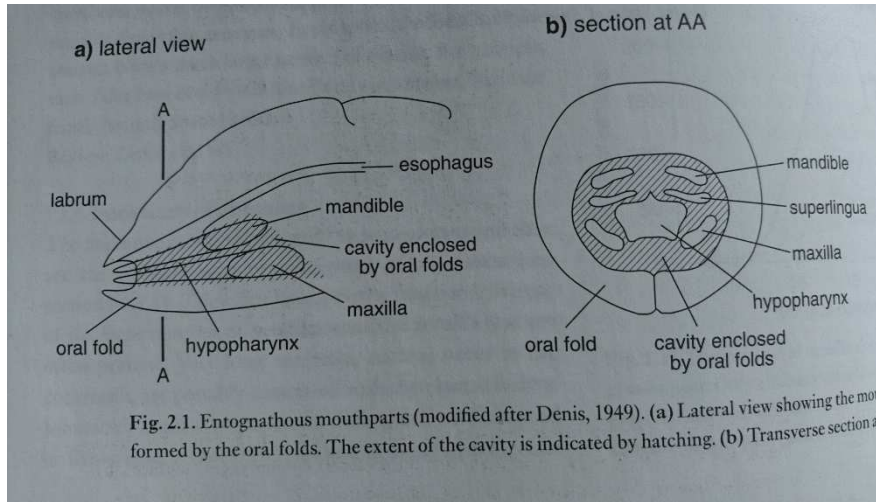

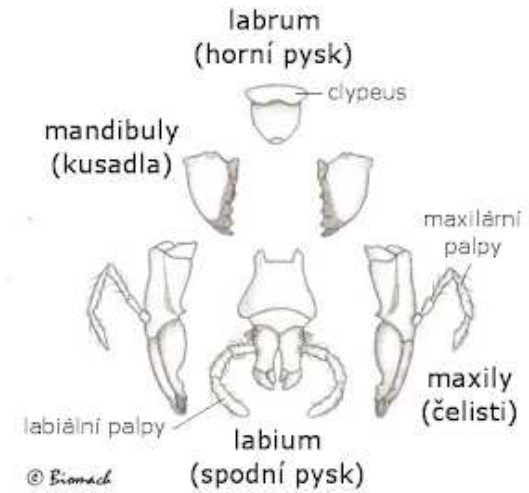
Collembola: Sminthuridae: *Sminthurides* (podrepka): samec používá modifikovaná tykadla k uchopení samice při páření

ÚSTNÍ ÚSTROJÍ

Entognátní

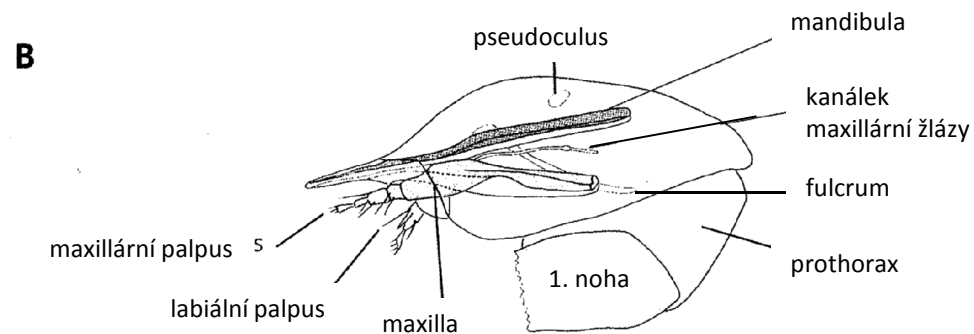
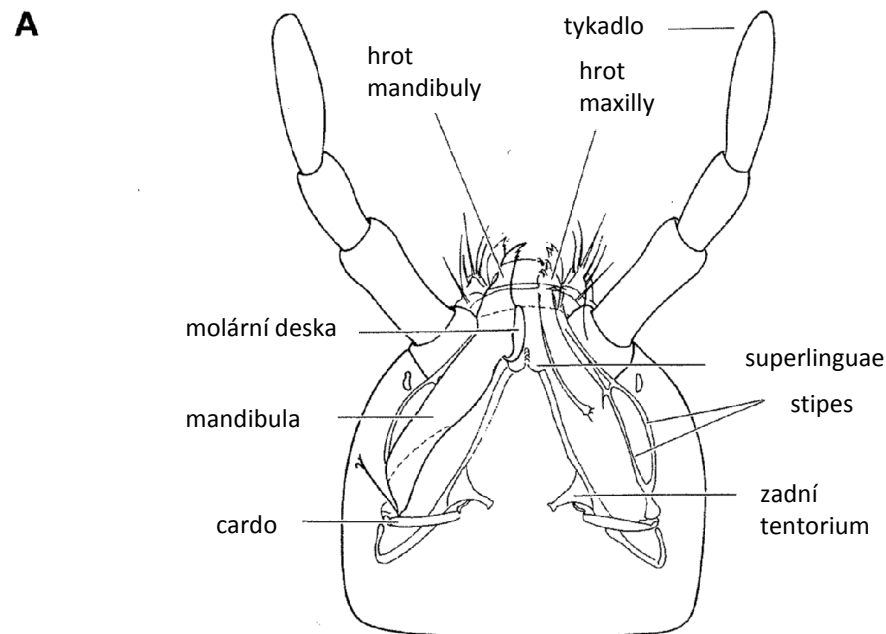
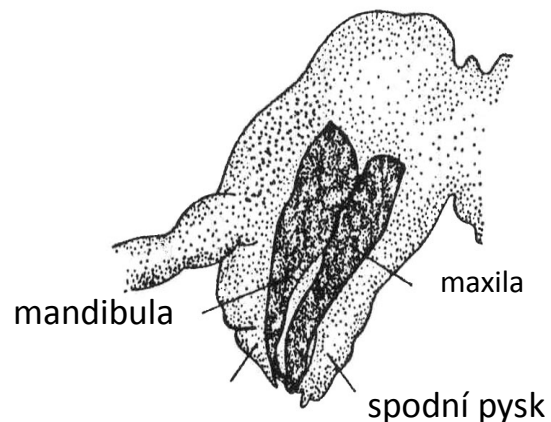
Ectognátní

Třída ENTOGNATHA (skrytočelistní)

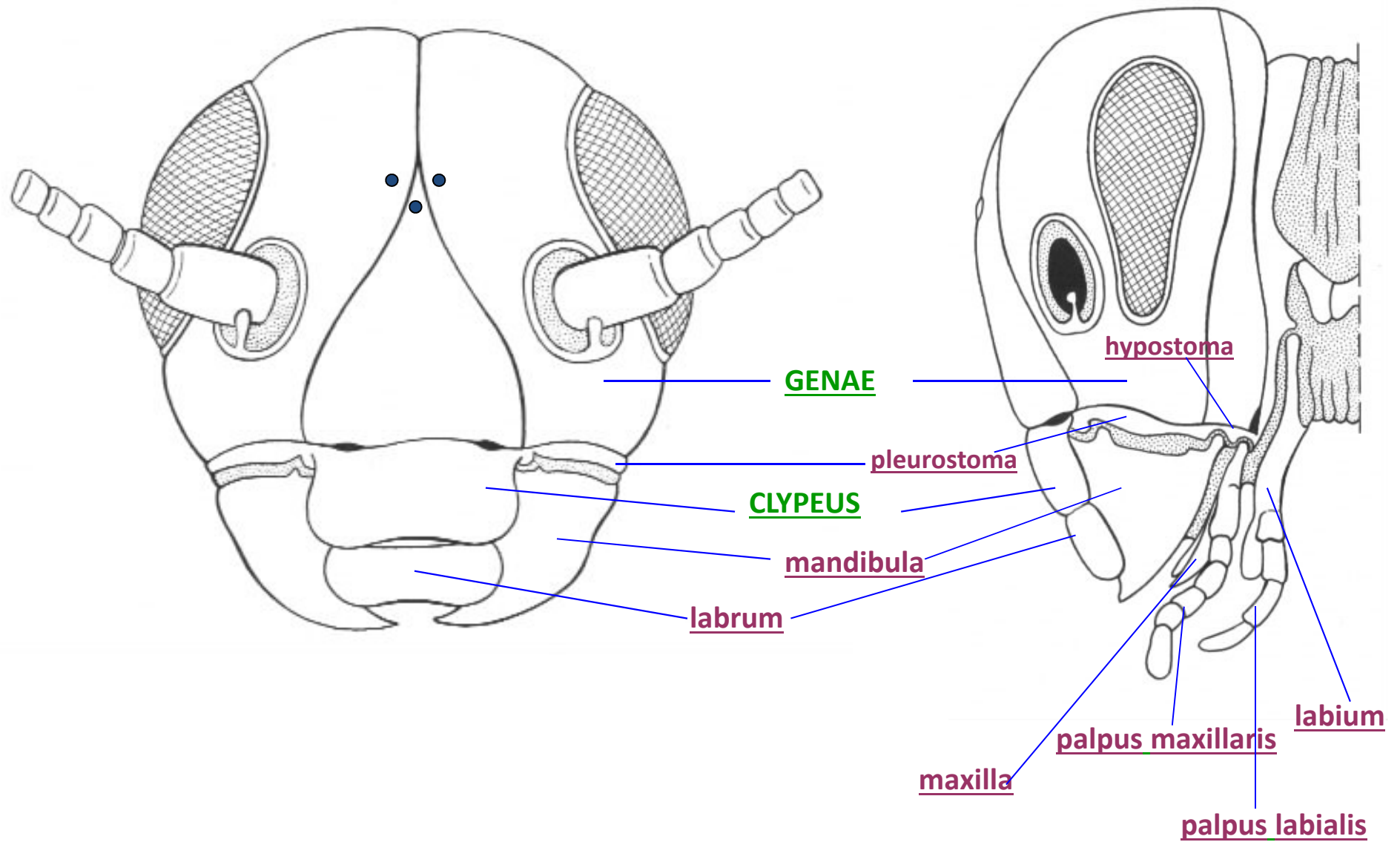
Ventro-frontální pohled na hlavu chvostoskoka

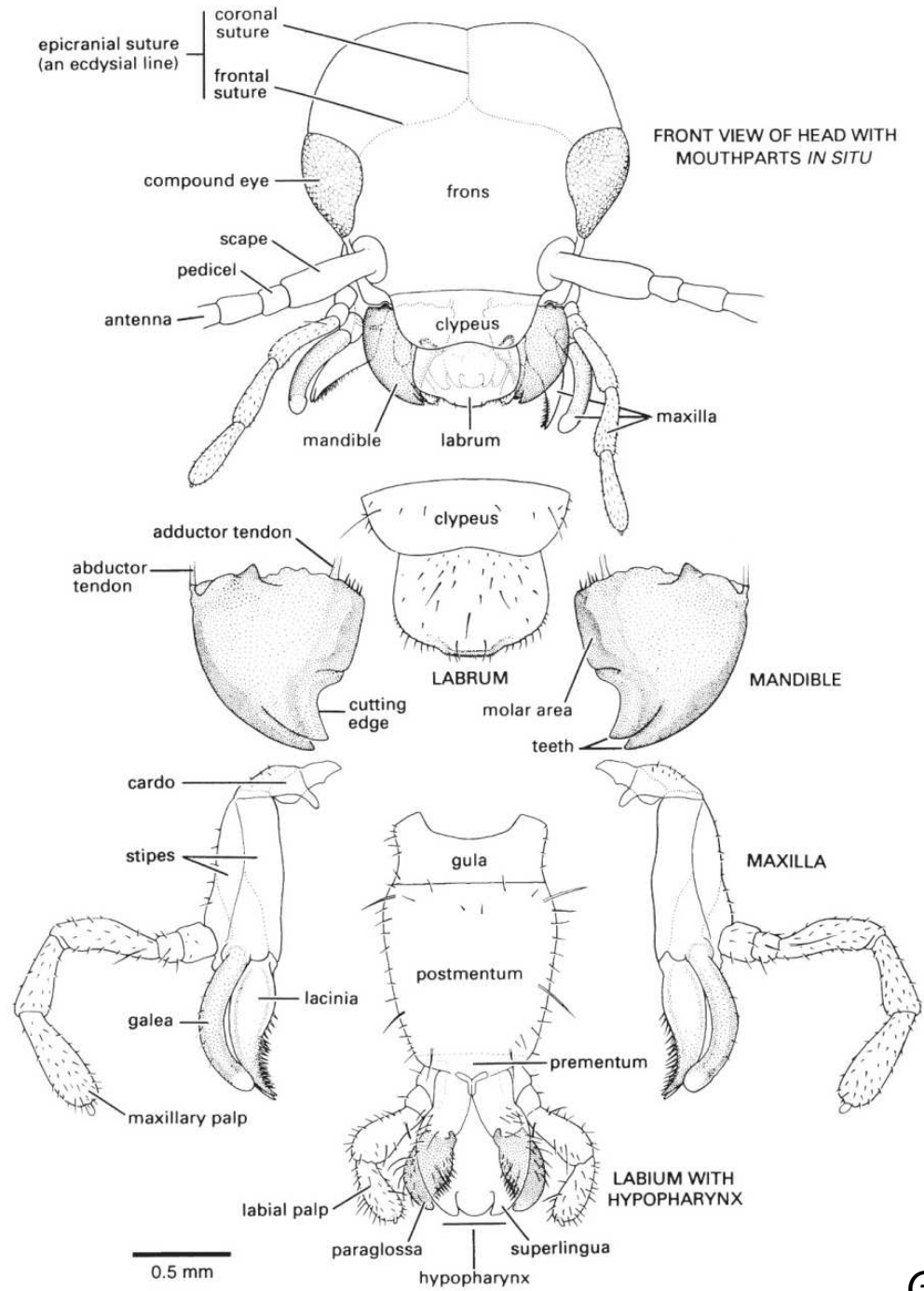

A – dorsální pohled na hlavu chvostoskoka *Folsomia candida*

B – laterální pohled na hlavu hmyzenky *Acerentomon* sp.

Ústní ústrojí - ECTOGNATHA (jevnočelistní)

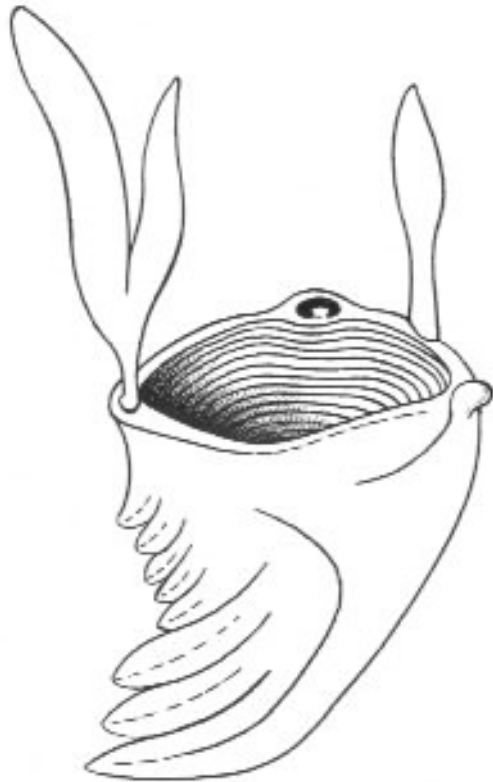

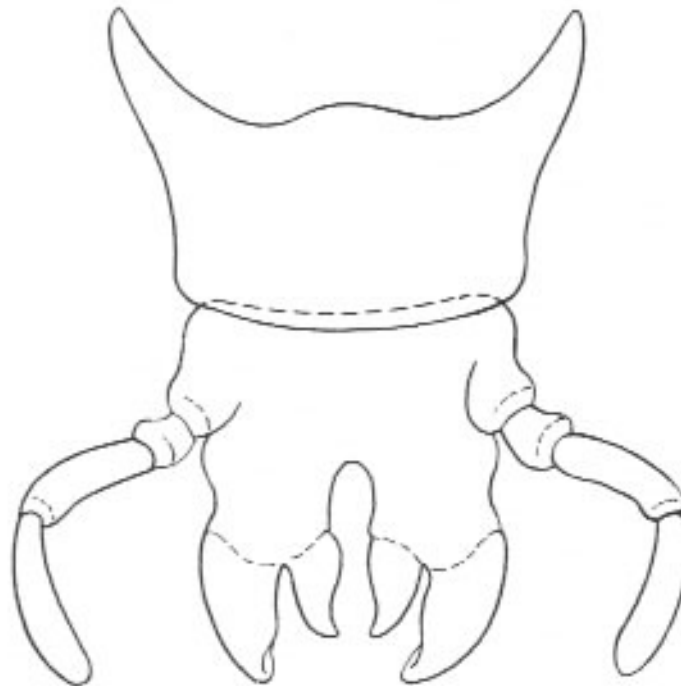
Forficula auricularia
 (škvor obecný)
 Dermaptera

Ústní ústrojí kousavé – základní typ

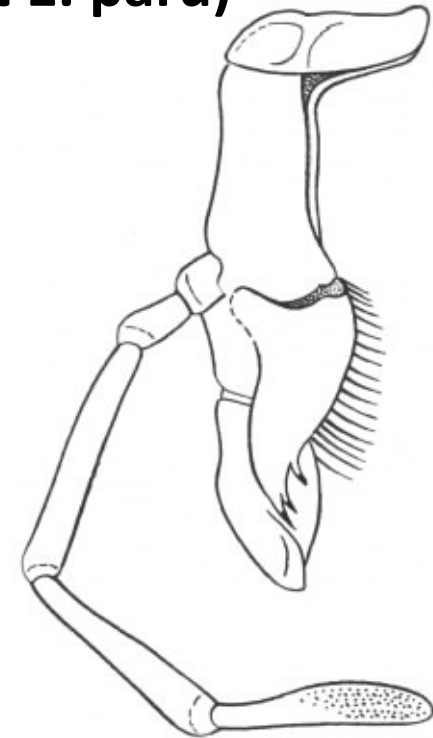
**Mandibula
(kusadlo)**

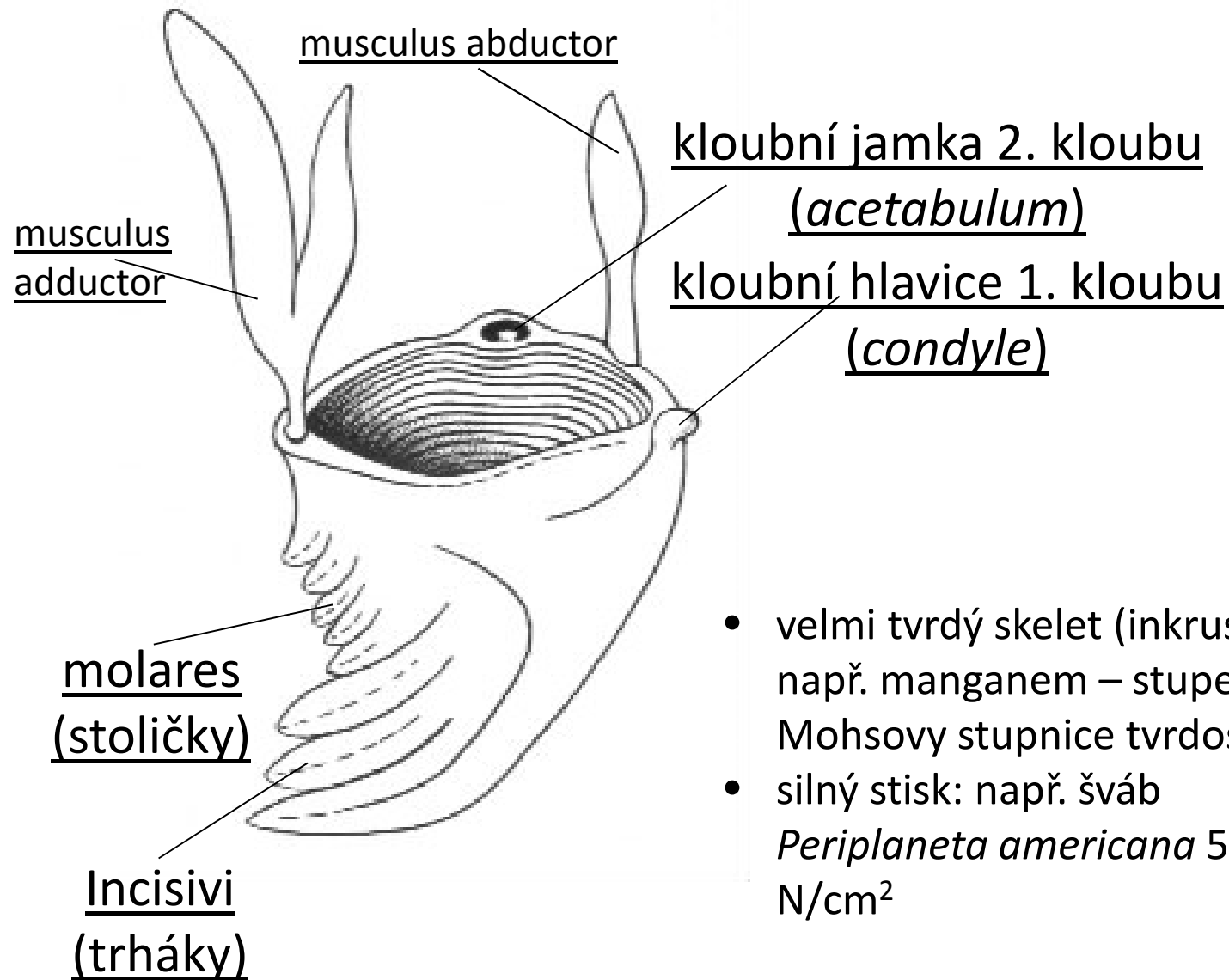
**Labium
(spodní pysk,
srostlé čelisti 2. páru)**

**Maxilla
(čelist 1. páru)**

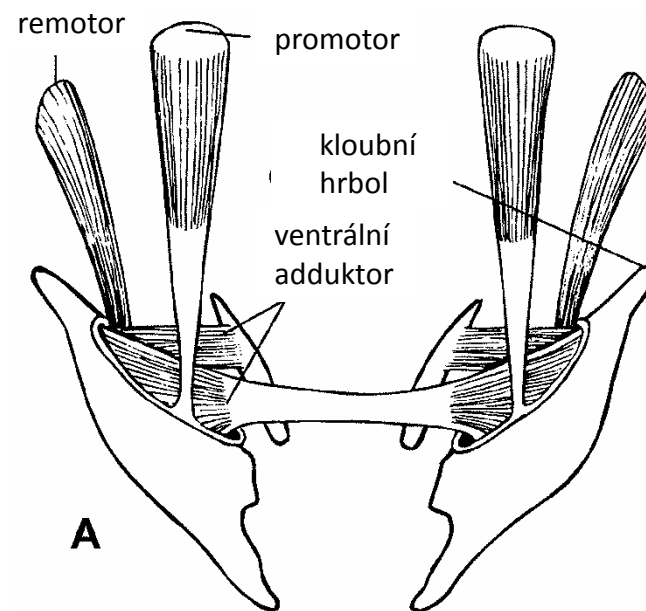
Mandibula (kusadlo)

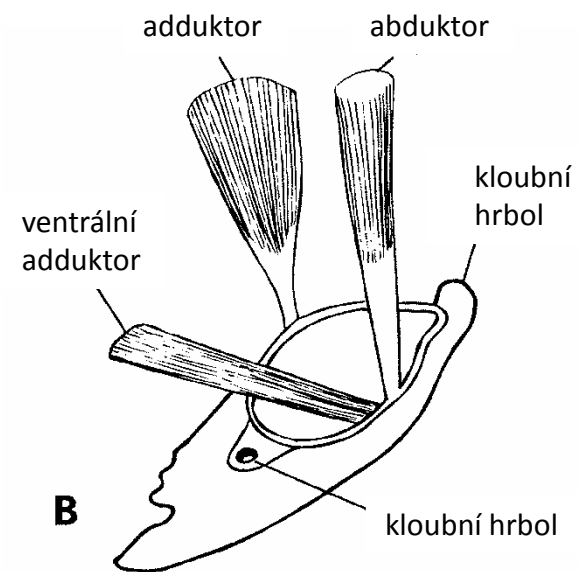
- velmi tvrdý skelet (inkrustace např. manganem – stupeň 3 Mohsovy stupnice tvrdosti)
- silný stisk: např. šváb *Periplaneta americana* 58 N/cm²

Kloubní spojení mandibul (kusadel)

monokondylní

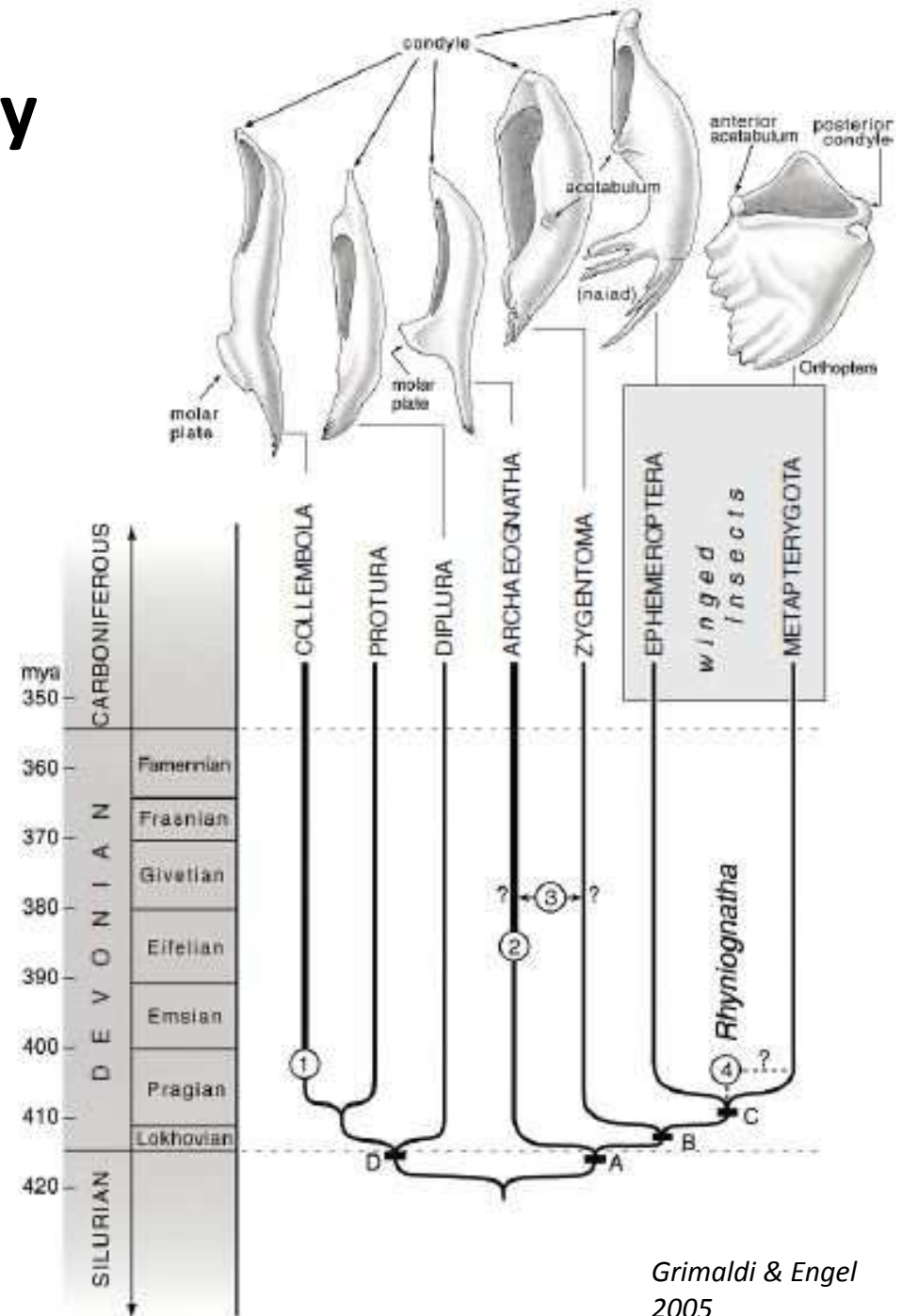

dikondylní

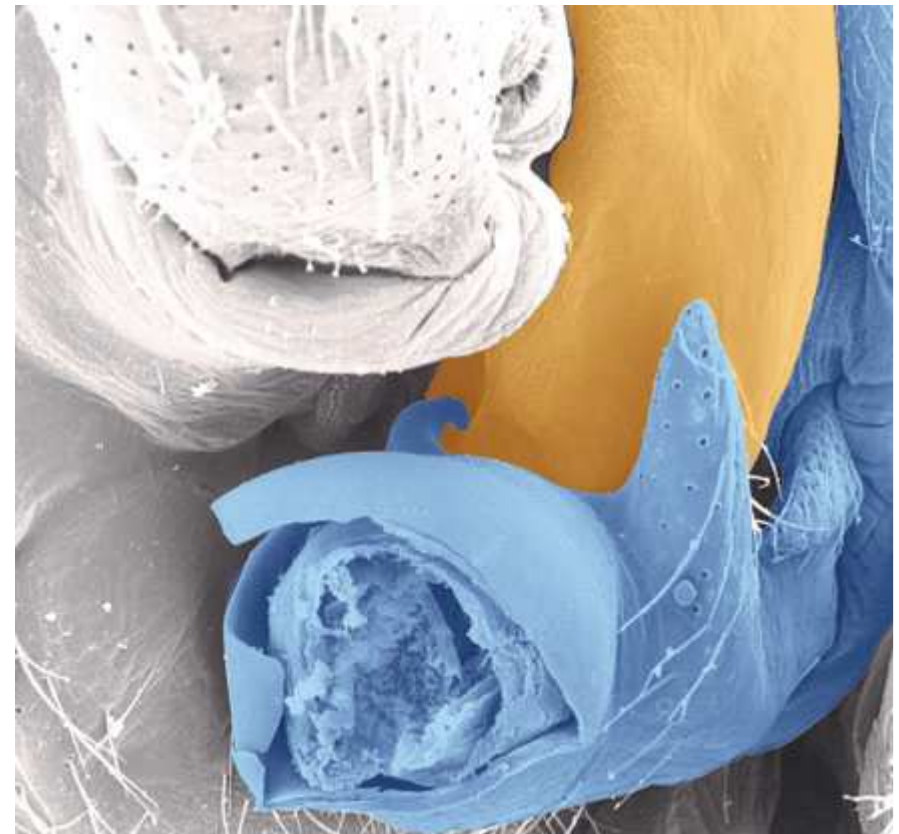
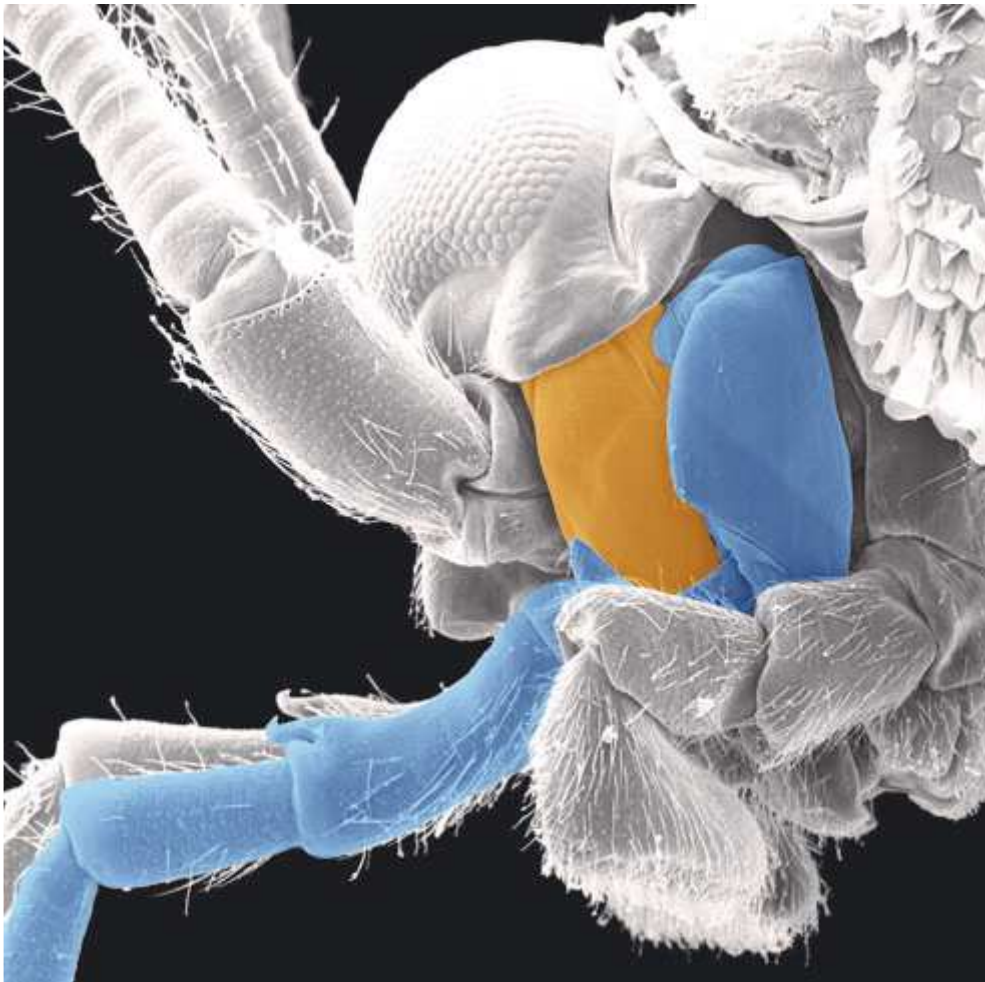
Dikondylní mandibuly

- vznik nového, sekundárního kloubu na mandibule-hlavové schránce
- synapomorfie Ectognatha, ale modifikace u Archaeognatha, Zygentoma a Ephemeroptera
- důsledek: omezení pohybu mandibuly do jedné roviny (již nerotuje, silnější stisk)
- podstatné rozšíření potravních možností (např. pyl, listy, predace) a mikrohabitatů (např. listové miny, vnitřek stonků, dřevo apod.)

Kusadla chvostnatek (Archaeognatha)

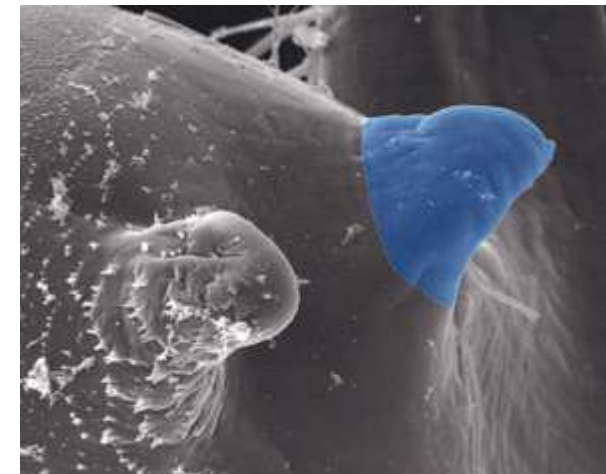
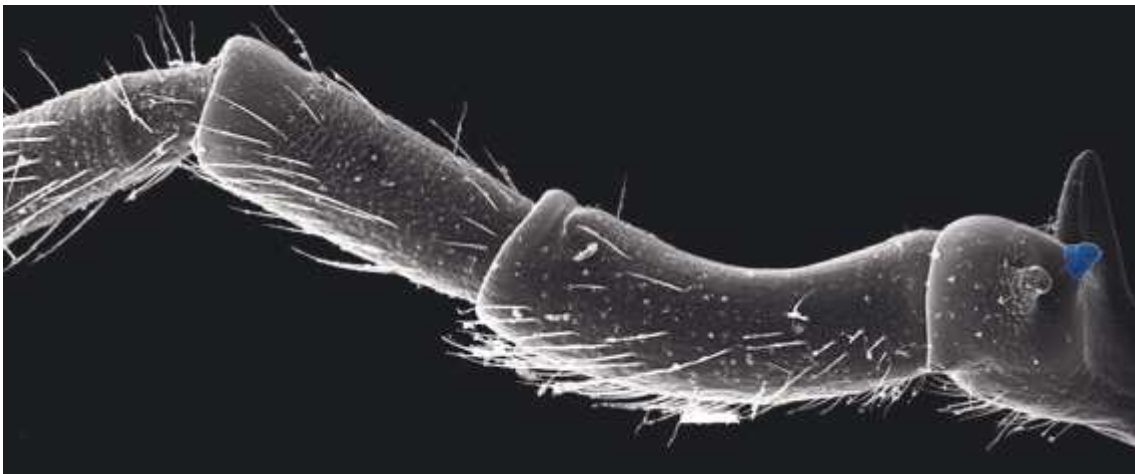
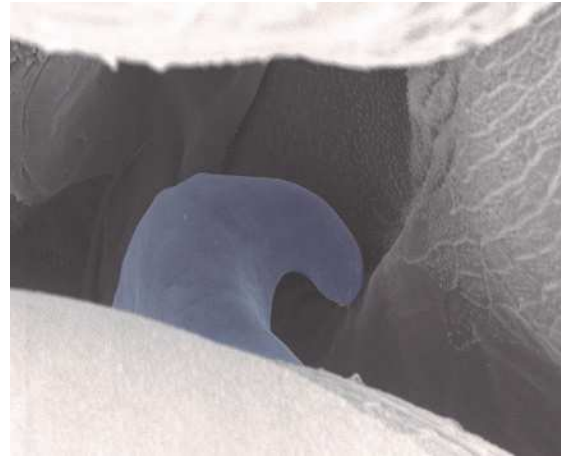
- mandibula je fixována výběžkem na bázi maxilárního palpu, jamka na mandibule je homologická s Dicondylia, spojení umožňuje rotaci

Blanke et al. 2015

Kusadla chvostnatek (Archaeognatha)

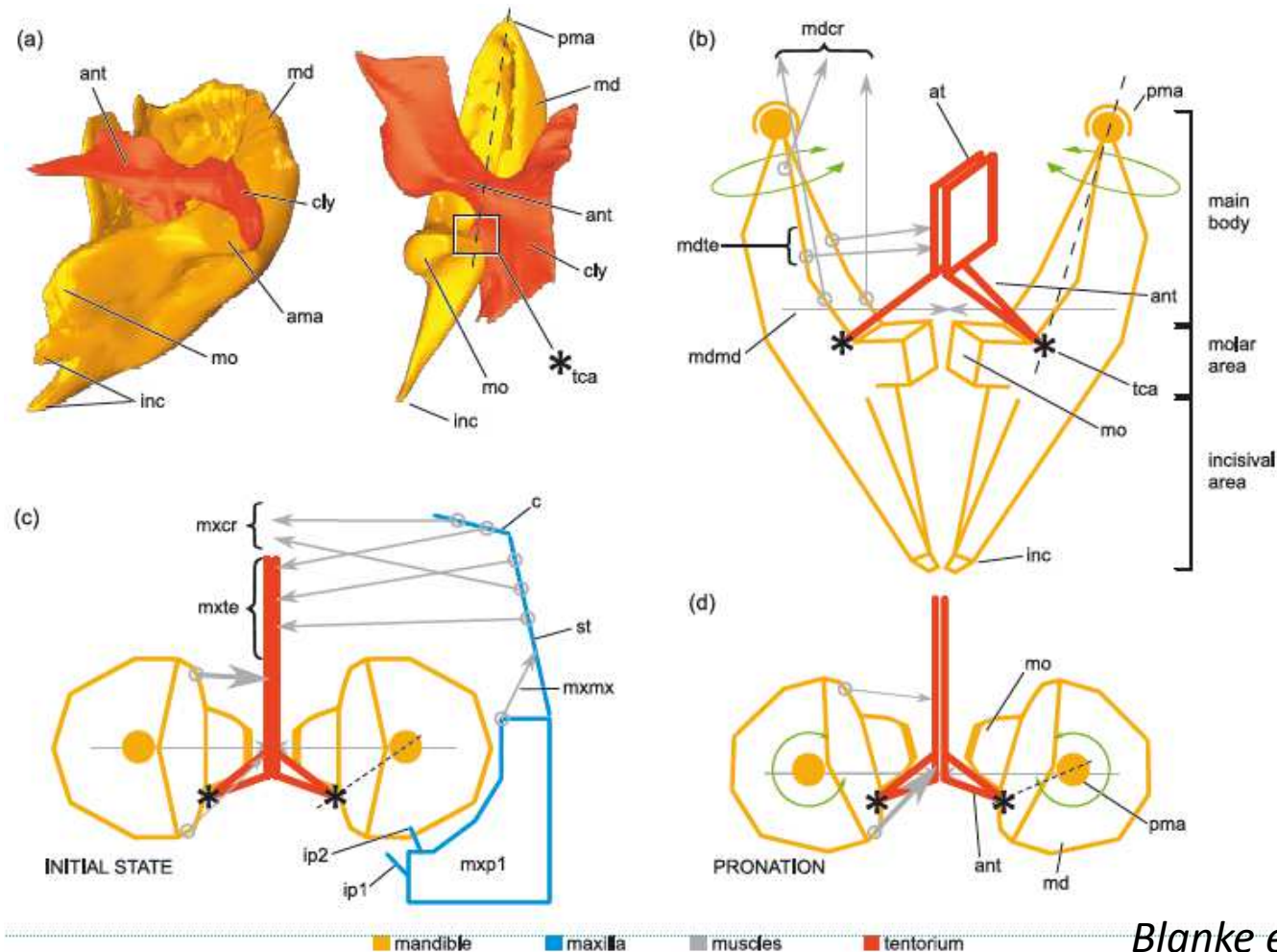
- mandibula je fixována výběžkem na bázi maxilárního palpu, jamka na mandibule je homologická s Dicondylia, spojení umožňuje rotaci

Blanke et al. 2015

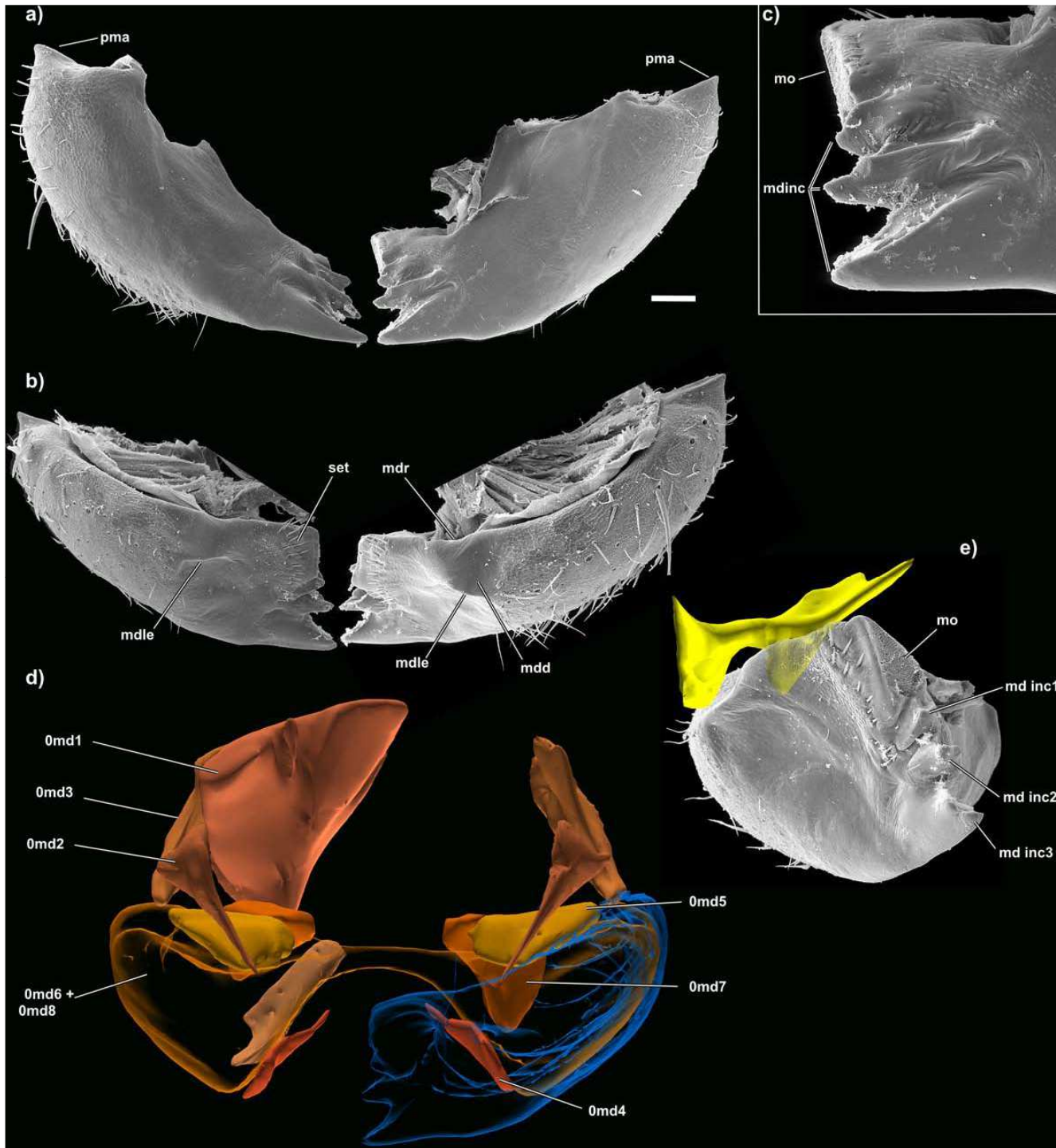
Kusadla chvostnatek (Archaeognatha)

- mandibula fixována výběžkem na bázi maxilárního palpu, jamka na mandibule je homologická s Dicondylia, spojení umožňuje rotaci

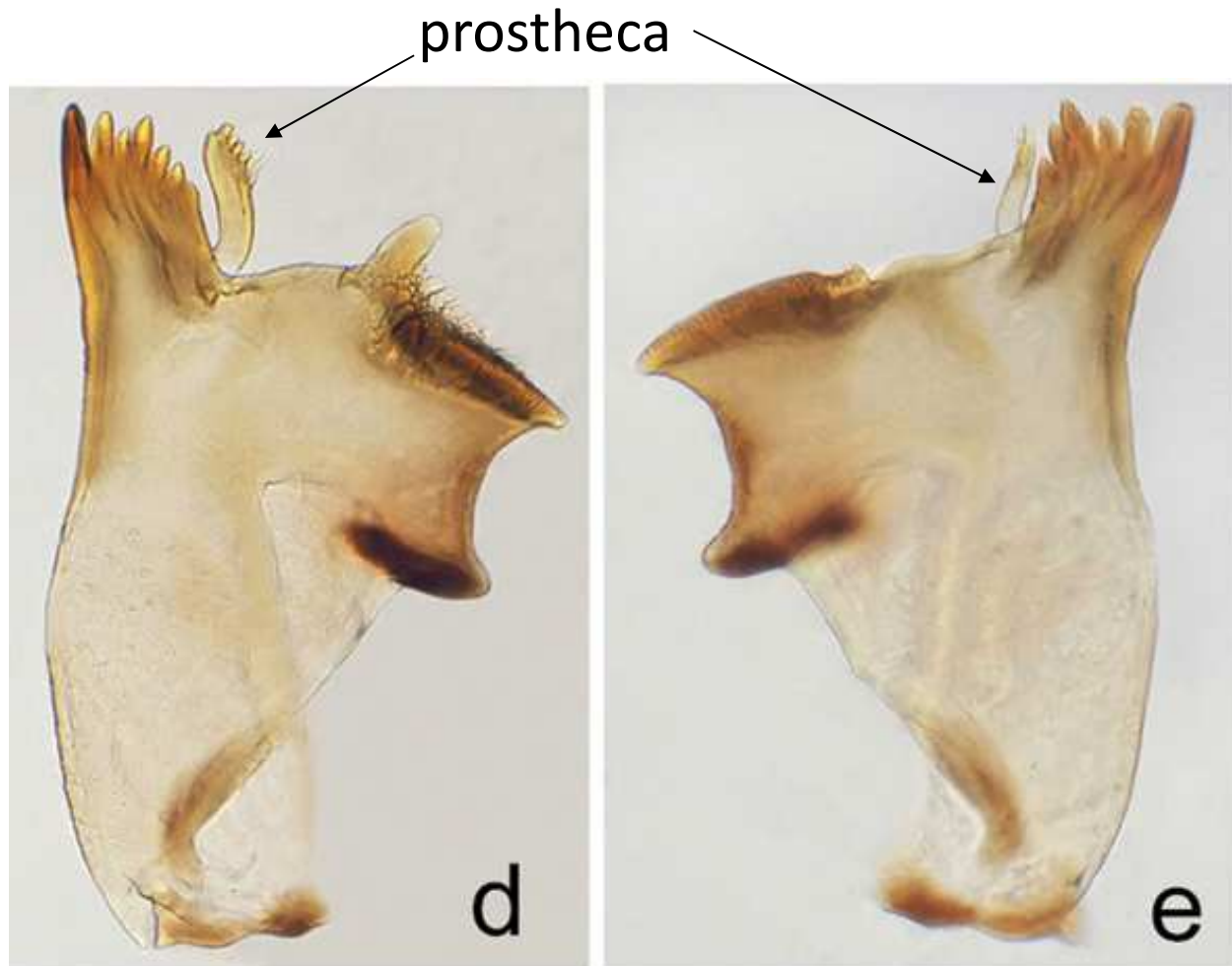

Kusadla rybenek (Zygentoma)

- mandibula fixována výběžkem clypea a tentoria („šupléra“), spojení je dosti volné

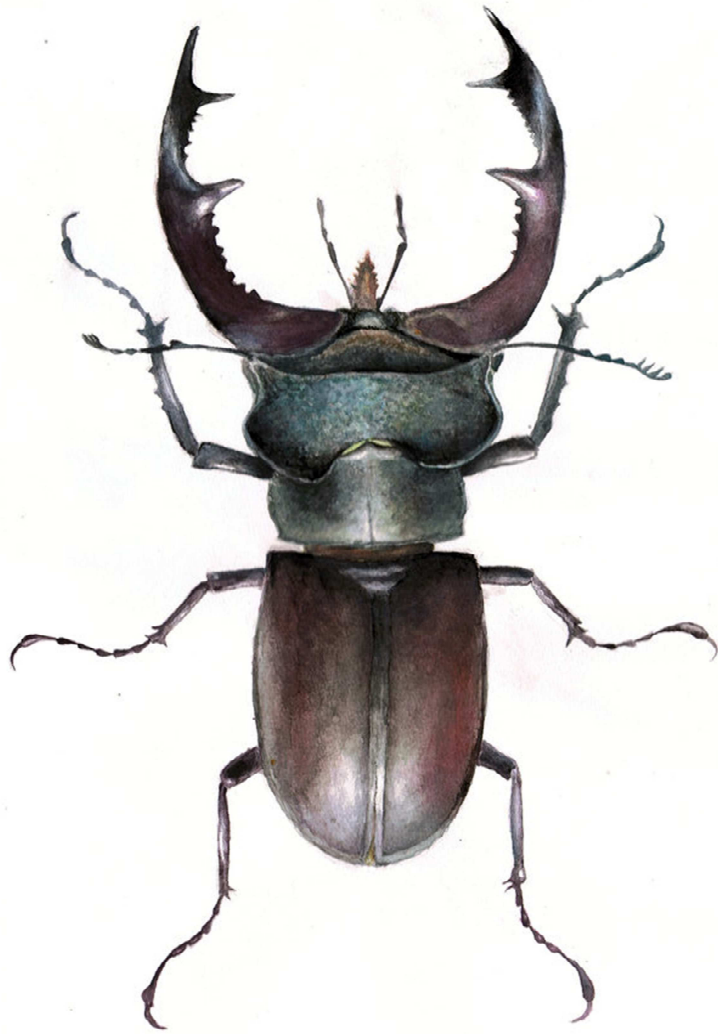
Kusadla larev jepic – lacinia mobilis (prostheca)

Shi & Tong 2015

Vyskytuje se u Diplura a výjimečně i některých pterygotních řádů

Hypertelie mandibul

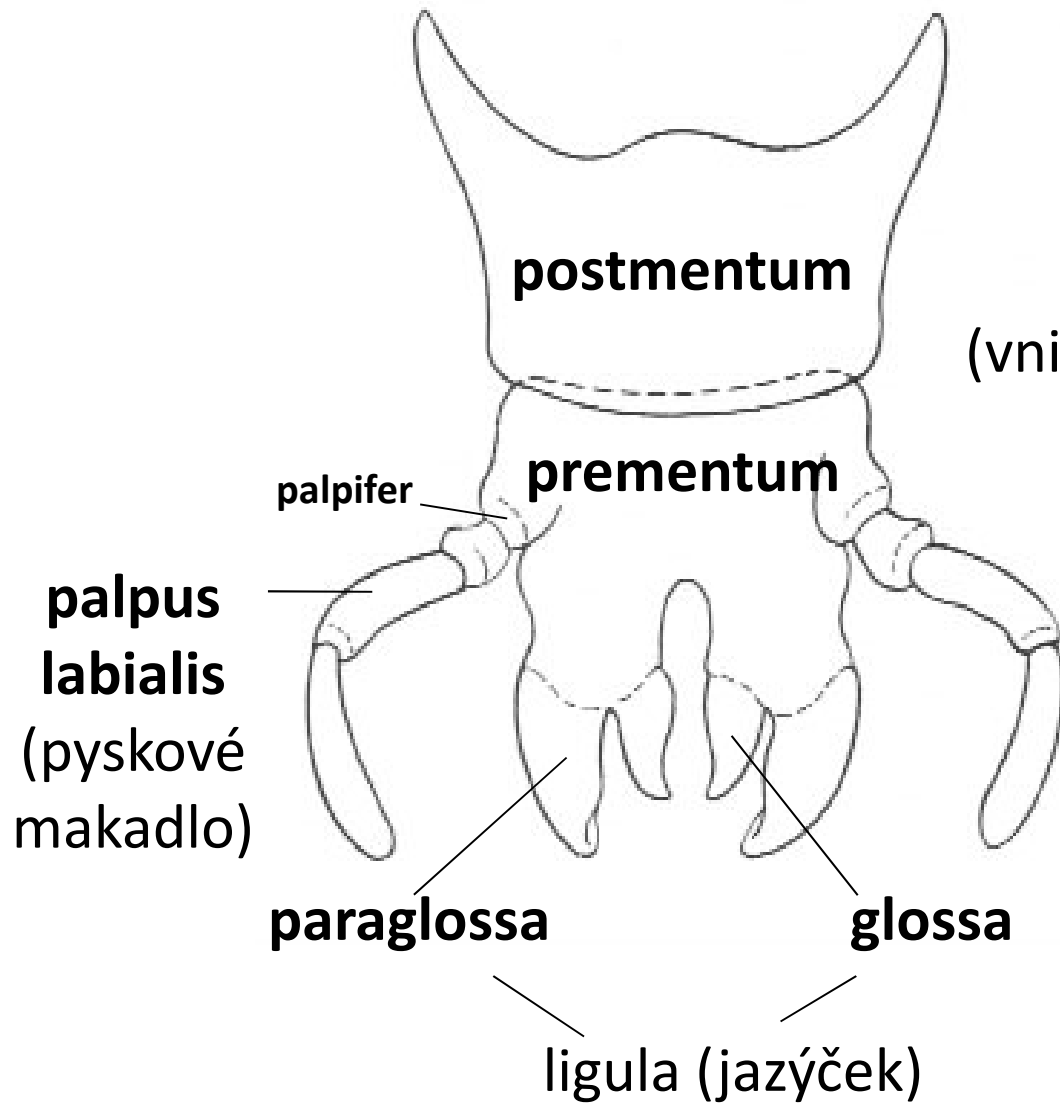

Lucanus cervus
(Coleoptera: Lucanidae)

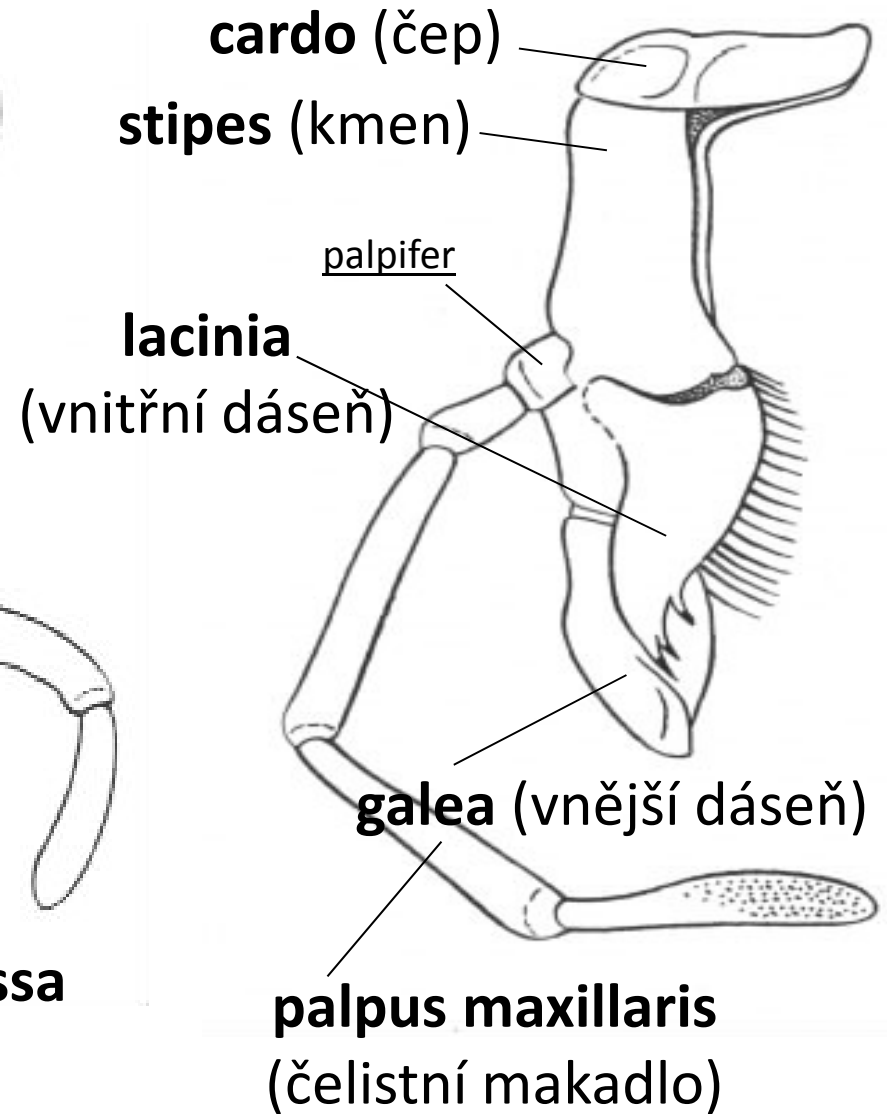

Corydalis sp. (Megaloptera)

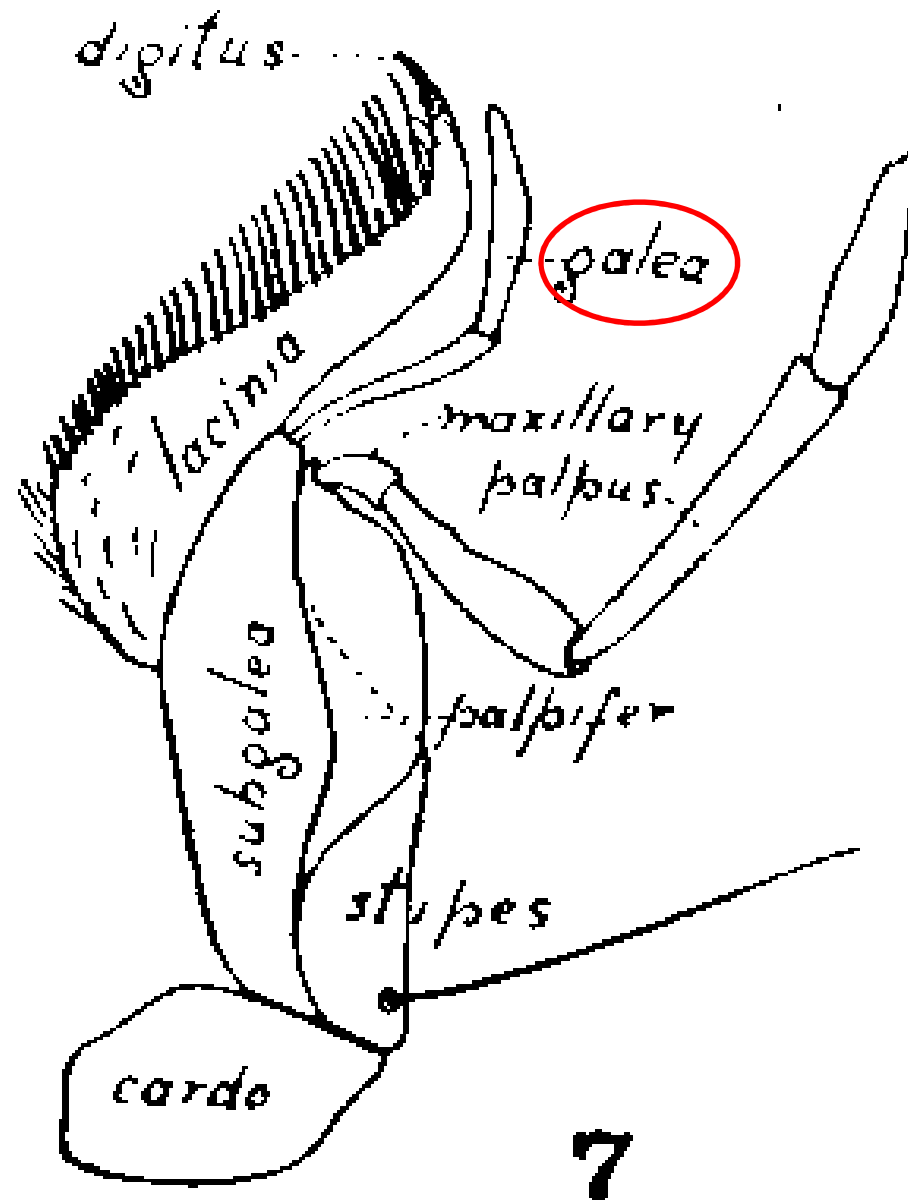
Labium

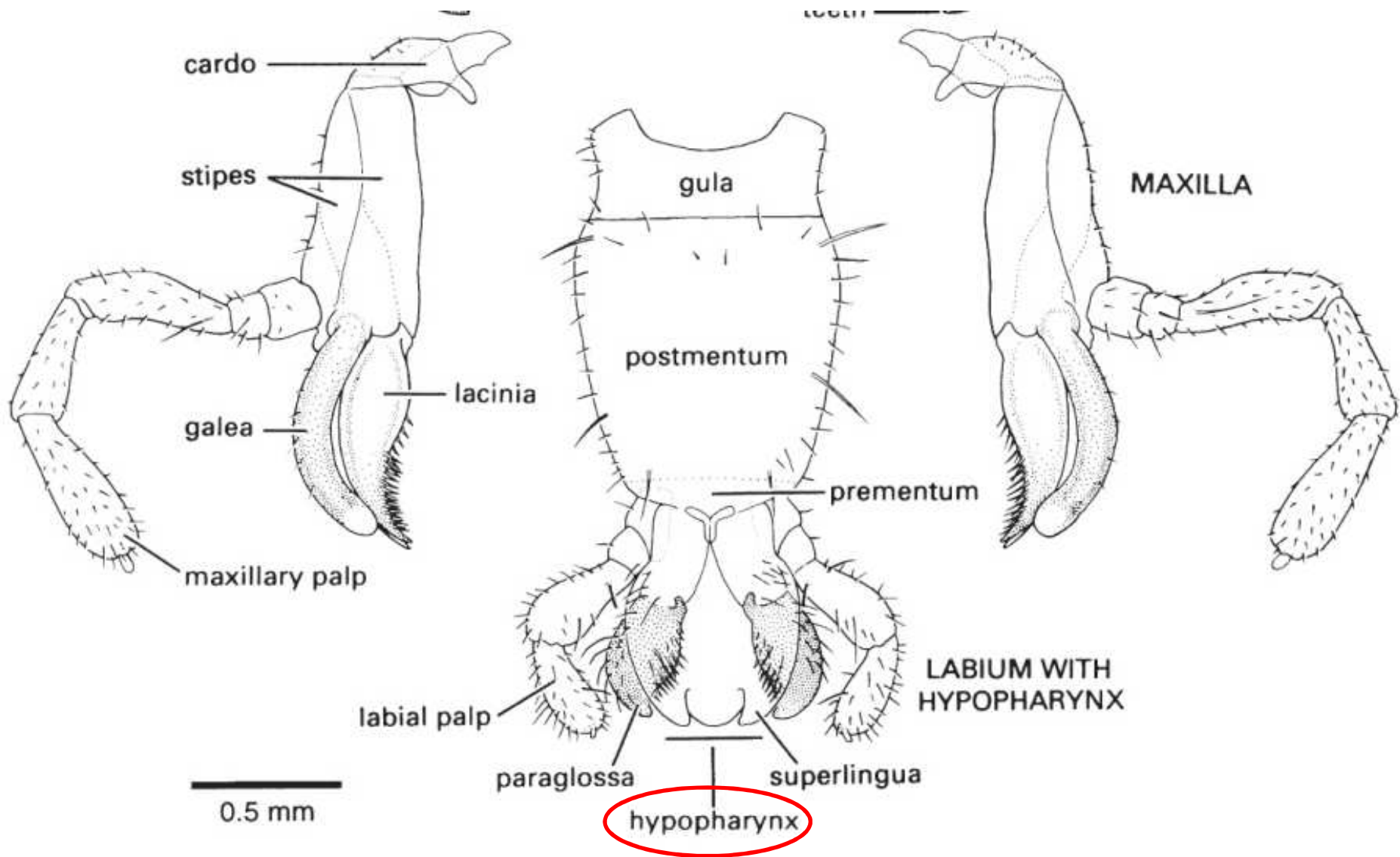

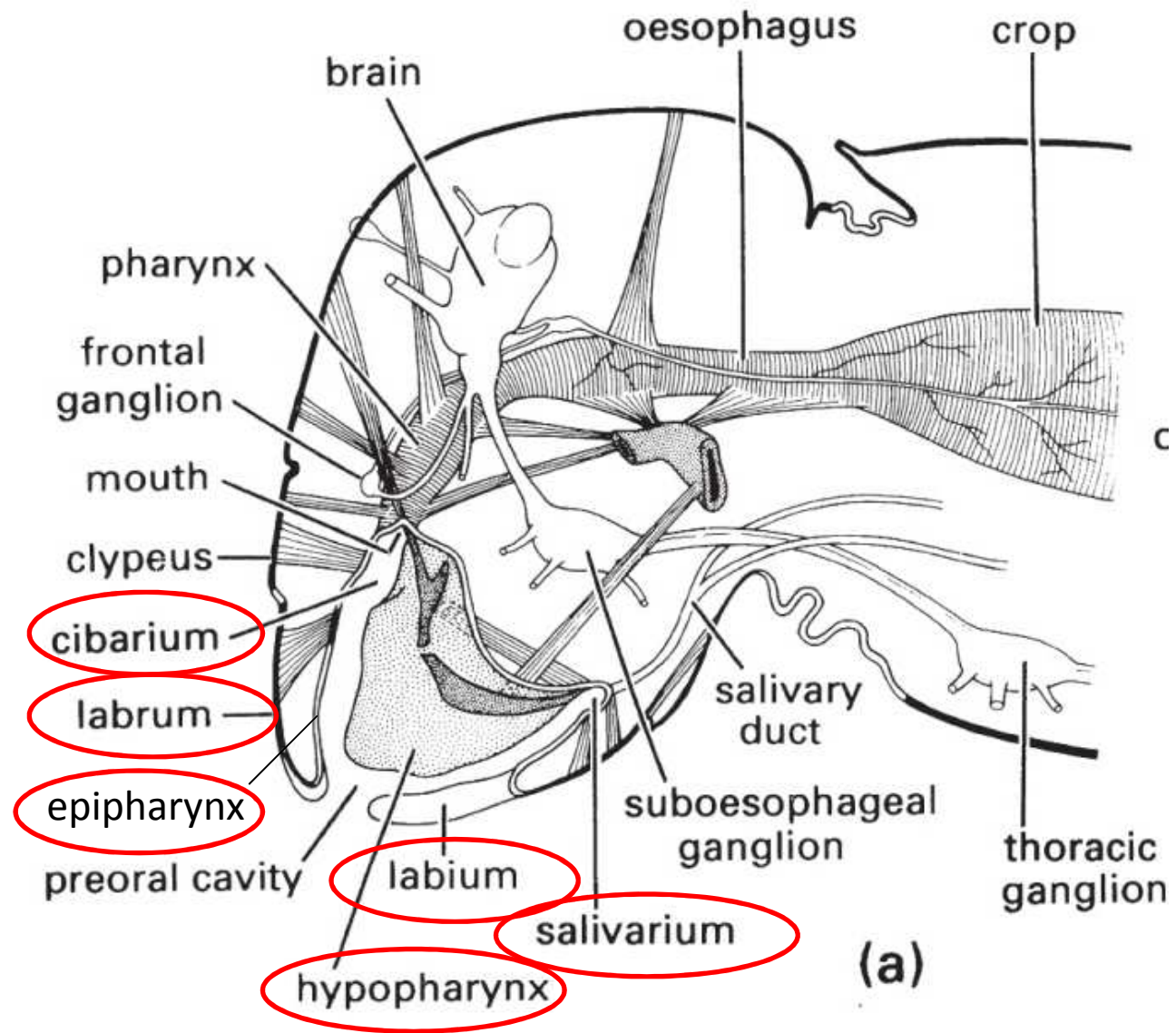
Maxilla

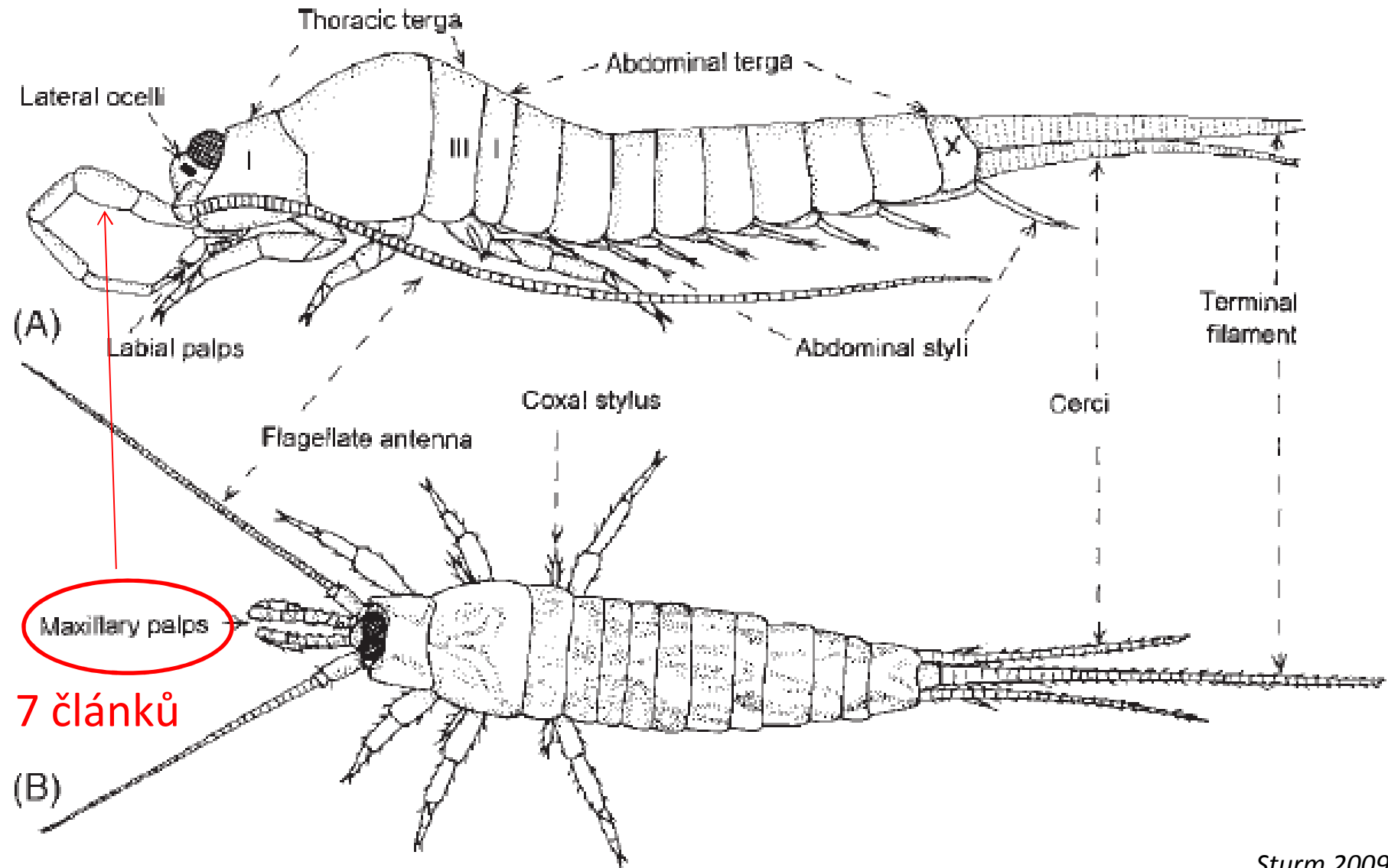
Coleoptera: Adephaga
(střevlíci, potápníci)
- článkovaná galea,
apikální část
připomínající palpus -
Hexapalia

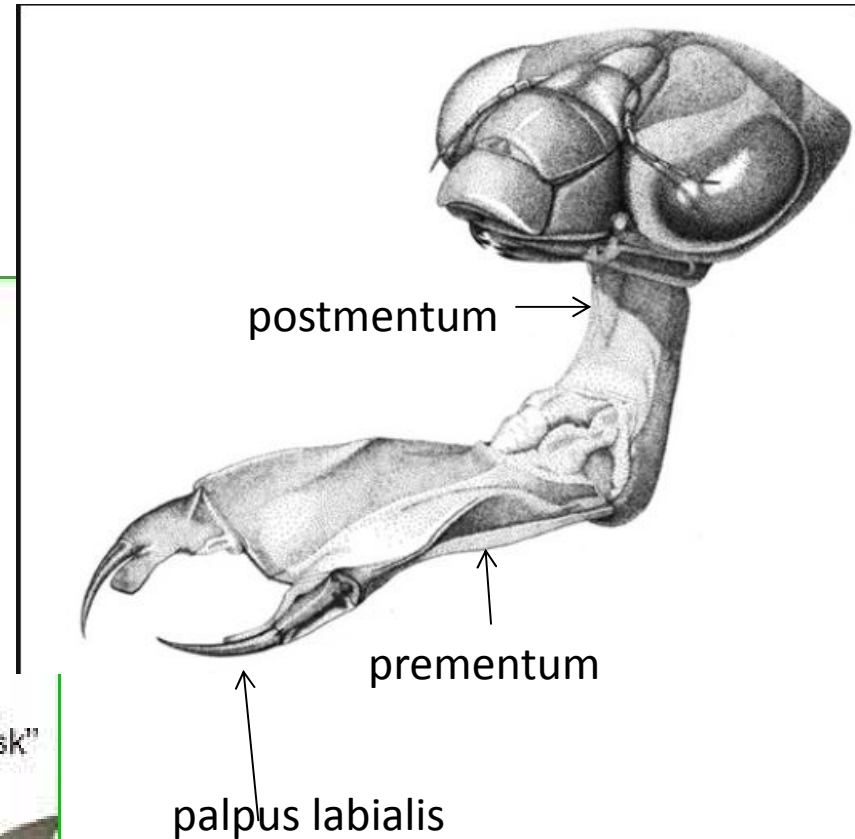
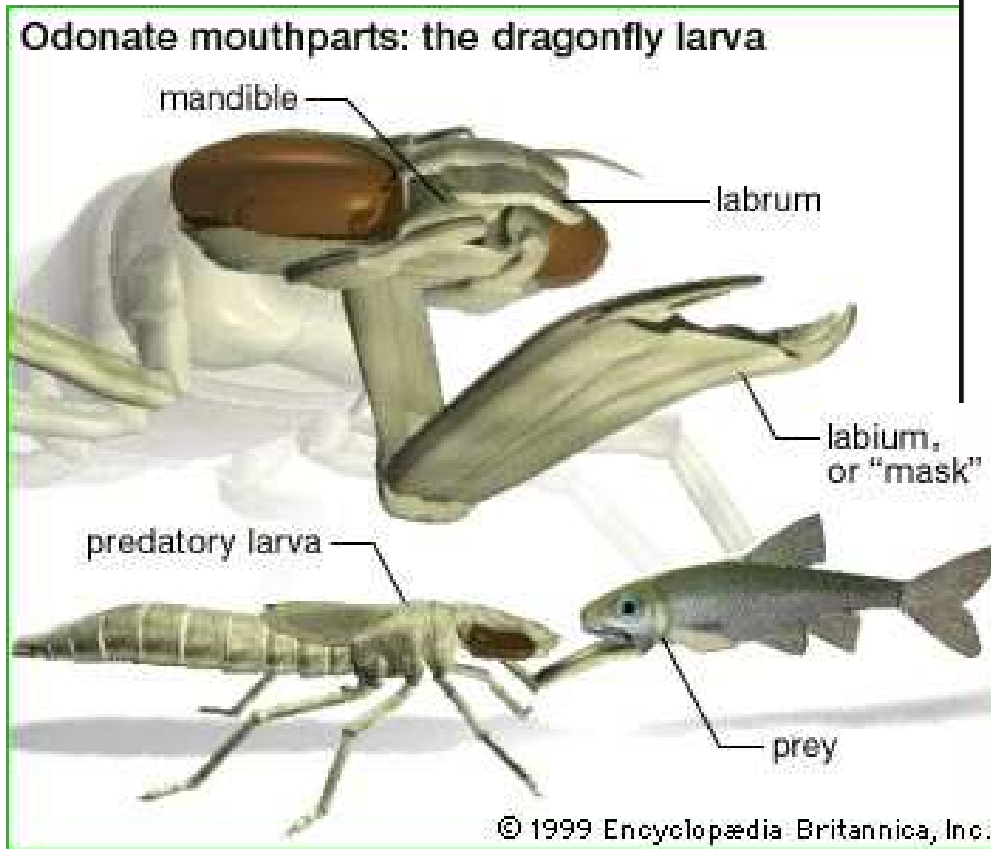

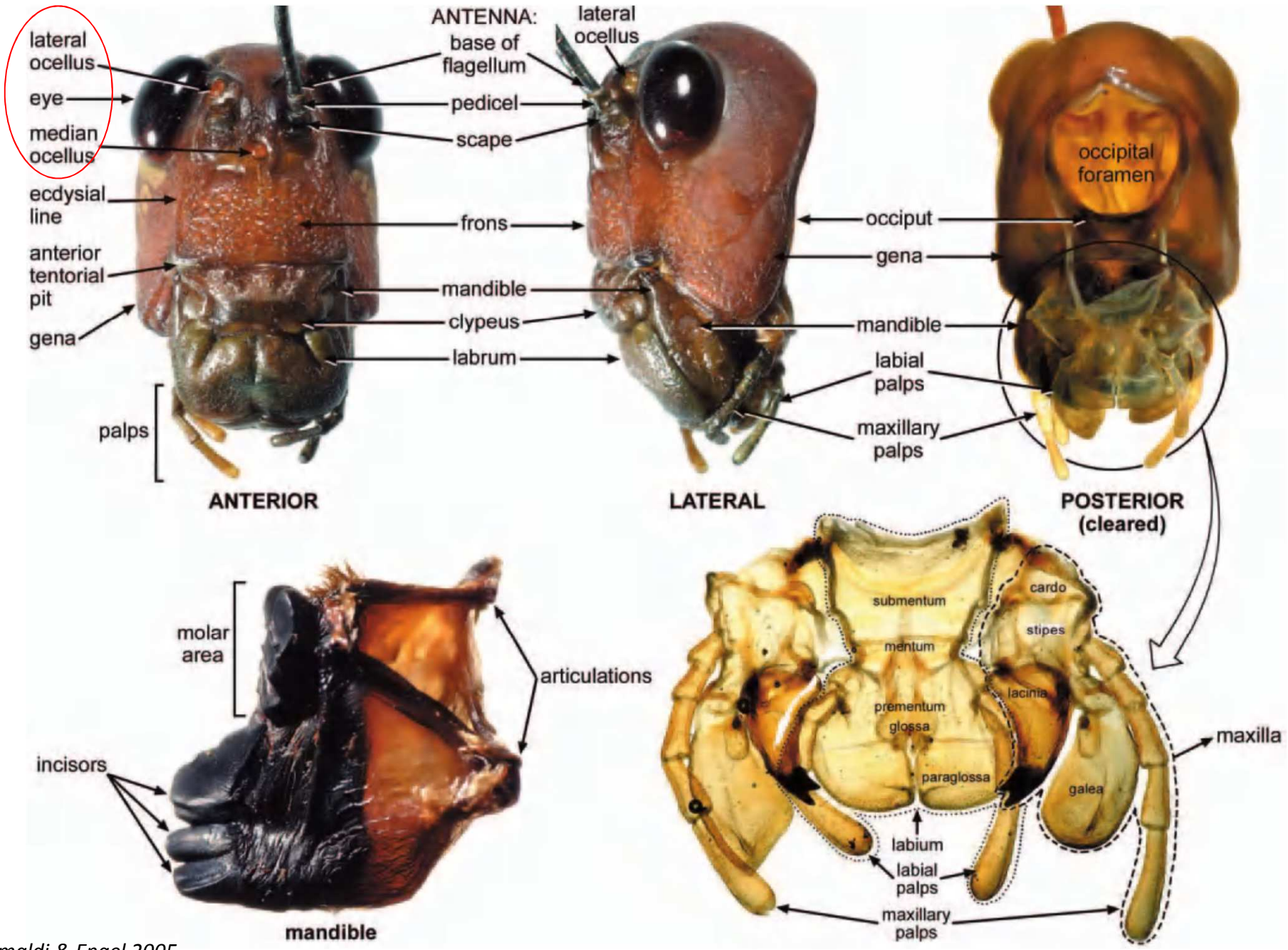
ARCHAEOGNATHA (chvostnatky)

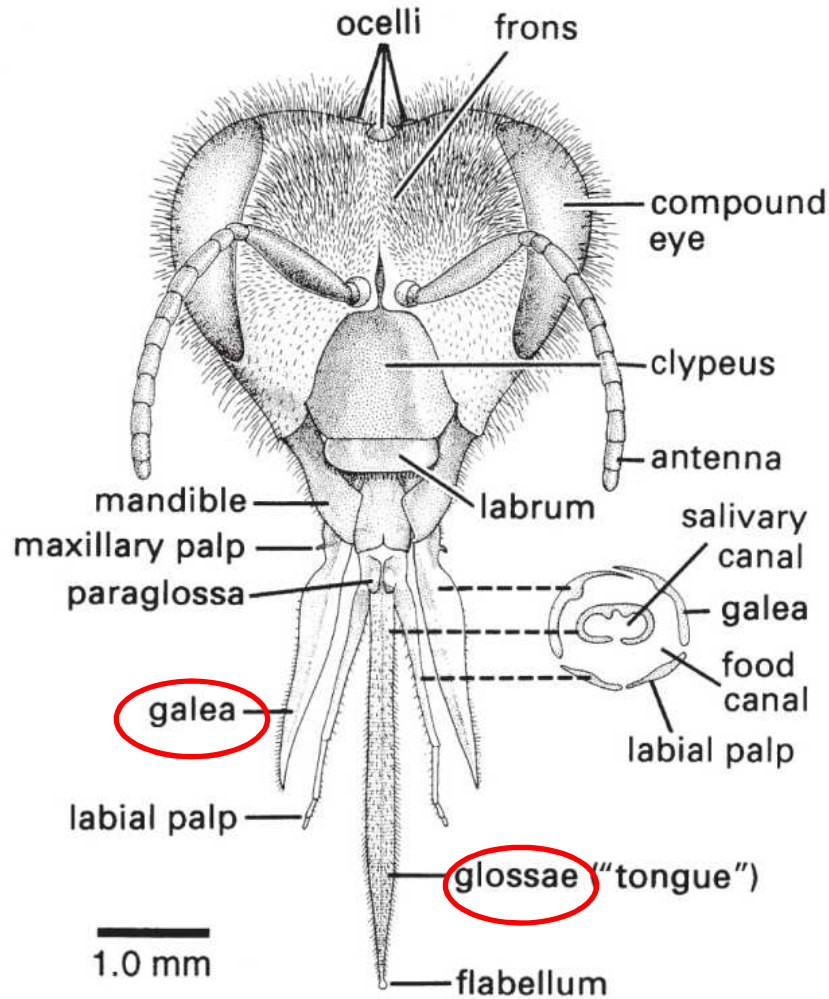
Modifikace labia u larev vážek

- labiální maska k uchvácení kořisti (*sit-and-wait* strategie)

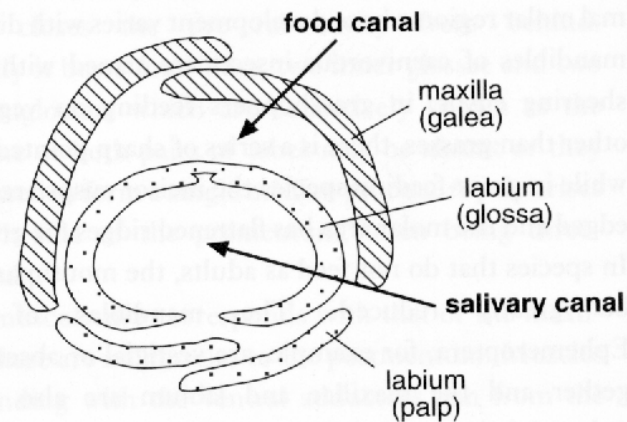

Kousavě-lízací ústní ústrojí (maxillo-labiální komplex, včely)

d) Hymenoptera - Apidae

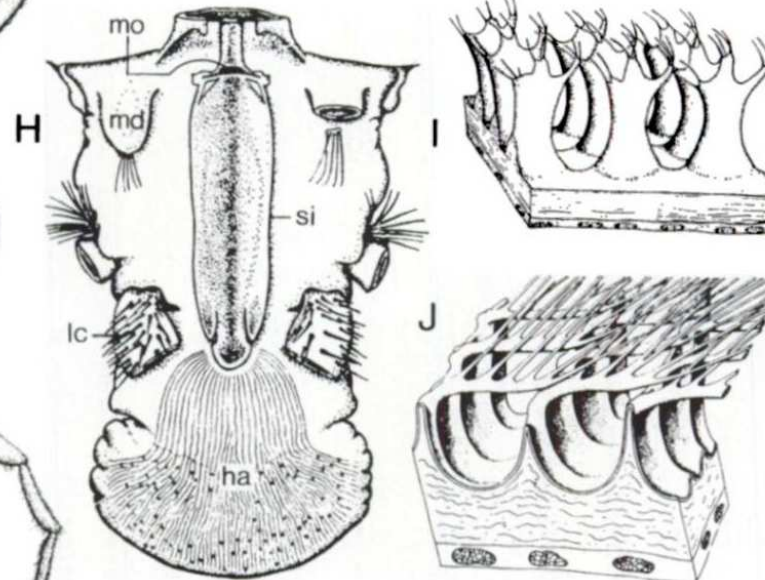
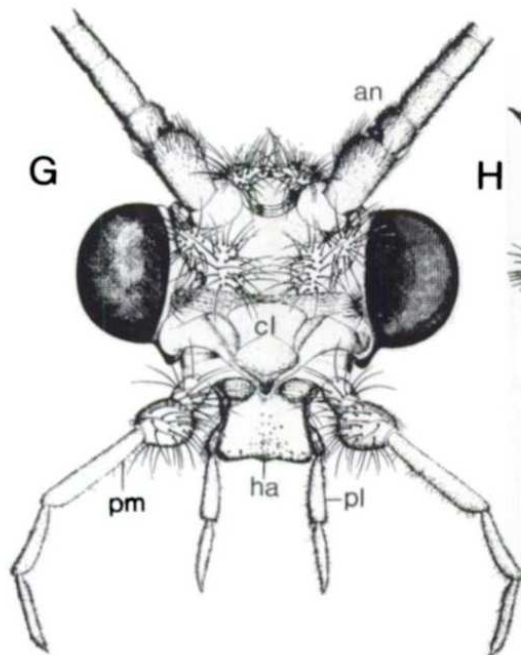

- lízání/sání nektaru: pohyb „jazyka“ dopředu a zpět + cibariální pumpa
- silná redukce maxilárních palp
- funkce kusadel: zpracování vosku a pryskyřice (stavba hnízda), krmení larev a královny, čištění, boj, odstraňování mrtvol a nečistot z hnízda

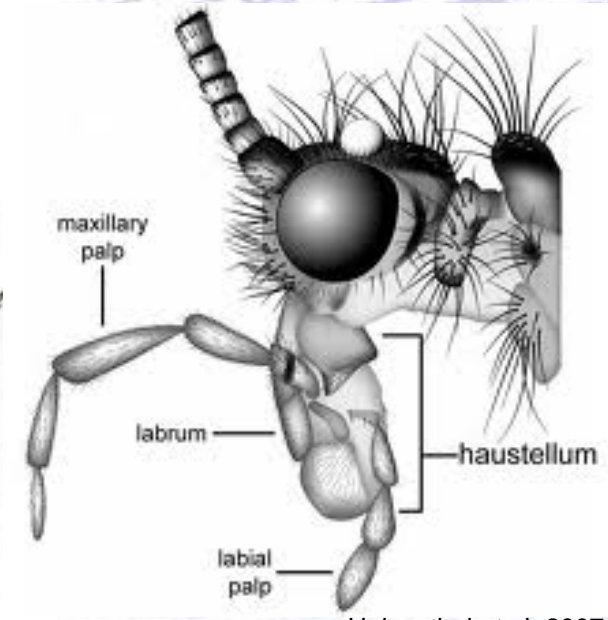
Trichoptera (chrostíci)

ústní ústrojí - lízací (modifikované)

- haustellum (přetvořené prelabium + hypopharynx), vychlípitelné
- zakrnělé mandibuly
- maxilární makadla (1 – 5 článků)
- labiální makadla (3 články)

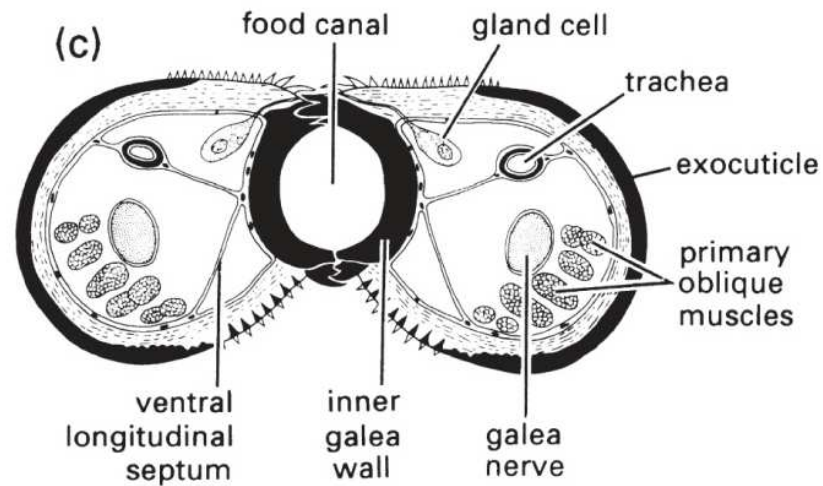
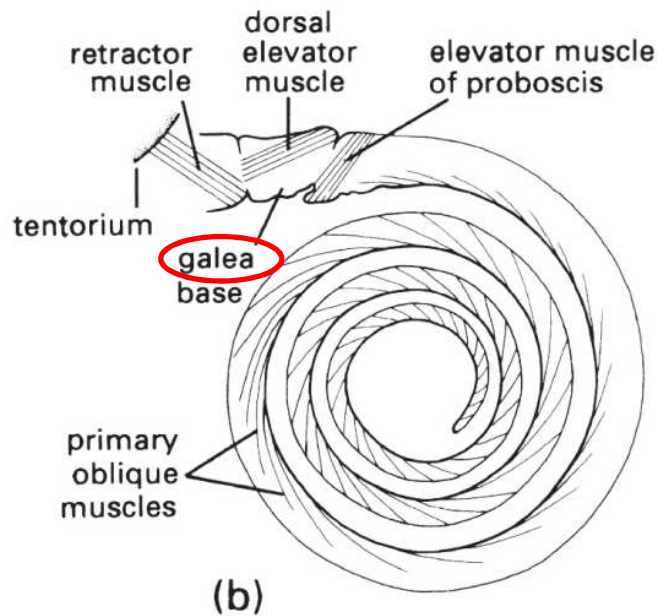
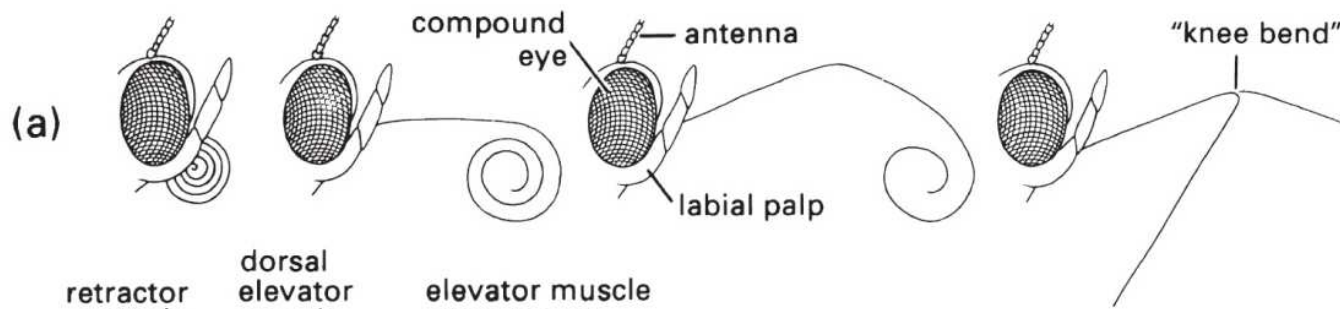
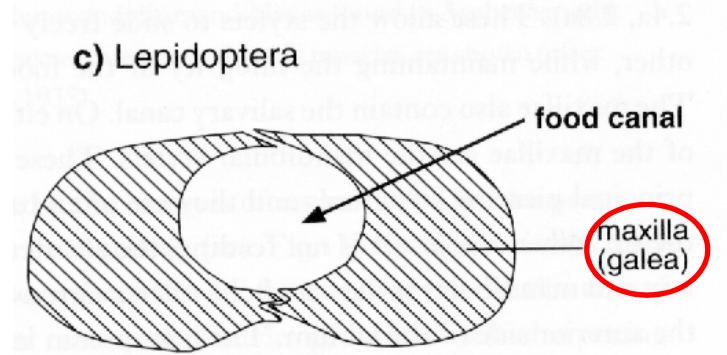
Klemm 1966, Malicky 1973

Holzenthal et al. 2007

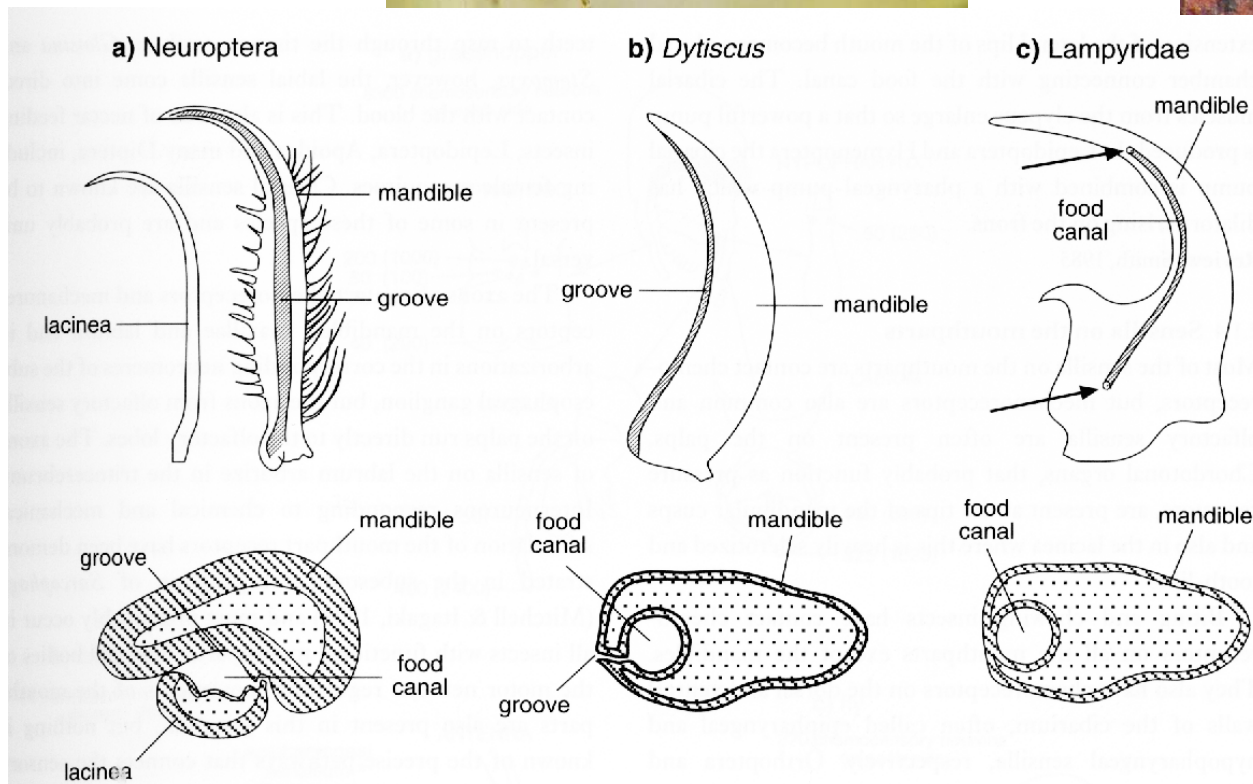
Lízavě-sací ústní ústrojí (haustellární typ, motýli)

- sosák = proboscis
- extrémně prodloužená galea
- narovnání sosáku tlakem hemolymfy, sání svaly cibaria/pharyngu, stahování svaly

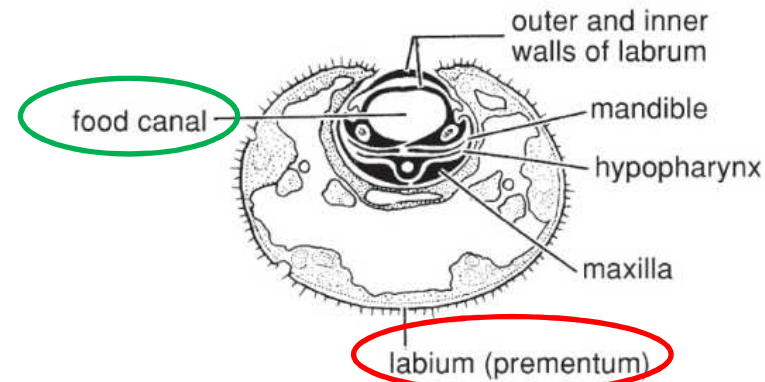
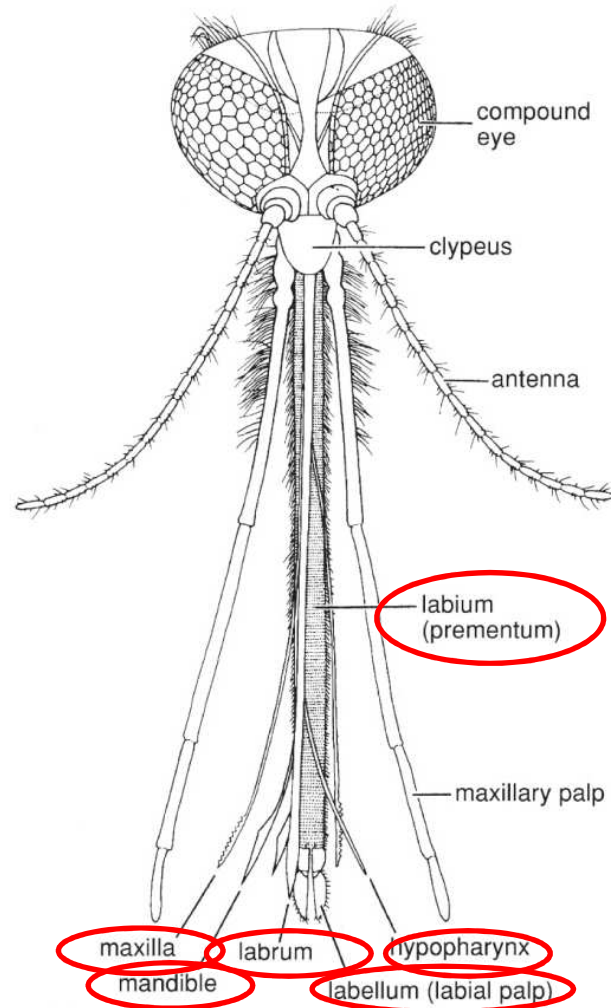
Bodavě-sací ústní ústrojí – jednoduché typy (Coleoptera, Neuroptera)

- extraorální trávení
- Neuroptera: redukce labra a maxilárních palp, labiální palpy zachovány, cibariální pumpa

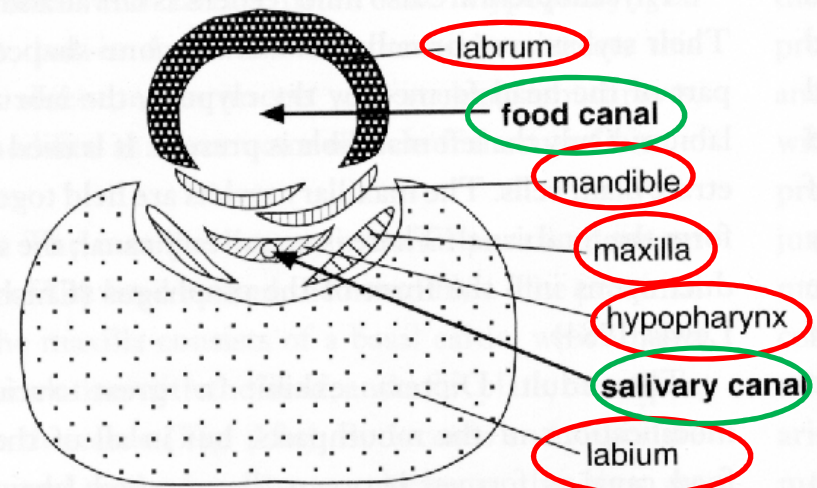

Bodavě-sací ústní ústrojí (krevsající „bazální“ skupiny Diptera)

- komáři (Culicidae), muchničky (Simuliidae), pakomárci (Ceratopogonidae), koutule (Psychodidae: Phlebotominae), ovádi (Tabanidae) – liší se délkou sosáku
- labium tvoří nebodavý obal (zůstává vně hostitele) pro bodací komplex 5 styletů (prodloužené maxilly, mandibuly a hypopharynx) a potravný kanálek vně labra, na konci je labellum se smyslovými orgány; antikoagulační sliny jsou vylučovány z kanálku v ostře zakončeném hypopharyngu

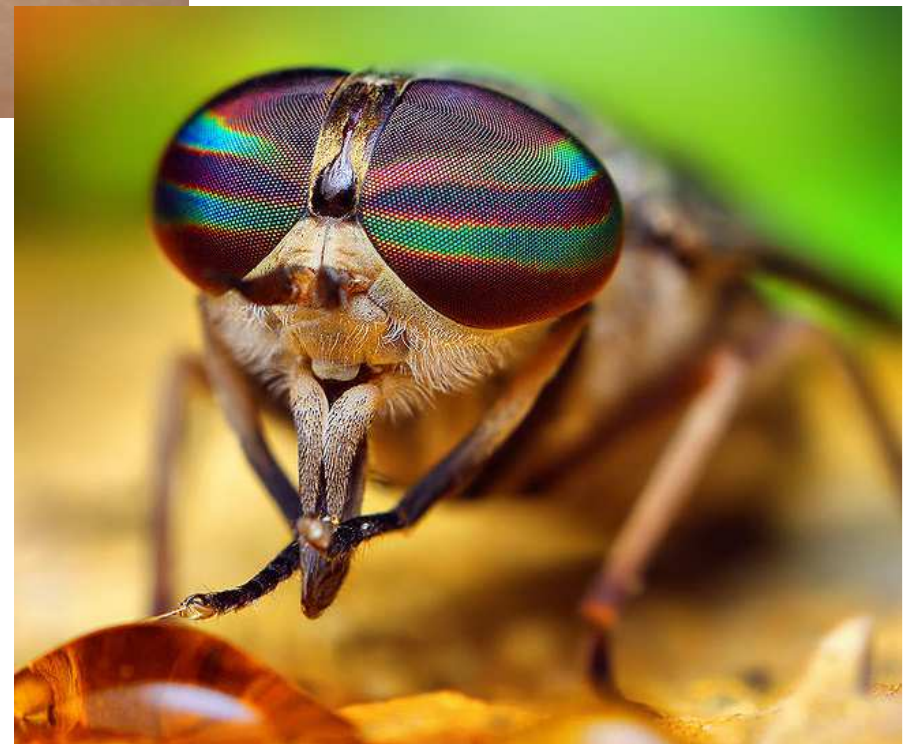

e) Diptera - Ceratopogonidae

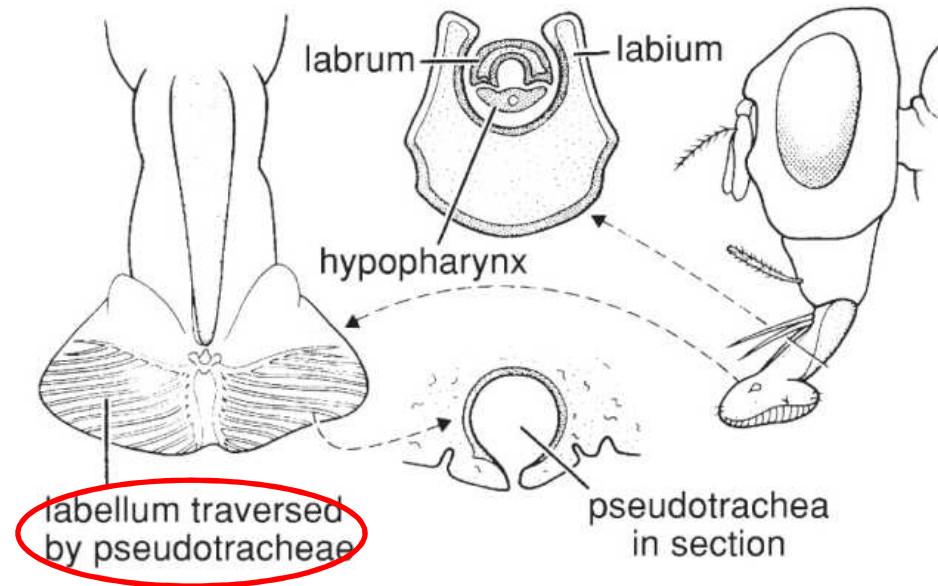
Diptera: Culicidae (komárovití)

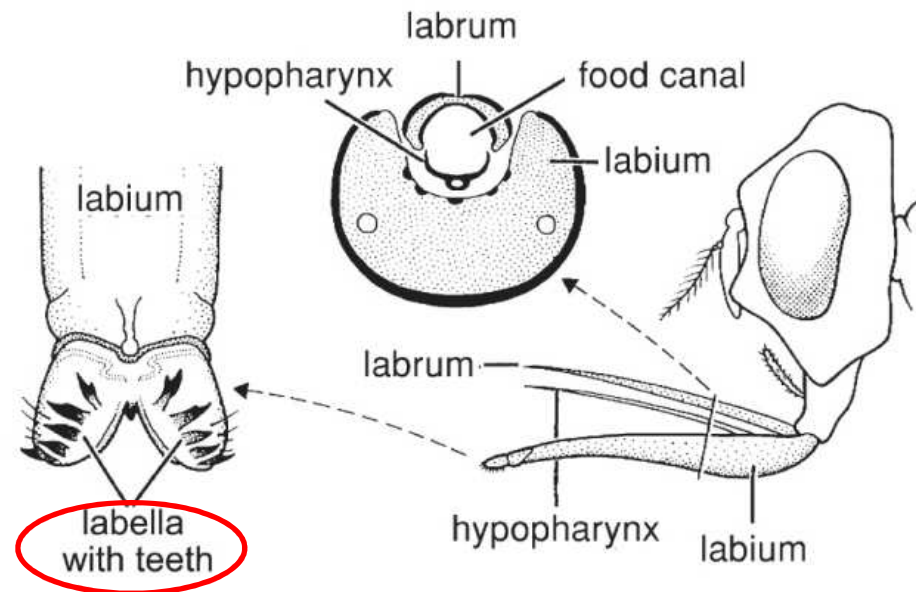
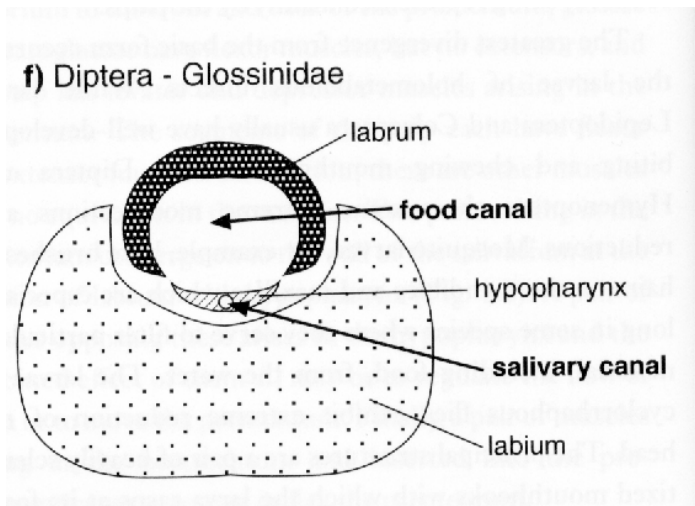
Diptera: Tabanidae (ovádovití)

Lízací/bodavě-sací ústní ústrojí (Diptera: pravé mouchy)

- redukce mnoha částí
- dominantní labium, labelly modifikovány na nasávací „houbu“ (např. Muscidae), uplatňují se kapilární síly a 3 svalové pumpy – prelabrální, labrální a cibariální
- krevsající druhy (Muscidae – např. *Stomoxys calcitrans*, Glossinidae – tse-tse) mají prodloužené labrum a labium s ozubenými labellami

(a)

(b)

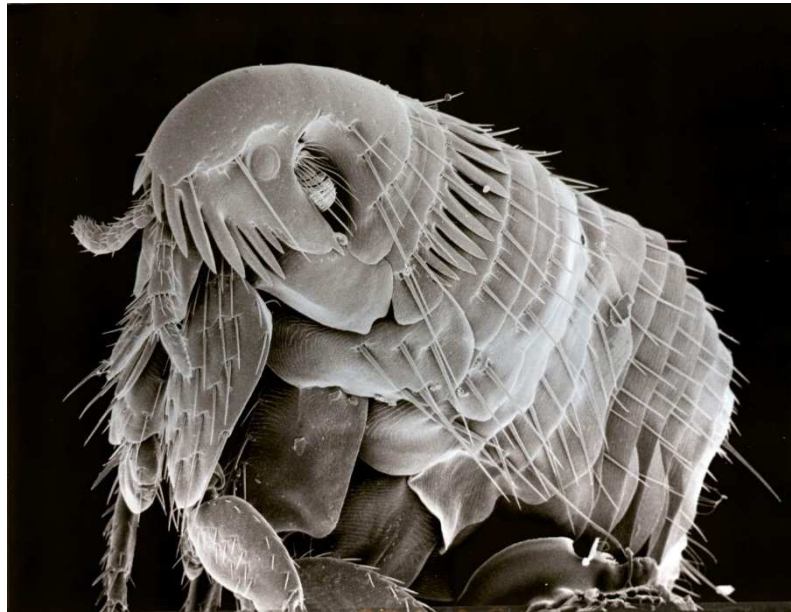
©PIOTR NASKRECKI 2014

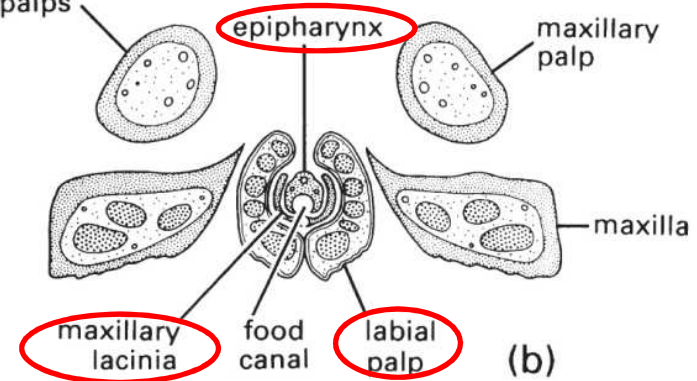
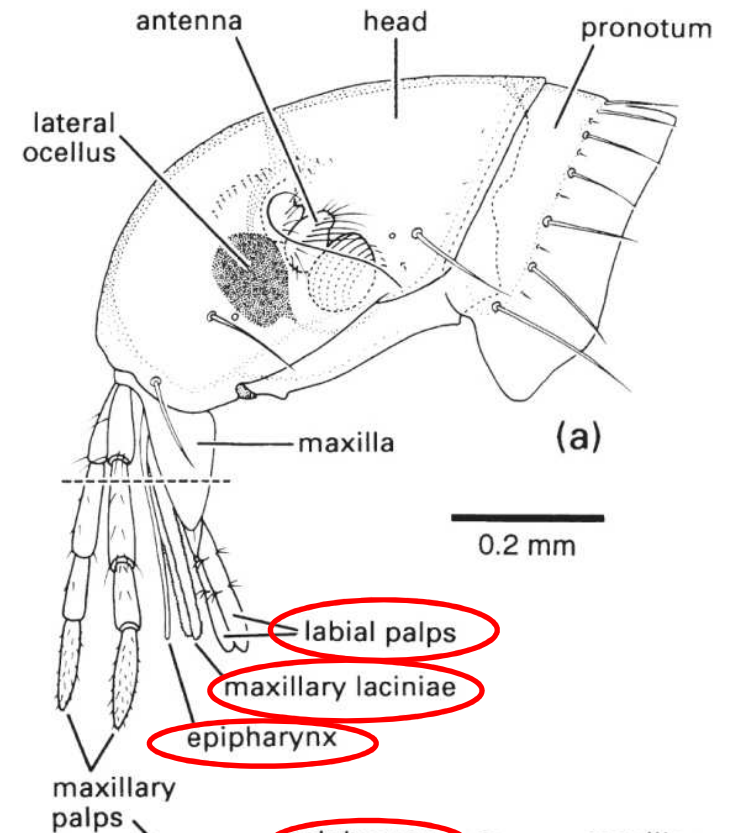
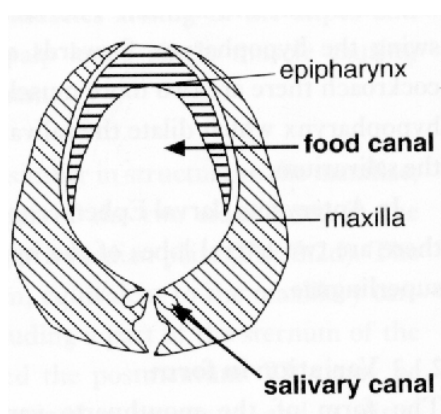
Diptera: Glossinidae: *Glossina* sp. (bodalka tse-tse)

Bodavě-sací ústní ústrojí (Siphonaptera: blechy)

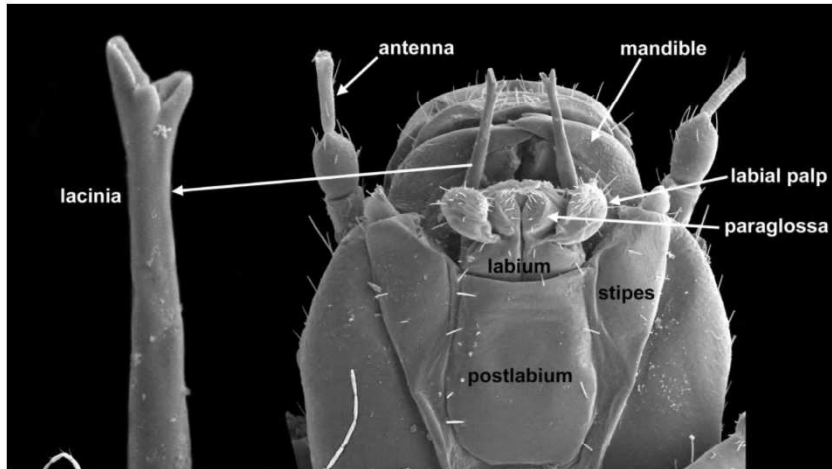
- sosák: 1 stylet z labra (epipharynx) + ostré lacinie čelistí, přidržované labiálními palpami

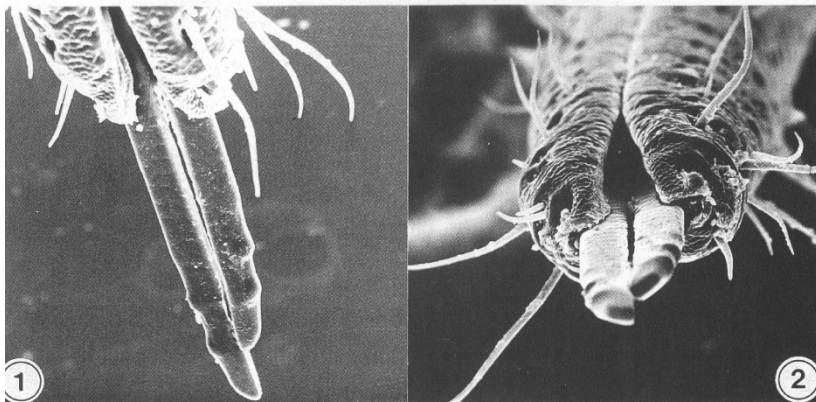
Copyright 2013 www.pestipm.org All rights reserved

PARANEOPTERA: tendence k prodlužování laciní

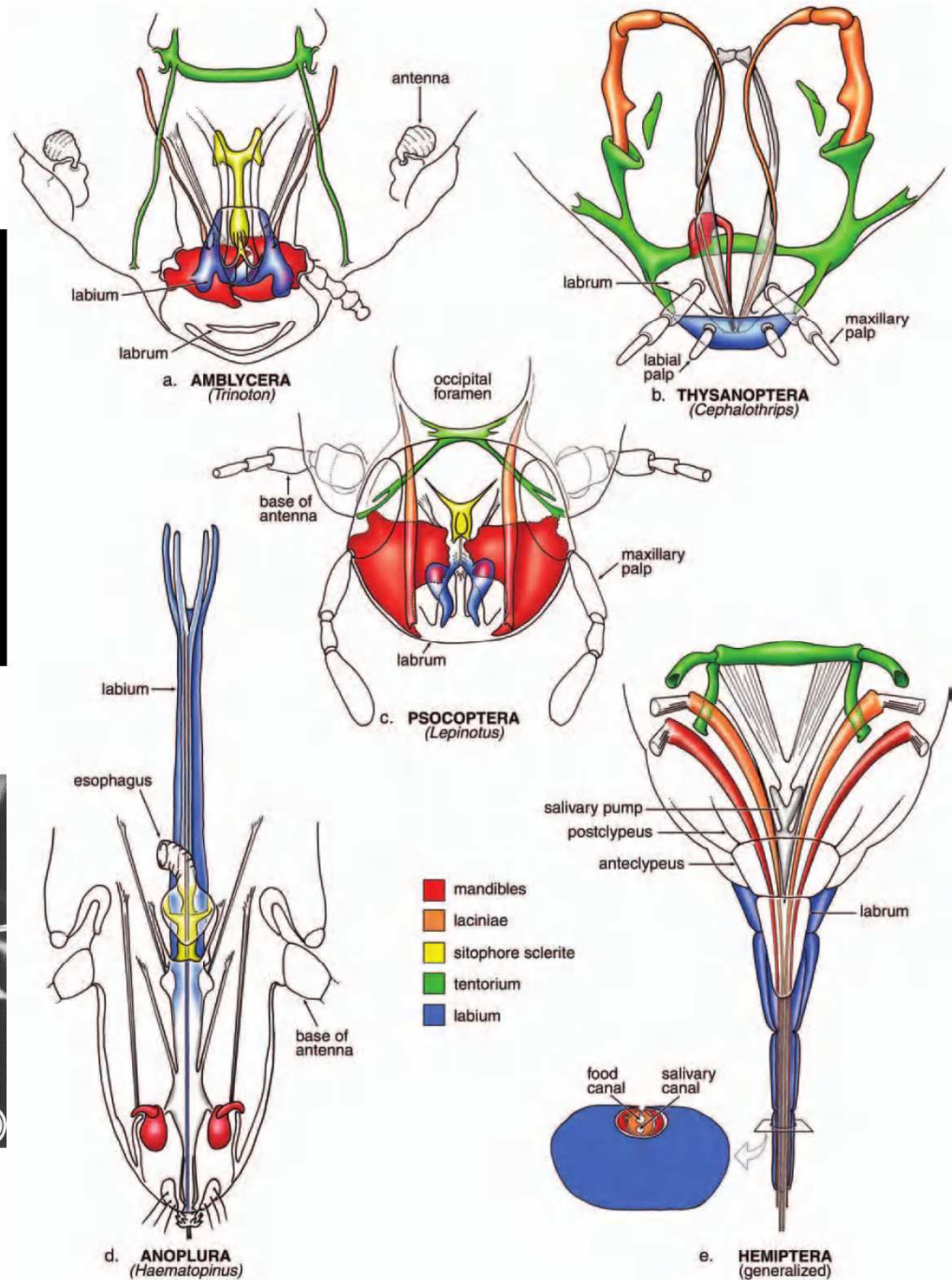

PSOCODEA

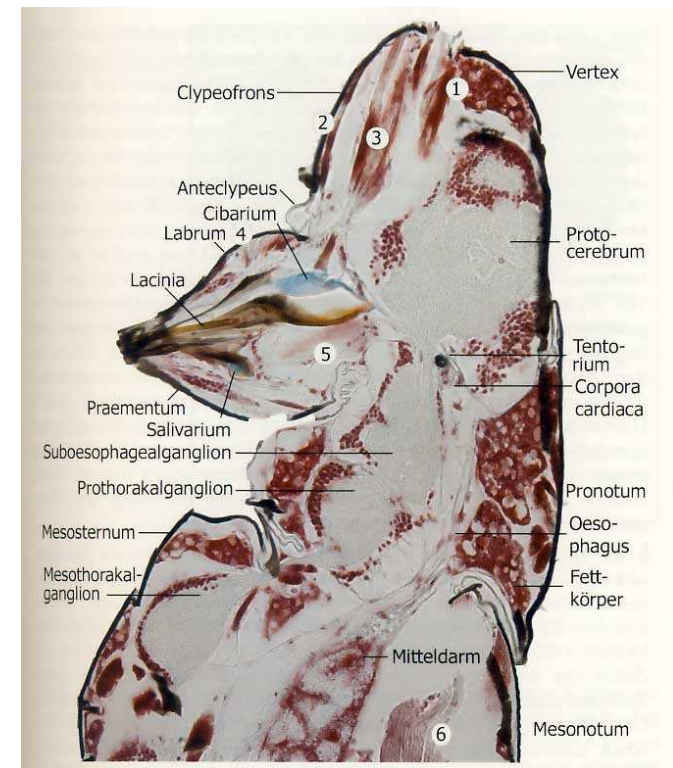
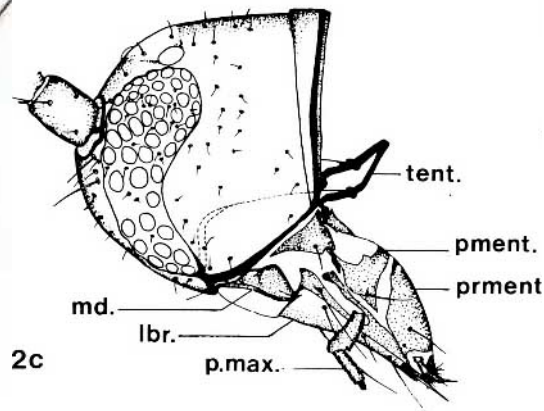
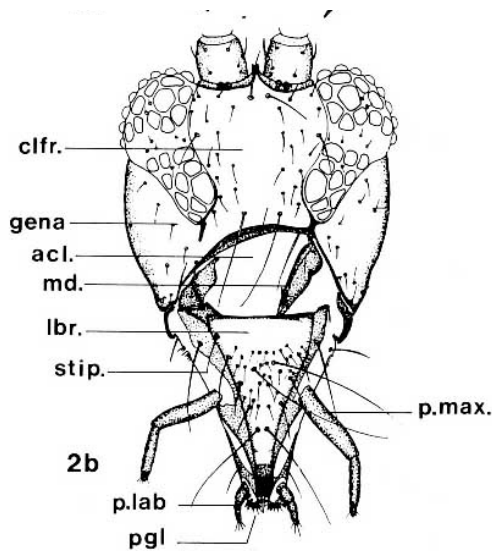
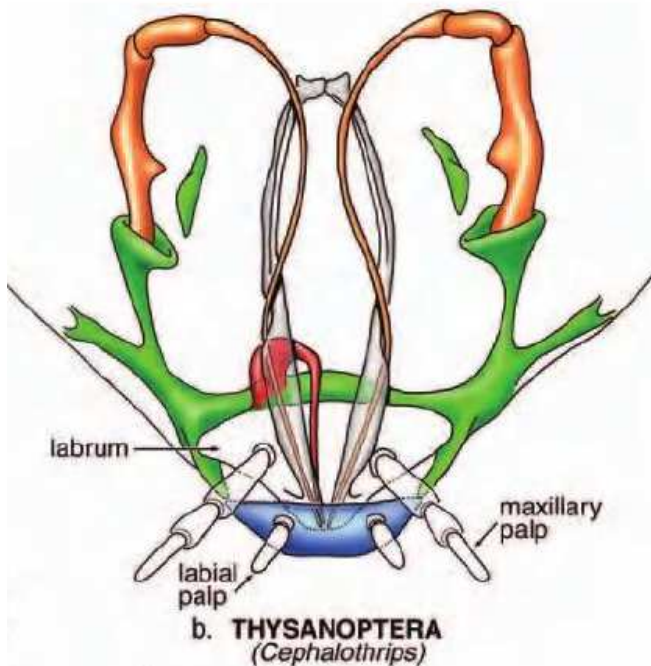
HEMIPTERA

Grimaldi & Engel 2005
Boulard & Mondon 1995

Bodavě-sací ústní ústrojí (Thysanoptera: třásněnky)

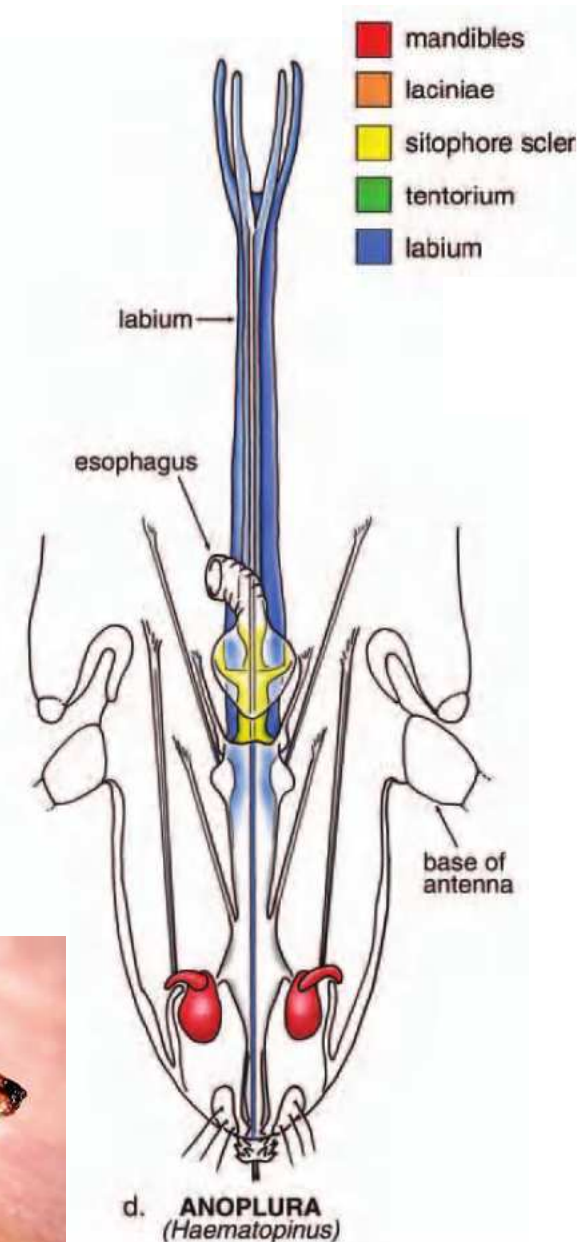
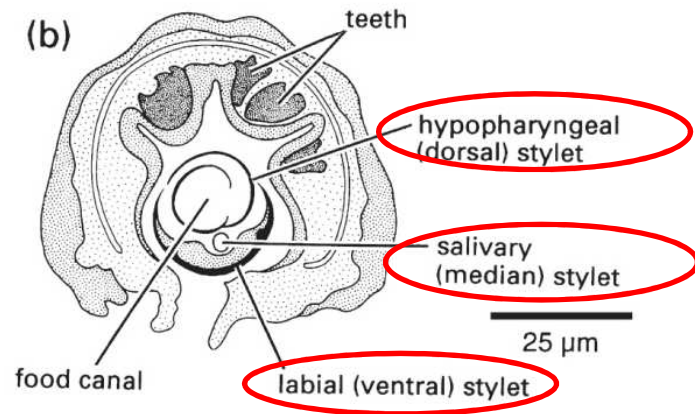
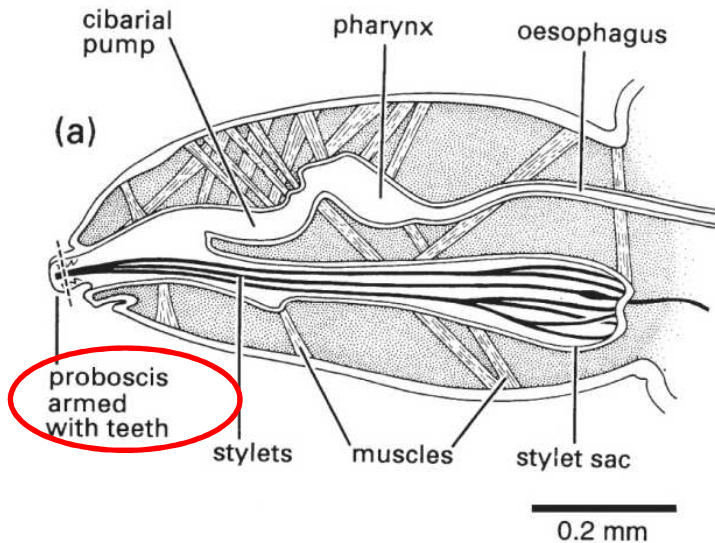
- asymetrická stavba
 - ústní kužel (labrum+labium)
 - pár maxilárních styletů (stipites+laciniae), při vysunutí na konci do sebe zakloubené do trubcovitého útvaru k sání: 1 kanál (nemají slinný kanál), subterminální otvor
 - nepárový stylet z levé mandibuly (pravá md. zcela redukována) –propichuje substrát
 - pár čelistních a zkrácených pyskových makadel

Grimaldi & Engel 2005
Moritz 2006

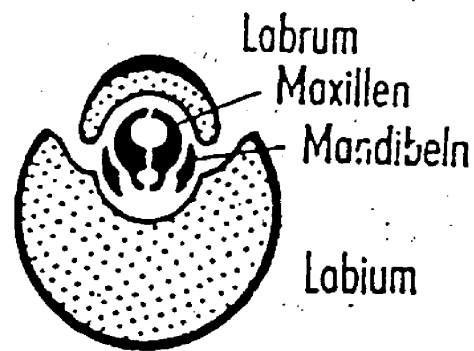
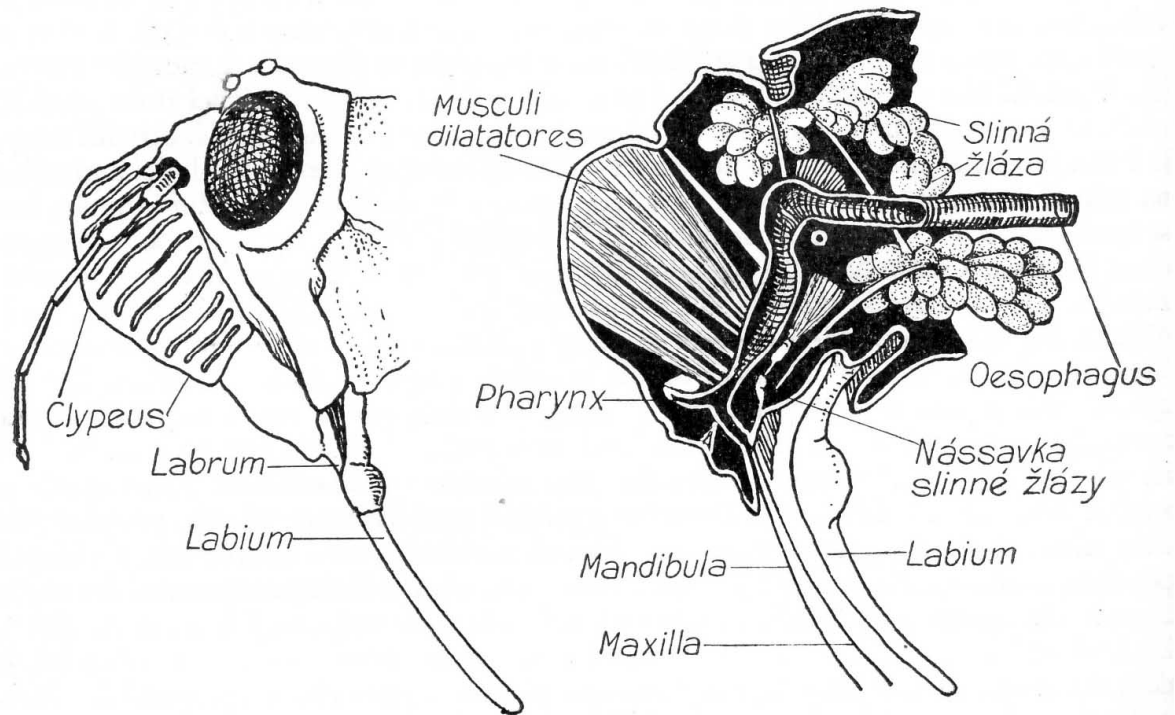
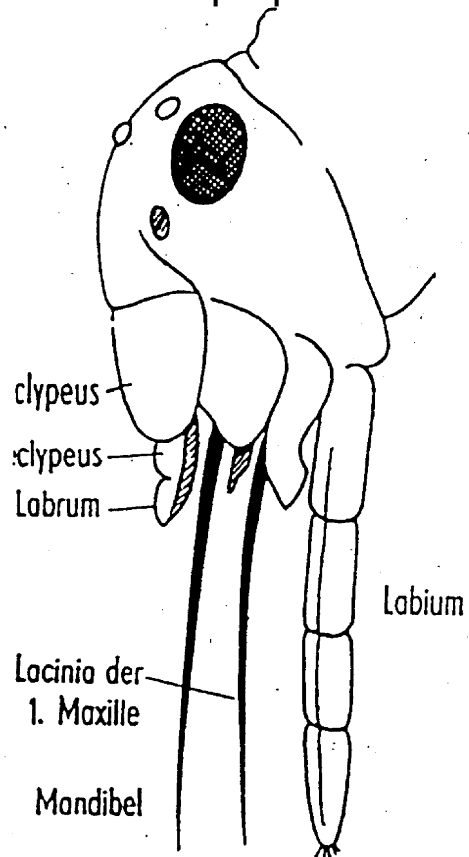
Bodavě-sací ústní ústrojí (Psocodea: Anoplura – vši)

- 3 nepárové stylety (hypopharynx, salivarium, labium) uložené ve ventrálním vaku uvnitř hlavy
- malý vychlipitelný sosák se zoubky k přidržení se na hostiteli během sání

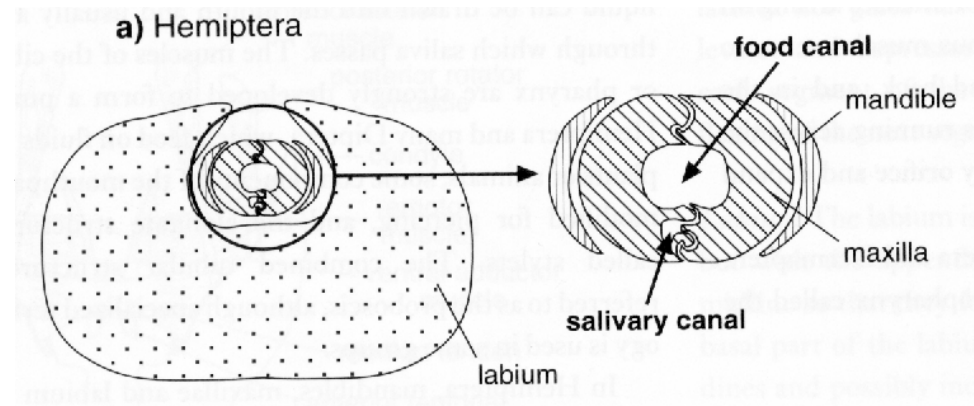
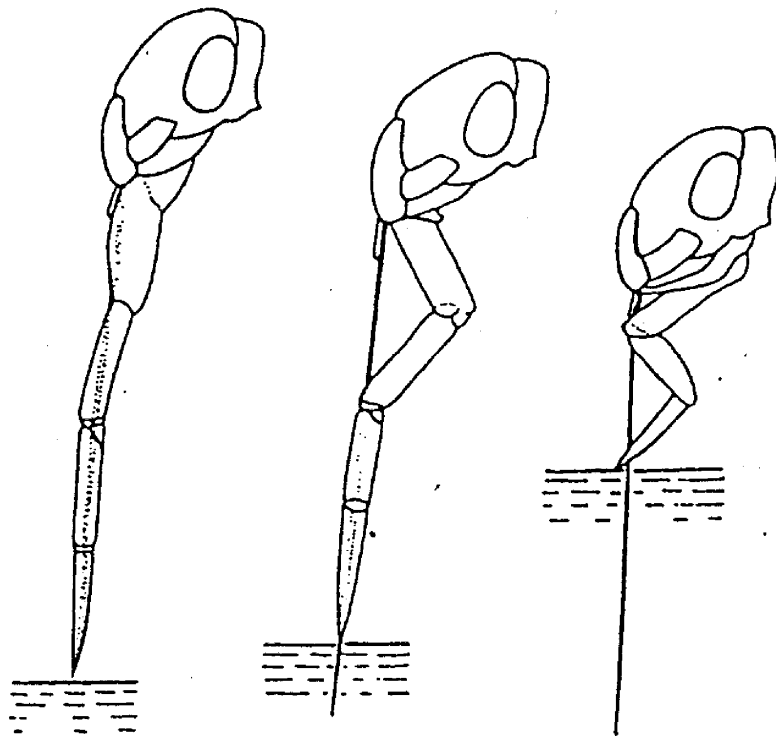
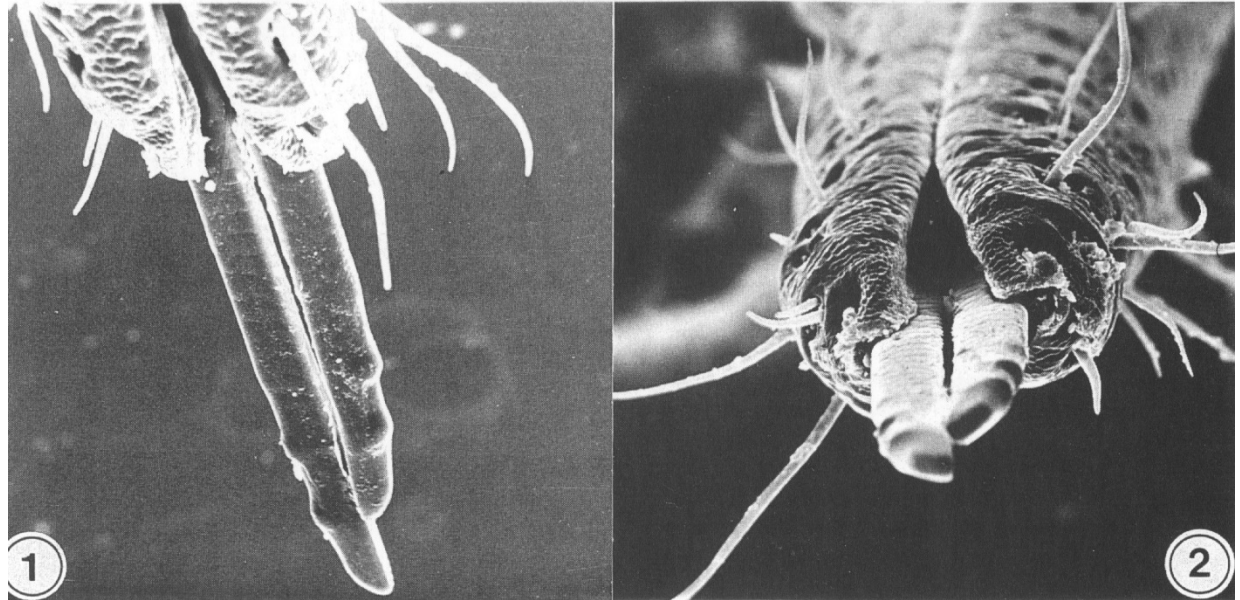

Bodavě-sací ústní ústrojí (Hemiptera)

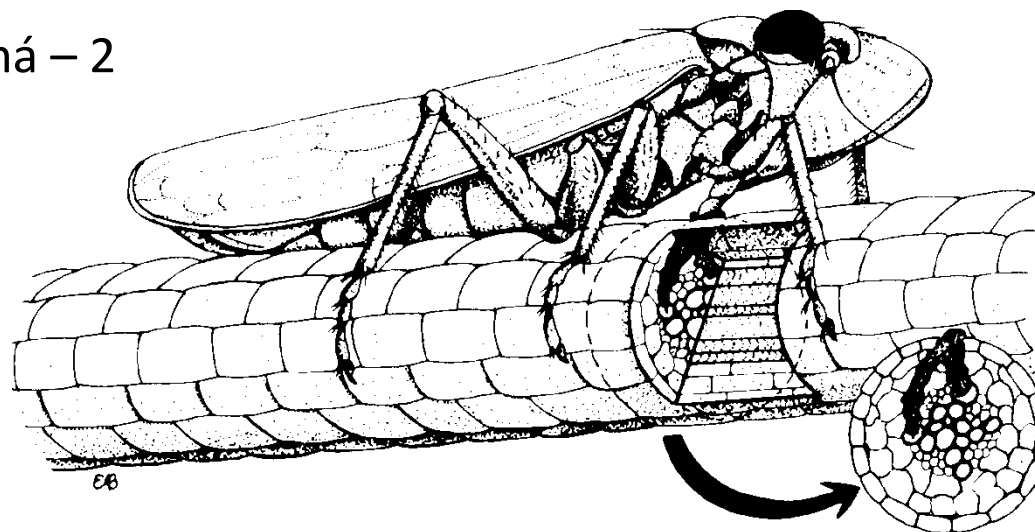
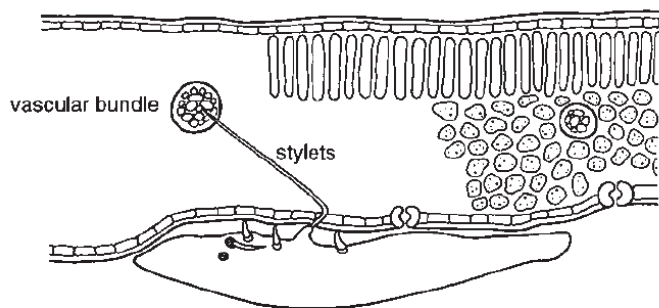
- 2 páry styletů (mandibuly, lacinie maxil) uložené v trubicovitém prodlouženém labiu
- oba kanálky v laciních
- úplná redukce palp

Funkce bodavě- sacího ú.ú. Hemiptera

- nasávání mízy (xylém) z cévních svazků
– většina skupin Hemiptera:
Sternorrhyncha a Auchenorrhyncha –
mohutné svaly cibariální a
pharyngeální pumpy (potrava má – 2
MPa)

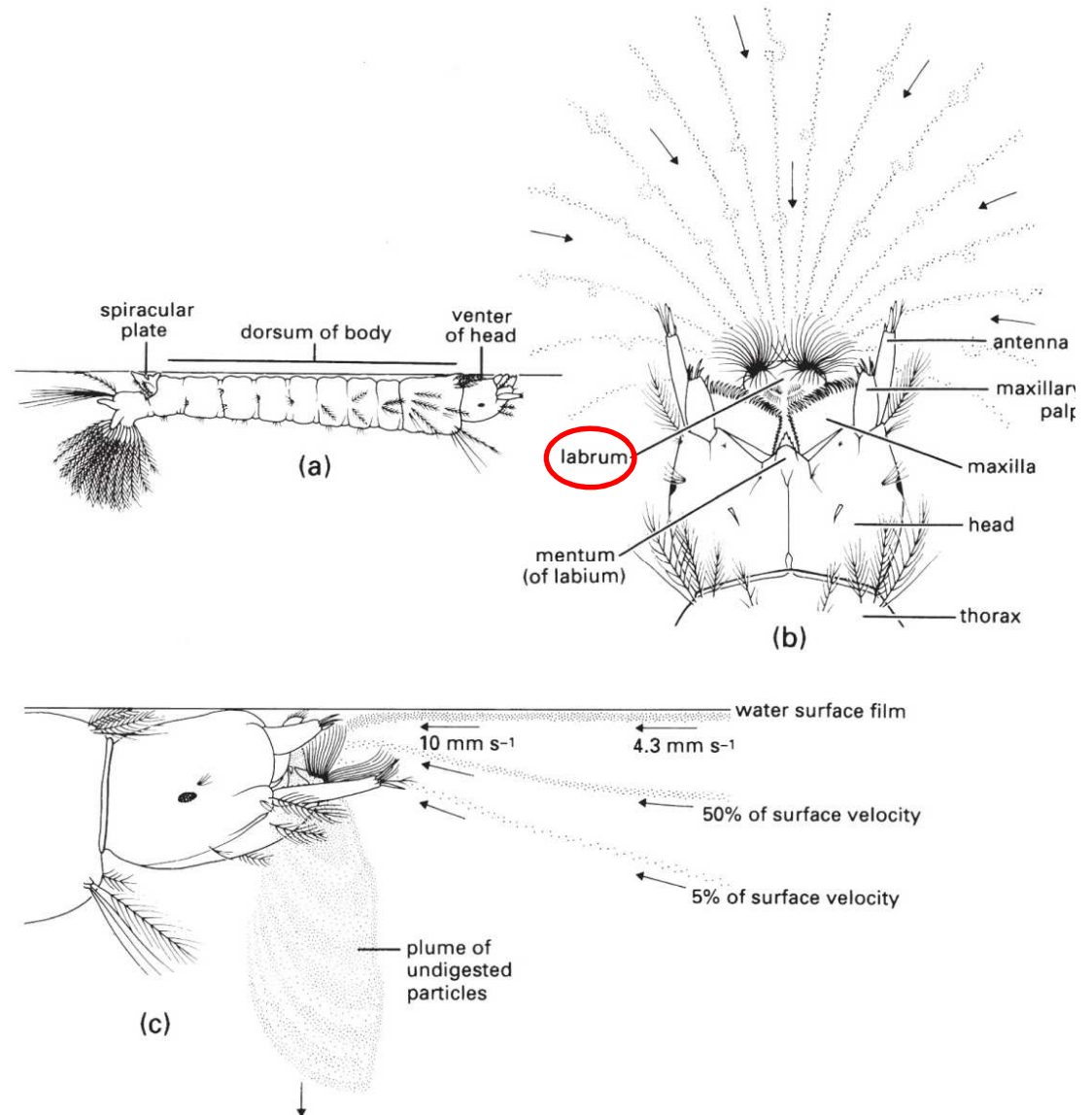

- nasávání šťávy z phloému – skupiny Hemiptera: mšice, svítilky – nízká viskozita tekutiny pod vysokým tlakem ($< 1\text{Mpa}$) – pasivné nasávání bez potřeby silných svalových kontrakcí

Filtrační ústní ústrojí (vodní hmyz)

- např. komáři (Diptera: Culicidae) – brvy (sety) na labru tvoří víry přihánějící částičky potravy z hladiny k ústnímu ústrojí, brvy na mandibulách a maxillách je zachytávají a transportují do ústní dutiny

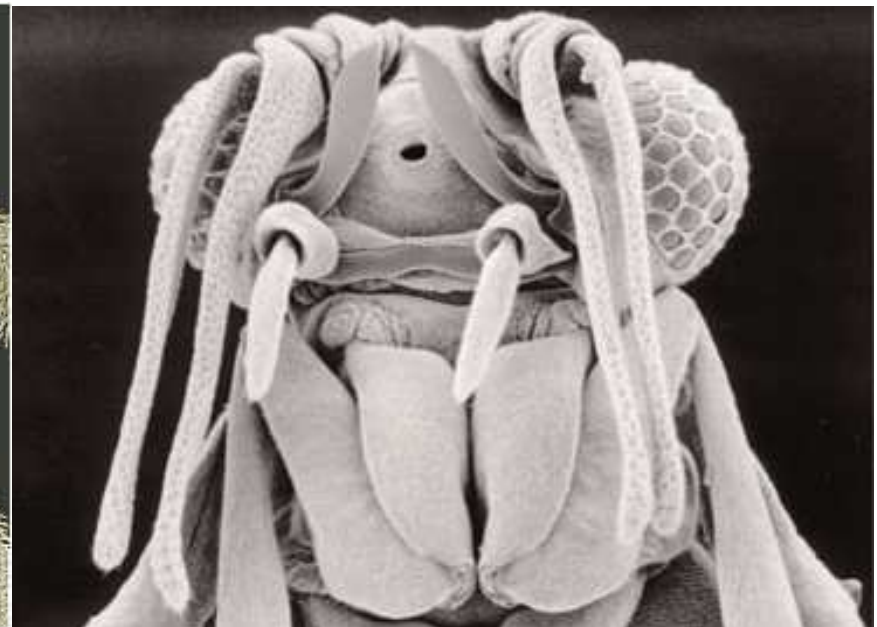
Redukce ústního ústrojí

- dospělci jepic (Ephemeroptera), samců řasníků (Strepsiptera) a červců (Hemiptera: Coccoomorpha), některých Diptera a Lepidoptera,
- souvisí krátkou délkou života
- např. Strepsiptera: ztráta lacinií a pyskových makadel, redukce čelistních makadel na 1-2 články, úzká kuželovitá kusadla), absence tentoria

Hemiptera: Coccoomorpha, samec

Strepsiptera: samec

Redukce ústního ústrojí

- poměrně častá u larev holometabolního hmyzu žijících endoparaziticky nebo v tekutých substrátech a u sociálních druhů
- redukce hlavové schránky u Diptera: eucefalní, hemicefalní a acefalní larvy (zachován pouze cephalopharyngeální skelet)

hemicefalní larva: Tipulidae

Apis mellifera

acefalní larva: Cyclorhapha, cephalopharyngeální skelet

